

ÜZENET

irodalom

társadalom-
tudomány
kritika

művészet

1979.

július—augusztus

IX. évfolyam,
7—8. szám

ÜZENET

KIADÓI TANACS:

Biacsi Antal
Brindza Károly
Fejes Szilveszter
Grósz György
Geza Gulka
Horváth Mátyás (elnök) *
Mihajlo Jančikin
Kerekes Sándor
Josip Klarski
Mészáros Anna
Nagy József
Petkovics Kálmán
Pozsár László
Sátai Pál
Marija Šimoković
Szalma László
Szám Attila
Szekeres László
Szilágyi Gábor
Szirovicza Antal
Vladimir Stevanov
Urbán János
Petar Vukov

Megjelenik havonta *

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Balogh István
Barácius Zoltán
Dér Zoltán (Örökség, Olvasónapló)
Dietrich Gyula
(műszaki szerkesztő)
Dudás Antal (Alkotóműhely)
Fekete Elvira
(szépirodalom, Kézfogások)
Kenyeres Kovács Márta
Pató Imre
Sátai Pál
Szekeres László (Égtáj)
Urbán János
(fő- és felelős szerkesztő)
Virág Gábor
Szerkesztőségi titkár:
Szilágyi Valéria
A fedőlapot
Siskovszki András tervezte

Alapító: Szabadka község Művelődési Önigazgatási Érdekközössége

Kiadó: Szabadkai Városi Könyvtár

Igazgató: Nikola Knežević

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 4

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórak: minden munkanapon 9-től 13 óráig

Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

Gradska biblioteka — Üzenet, Subotica

66600-603-698

Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár; külföldre az összeg kétszerese

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben

ÜZEGET

1979. JULIUS—AUGUSZTUS — IX. ÉVFOLYAM, 7—8. SZAM

TARTALOM

- 383 HERCEG JÁNOS: A víg albán (elbeszélés)
386 BURANY NÁNDOR: A háború kései áldozata (elbeszélés)
390 SINKOVITS PÉTER: Mélyrepülés: Athangszerelt Orpheus; Kérdés; Lebontás; Egy vonallal; Kétszólamú gyakorlatok; Rend (versek)

KÉZFOGASOK

- 392 DÉSI ABEL: Mómčiló Nastasijević
393 MOMČILO NASTASIJEVIĆ: Süketségek; Szavak a kőben — Dési Abel fordításai (versek)
397 ĐURA PAPHARHAJI: Késő kései vonatok; Alvó füvek; Miroslav Striber és más ébrenalvók szanatóriuma — Urbán Gábor fordításai (versek)

ÖRÖKSÉG

- 398 LENGYEL ANDRAS: Móra Ferenc ismeretlen beszámolója hatodik csókai ásatásáról
402 ĐURO PUCAR: A szabadkai munkásmozgalom 1924 és 1929 között — Szöllősy Vágó László fordítása (visszaemlékezések)

ÉGTÁJ

- 413 HERCEG JÁNOS: Kitekintő (naplójegyzetek 2.)
418 GERLOVICS SZILVESZTER: A Szabadkai Városi Múzeum numizmatikai gyűjteményének története

ALKOTÓMŰHELY

- 429 KAICH KATALIN: A Szabadkai Szabad Lyceum Egyesület (1899—1918) — 2.
439 BAMBACH RÓBERT: Ki a bűnös?
(Gobby Fehér Gyula monodrámájának bemutatója az Újvidéki Színházban)
441 KENYERES KOVÁCS MÁRTA: Merész vállalkozás
(Dudás Antal újvidéki tárlatáról)

OLVASÓNAPLÓ

- 442 DER ZOLTÁN: Pályakép, tükrökkel
(Ács Károly: Ének füstje, füst éneke)
- 451 JUHASZ GEZA: Kölcsönös és folyamatos magyar—délszláv kulturális és irodalmi kapcsolatok dokumentumai
(Dávid András: Délszláv epikus énekek — magyar történeti hősök)
- 454 SZÜCS IMRE: Munkássorsok, villanófényben
(Kalapis Zoltán: Bánát könyve)
- 456 VIRAG GABOR: Új tájnyelvi atlaszunkról
(Penavin Olga—Matijevics Lajos: A jugoszláviai székelytelepek nyelvátlasza)
- 457 ALEKSANDAR NAJGEBAUER: A rövid próza felvilágosult pillanatai
(Olivera Šijački: Koncert za poslovne ljude)
- 460 POMOGÁTS BELA: Három dunántúli költő
(Takács Gyula: Vulkánok, fügefák; Csorba Győző: Válogatott versek; Fodor András: Kélt újra jel)
- 463 KENYERES KOVACS MARTA: Tragikus költői dokumentum
(Radnóti Miklós: Bori notesz — Borska beležnica)

A VÍG ALBÁN

A cukrász kinn állt a boltja ajtajában. Fehér kötényben, gyapjas fekete kobakján pindurka fehér sapkával, mintha egy tojáshéjat vágta volna félbe. Maga a cukrászda, üvegből és alumínium lemezekből, olyan volt, mint a többi. Feljönnek ezek az albánok, futott át Losonczy agyán, lecövekelnek valamilyen forgalmas helyen, s órák alatt összeütik ezeket a hajszálra egyforma montázshodályokat, melyekben elfér a műhely, a lakás és hat-nyolc asztallal a cukrászda is. De ez azért mégis más volt, mint a többi. Nem az üveges doboz, amelyből a vaníliapótló émelyítő illata áradt recsegő zenezóval. A kies környezet tette meghitté és barátságossá. Az, hogy lombos fák alatt állt a park szélén, mint valami csendes szigeten.

— Tessék parancsolni! — hajlongott előtte, hátrafelé sasszézva készségesen a cukrász. — Talán ehhez az asztalhoz!

De hát máshova nem is ülhetett, mert a többi asztal foglalt volt. Lányok és fiúk bújtak össze a csöppnyi asztalkákon áthajolva. Némelyek csókolóztak, mámorosan szorongatták egymást, rá se hederítettek Losonczyra. Előhúzta zsebóráját, fél tíz múlt öt perccel.

— Talán két óra múlva tessék érdeklődni — mondta udvariatlan közönnyel a főorvos, és ő megpróbált átnézni a vállá fölött, hátha megpillantja még Annát, s legalább a tekintetével inthet neki, hogy ne féljen. De csak fehérbe öltözött kísérteties alakokat látott, a szájukat is eltakaró gézzel, mintha a Ku-Klux-Klan tartott volna odabenn sürgős összejövetelt.

— Ja igen! — nézett fel, mert a cukrász mosolyogva várta a rendelést. De mit kérhet az ember ilyen helyen? Az üvegszekrényben glédába rakva krémek és habok kocsonyásra dermedt négyszögei sorakoztak, diószelet és gusztustalanul barnára sikerült tolófánk úszott valamilyen gyanúsan híg cukoroldatban. Odébb egy üvegharang alatt halk zúgással méregzöld gejzir bugyogott szüntelenül.

— Abból egy pohárral — mutatott a zöld szökőkútra. — És abból a fehérből.

— Egyet? — kérdezte a cukrász és a habkookára nézett.

— Kettőt! — felelte Losonczy, s ezt később hülye túlzásnak találta, mert mi a fenének mindjárt kettő, amikor nem is tudta, mi az, amit kért. Most azonban megkönnyebbülve dőlt hátra, mint aki egy kínos helyzetből vágta ki magát.

Mikor a főorvos köszönés nélkül faképnél hagyta, egy ideig elveszette téblábolt a kórház karbolszagú folyosóján. Hazamenjen? Nem érdekes. Meg valami rejtett félelem is bujkált benne az üres lakástól. Gondolta, átmegy a parkba, leül egy padra és ott várja ki a két órát. Meg valamilyen furcsa, konokul kitartó, ismeretlen érzés is ittmarasztalta, a közelben. Ahogy a kutyát se lehet elkergetni, ha valamire vár. Akkor fedezte fel a fák között a cukrászdát.

A félkörben álló három orvos inkább dühítette, mint megrémisztette.

— Dilatio — mondta az egyik és kinézett az ablakon, miközben az EKG papírszalagja kigyóvza lógott le kezéből a padlóra, s ebből nem volt nehéz megállapítani, hogy a kardiológus mond véleményt. — Tachykardia sincs kizárva, bár a fokozott palpitációt a félelem is kiválthatta. Dyspnoe szintén jelentkezett.

— A colon üszkösödése valószínűsíthető — mondta a másik, egy testes, szeplős fiatal ember, fehér sapkája alól kibújó vörös fürtökkel. — De azt egyszerűen levágjuk. A rectum meg sem érzi ezt a kis hiányt!

— Ahá! Ez a sebész! A mészáros, aki majd Anna beleiben vágkál! — gondolta, s valami leküzdhetetlen méreg fogta el, hogy ezek itt nagy-

képűen dünnögnek latinul, bamba fölényüket a szakmai tolvajnyelbe rejtve, fényévnyi messzeségben az egyszerű halandók fölött. Nyersen, szinté támadóan fordult feléjük:

— Tudnak az urak segíteni rajta?

— Kicsodája a beteg? — kérdezte válasz helyett a főorvos, aki mint valami döntőbíró állt a másik kettő között.

— A feleségem.

— Megcsináljuk? — nézett az a vörös hajúra, akinek — Losonczy most fedezte fel — a kezefején hosszú és vastag vörhenyes szőrszálak ágaskodtak. — Persze, ehhez az ön hozzájárulása is szükséges. A beteg állapota ugyanis súlyos.

— Vállalom a felelősséget! — mondta kurtán és elszántan, inkább a dühének hangot adva, mint az aggodalmas elhatározásnak.

Akkor kiküldték. Aztán lassan mégis lecsillapodott.

Itt ebben a kis üvegfalú bodegában még a szorongása is felengedett, s a fölőleségésnek az érzete, amikor az embert egyszerre megrohanja valahonnan a kérdés: hát miért kell még mindig élnem?

A naftalinszagú zöld frissítő, amelyből csak egy kortyot ivott méla undorral, változatlan hévvel csobogott az üvegharang alatt, de neszből egyszerre tisztán s fölényes könnyedséggel kibontakozott a dal, amely nyilván kezdettől fogva körülzummögte a néma szerelmeseket, csak ő nem figyelt fel eddig rá.

*My golden baby,
My beautiful baby,
My darling, my sweetheart...*

Mint amikor egy régi kedves ismerőssel találkozik az ember, úgy hallgatta ezt az együgyű kis dalt. Honnan ismeri? Mintha Edith Piaff énekelte volna egy ősrégi amerikai film néger dajkjának a szerepében, hogy aztán két évtizeden át becsavarogja az egész világot. Ahogy a Lehár-operettekől lettek gassenhauerek a stájer kisvárosoktól kezdve, komor görög hegyi vendéglőkön át, zajos bukovinai éjjeli mulatókig, ahol a lányoknak még mindig illik külön harisnyapénzt adni.

De nem! Mégsem! Salzburgban hallotta utoljára, az maradt meg benne. Fenn ültek, mint egy felhőkakukkvarban, a sziklaszirtre épült kávéház teraszán, ahova széles nyalábokban sütött be a lemenő nyári nap, s lenn fehérhabosan tűnt fel, majd újra elbűjt a Salzach keskeny csikja.

— Maga még nem is táncolt soha velem! — mondta Krisztin kicsit mélabúsan, mert szeretett ilyen visszanező megállapításokat tenni.

— Na, gyere! — mondta, és tréfás elszántsággal felállt.

— Most már késő! — felelte a lány, szája sarkában keserű mosollyal, mire a dobos letette a mikrofont, amelybe hol medvedörmögéssel, hol elvékonyodott fejhangon énekelte: *My golden baby, my beautiful baby*, s a zenekar rázendített egy harsányan pattogó nótára: *Eladom a lovamat meg a kocsimat...*

— Ezek magyarok — súgta Krisztin kislányosan elpirulva, s később csakugyan kiderült, hogy pozsonyi fiúk, egész este csak nekik muzsikáltak, s amikor ő elmenőben egy százschillingest akart tenyerébe simítani a primásnak, az csaknem sértődötten tiltakozott: *Ugyan kérem, hiszen nekünk is jólesett!*

— Tudod, hogy nem tudok nélküled élni? — rebegette ő kicsit pityókásan, mert inni is kellett erre a hangulatra, s a lány még mindig duzzogott amiatt, hogy tizenöt év alatt sosem táncolt vele. — *Ugye, tudod?*

Persze, ezt is egyszer elismételte, de most, hogy belekarolt a lányba, s Krisztin fázósan és puhán bűjt hozzá, mert az Alpok felől hirtelen hideg szél kerekedett, igazabbnak érezte a sztereotíp vallomást, mint azelőtt bármikor.

Az utóbbi években már kiküldetésben, külföldre se ment Krisztin nélkül. Az intézetben is tudomásul vették, ha Losonczy utazik, az angol-német levelezés szünetel egy ideig, mert Krisztin, mint fordító és tol-

mács, vele megy. Egyébként diszkrét tapintat vette körül a viszonyukat, s csak a fia tett rá közvetve, de annál fájdalmasabban célzást tíz év előtt, amikor leérettségizett. Anna akkor is épp a kórházban volt kivizsgáláson valamiért, s ők a fiával egy hangulatos kiskocsmában ették meg az ünnepi vacsorát.

— Most már igazán felnőtt vagy! Férfi! — nézett rá kicsit melegebben, mint máskor, s egy kis borongással is a hangjában.

— Apa — mondta akkor lehajtott fejjel, a poharába bámulva Tibor: — Ígérd meg nekem, hogy nem hagyod el anyát!

Neki egy pillanatra elfulladt a lélegzete, s válasz helyett jobb karjával átnyúlt az asztalon és megölelte a fiát. Tibor azóta is medikus Zág-ráiban, szakálla van, kosárlabdázik és érthetetlen verseket ír horvát folyóiratokba, épp csak orvos nem akar lenni sehogy belőle.

— Rossz volt? — lépett az asztalához a cukrász füléig tágult szájjal nevetve, hogy elvigye a csaknem érintetlen zöld lét. — Én se szeretem. De ezek a fiatalok imádják. Az ő kedvükért csinálom. Van valakije a kórházban?

— Nekem? — riadt fel. — A feleségem.

— Az nem jó — mondta a cukrász. — A télen nekem is háza kellett mennem, mert meghalt a feleségem. Most aztán majd nézhetek egy másik után. Ezt is elvihetem?

A széttúrt habkockákra mutatott, amelyeknek maradványa olyan volt, mint egy félig elolvadt hókupac a tavaszi szélben.

— Nem. Azt hagyja itt.

— Kérem! Ahogy parancsolja! — mondta a cukrász és nevetett.

— Mondja, maga mindig ilyen víg? — nézett rá.

— Mit csinálnak? A mesterségemhez tartozik. Jönnek, kérem szépen, a vendégek tele gonddal, s akkor én iparkodom felvidítani őket. Zárko, a kórház portása azzal szokta lerázni az ablaka alatt ácsorgókat, ha sokat nyaggatják a kérdéseikkel: „Jöjjenek később! Menjenek át addig ahhoz a víg albánhoz!”

My golden baby, my beautiful baby... — hangzott az angol altatódal még mindig, mert a víg albán minden jel szerint újra meg újra feltette a lemezt, úgyhogy nemcsak a füle volt tele az embernek ezzel a zenével, de fel is ajzotta, az agyára telepedett, s a nagykeblű, borjúszerű kislányok a szerelemnek ebben a pillanatnyi félművészetében is szorgalmasan verték lábukkal a taktust az asztal alatt.

— Fizetek! — kiáltotta el magát harsányan, mire mindenki odanézett.

— Igenis! — jött kacszáva, s ragyogó jókedvvel a cukrász. — Már el tetszik menni? Legyen szerencsém máskor is!

Szándékosan nem nézte meg az órát. S bár lehet, hogy nem ült két óra hosszat a víg albánnál, neki örökkévalóságnak tűnt.

Felrohant a sebészetre, s kicsit kifulladásán kapkodta jobbra-balra a fejét, de a három orvos közül egyet se látott. Lenyomta kilincset annak a szobának, amelyből a mütő nyílt, s ahol most nem volt senki. Bentről a műszerek fémcsengése hallatszott, s olyan hang, mint amikor a tányéron elcsúszik a kés. Várta, hogy valaki kinyitja majd az ajtót és akkor ő, mintha csak magának mondaná, beszélhat: „Anna, itt vagyok!” De csak állt maga elé meredve végtelennek tűnő ideig, Anna nevét ismételve magában, míg végre kinyílt az ajtó, s láthatók lettek a fehér árnyak, mint valami túlvilági maszkarálon.

— Sajnos, minden igyekezetünk ellenére... — hallotta messziről, s mégis mintha egy öblös visszhang ismételte volna egymásra futó hullámveréssel a szavakat, úgyhogy beletántorodott.

A vörös hajú sebész arcán izzadságcseppek ültek. A vállát vonogatta, aztán megfordult és becsukta az ajtót.

Egy ápolónő fogta karon érezhető részvétellel:

— Már egy fél órája levitjük a hullaházba... A szíve nem bírta... Tessék megnyugodni, és intézkedni a temetkezési vállalatnál.

Letámolygott a lépcsőkön, kiment az utcára, s mint aki búcsúzik, révetegen átnézett a víg albán cukrászdájára, amely ott állt változatlanul a lombos fák alatt.

A HÁBORÚ KÉSEI ÁLDOZATA

En itt dolgozom a szomszédos önkiszolgálóban, tíz-tizenöt perccel mindig előbb hazaérek, mint a férjem. Évek óta így van ez, megszoktuk; most is a fürdőszobaajtóban álltam, megismertem lépteinek arányos, egyenletes kopogását (az első emeleten lakunk, a ház bejárata, a lengő üvegajtó a lépcsőre nyílik, az meg egyenesen a mi lakásunk ajtajához vezet), a léptek másodpercre pontosan egyenletes ritmusát, az utolsó koppanását már elnyeli a lakásajtó elé terített kenderből szőtt lábtörő, itt csönd, csak nagyon rövid szünet, a kulcsot már felfelé jövet előveszi zsebéből (ha délután vagy este elmegyünk valahová s együtt jövünk haza, néha én zárom ki az ajtót, idegesíti, ha a bejárat előtt állva kotorászok a táskámban a kulcsok után), aztán hallom, ahogy betolja a zárba, majd megfordítja — éles kattanás — egyszer s még egyszer.

Igy történt most is, pontosan emlékszem minden mozzanatra, a fürdőszobában is jól hallottam érkezésének halk neszeit is. Nem volt benne semmi szokatlan, semmi rendkívüli, ha megállt volna valakivel, ha egy eltévedt gondolat megállította volna, vagy ha csak másodperccel tovább mélt az ajtó előtt, azt is észreveszem, az is megzavarta volna a vérkeringésem ritmusát. Kétszer megfordította a kulcsot a zárban, aztán kihúzta, zsebébe süllyesztette, s lenyomta a kilincset. Ekkor ért haza a fölöttünk lakó trafikusk, föntről is behallatszott az ajtó hosszú csikorgása, a miénk hangtalanul nyílt, akár a többi lakásban; sosem kellett neki mondanom, ő maga gondoskodott róla, ha szükség volt rá, megkente a sarokvasat.

En a bejáratától balra a fürdőszobaajtóban álltam, ő nem láthatott, míg be nem lépett az előszobába, a felém nyíló ajtó elrejtett a tekintete elől, a belépő egy meleg-barna faburkolatú falra néz, egy bemélyedésben két polc, hely a telefonnak, aztán a fogas a naponta használatban levő felöltők, kabátok számára, jobbra áttetsző üvegajtó a konyhára, innen kapja az előszoba a fényt. Másodpercekben sem lehet mérni, olyan rövid az az idő, amíg ő kinyitja az ajtót, belép, becsukja maga mögött, s meglátjuk egymást. Bal kezével markolja a kilincset, jobbában a táska, ezt leteszi a telefon mellé, úgy lép hozzám.

Most vártam, nem egy másodperc, egy perc is elmúlt, s nem lépett elő a felém nyíló ajtószárny mögül. Megéreztem, hogy valami szokatlan dolog történik. Ösztönös mozdulattal magamra kaptam a pongyolámat, a nyitott ablakon át hallatszott, hogy kinn szakad az eső. Május eleje, a tavasz közepe, reggel szép napos időt ígért a rádió, esőkabát nélkül ment el, talán elázott, s azért vonakodik belépni, ahogy a parkolóhelyen kiszállt a kocsiból, sárba lépett, s most már a lépcsőházban le akarja vetni a cipőjét? Vagy? Három lépésre állhattam tőle, s amikor a kételyemmel megindultam volna felé, akkor lépett be, de hagyta, nem csukta be maga mögött az ajtót, nem fordult felém, nem is tudom, látta, észrevette-e, hogy ott állok három lépésnyire balra tőle, dermedten néztem, a meglepetéstől szólni sem tudtam.

Előrelépett, előbb a jobb, aztán a bal lábával, s ott állt a barna faburkolat előtt, mereven nézett előre, a táskáját szokásától eltérően nem tette a telefon mellé, egyszerűen leeresztette, leejtette a fal elé, s továbbra is előre meredve, mintegy megigézett mozdulattal nyúlt az alsó polcon fehérlő levelboríték felé.

Csak most láttam, átázott, átázott, amíg a kocsitól a bejáratig ért, csuromvizes lett a haja, a ruhája. Bal kezével nyúlt a fehér borítékért, kissé előrehajolt, aztán újra fölegyenesedett, szeméhez emelte, előbb a címzést nézte, aztán hirtelen megfordította, a feladó nevét betűzte, s láttam, hogy reszketni, remegni kezdett az erős keze, amikor feltépte a borítékot.

— Frici! — szoltam kérón anélkül, hogy közelebb léptem volna hozzá. Mintha nem hallotta volna, leszegett fejjel csak a fehér borítékra meredt, nem vett rólam tudomást, érzésekor köszönni is elfelejtett. Soha ez még nem történt vele, az ajtót sem csukta be, úgy maradt, ahogy belépése után állt. Végénél ujjával tépte fel a borítékot, nem törődött a lehulló papírdarabokkal, ideges, kapkodó mozdulatokkal húzta ki, hajtotta szét a levelet, rámeredt a megszólításra, aztán hirtelen le az aláírásra, összeráncolta a homlokát, majd tekintete visszaugrott a levél elejére, s úgy, összeráncolt szemöldökkel nézte, mintha végig akarta volna betűzni.

Úgy tűnt, végtelen sokáig állunk így, nem láttam, mi van a levélben, nem tudhattam, mi az, ami ennyire felkavarta a nyugalmát, a levelet délelőtt hozta a postás, a kislányom tette a polcra, mire én hazaértem, ő már elment az iskolába, nem hívhatta föl rá a figyelmem, nem vettem észre, Frici meg, ahogy belépett, egyenesen érte nyúlt, s mintha titokban egész életében ezt várta volna, olyan sosem látott izgalommal bontotta föl, s betűzte a sorokat. Kilenc éve éltünk együtt, kitaláltuk egymás gondolatát is, amit egyikünk tett, könnyen megértette a másikunk, nem volt szükség magyarázatra. Amit most tett, azt magyarázattal sem értettem. Ami ezután következett, azt meg már nem is próbáltam megérteni. Hirtelen megfordult, szó nélkül rohant ki s le a lépcsőn, utána néztem, már kinn volt az utcán, a lengőajtó összecsukódott utána. Az ajtóban állva, most én is nyitva hagytam, lehajoltam az előszoba szőnyegén heverő borítékért. Csak most vettem észre, Németországból jött, a címzést, a feladót is németül írták. Frici nem tud, egy szót sem tud németül. Csodálkozva álltam a tárva-nyitva hagyott ajtóban, nem tudhattam, mi történt vele, hogy ilyen, sosem látott felindultsággal elrohant.

*

Becker Fricivel a gyárban ezen a napon nem történt semmi olyan dolog, ami oka lehetne rendkívüli súlyos következményekkel járó megvázkódtatásának. Reggel pontosan érkezett, amióta ismerem, nem fordult elő, hogy elkéssett volna, szokás szerint megkapta a munkafeladatot, hozzáfogott a munkához — hogy visszautasítsa, azt mindenki elképzelhetlennek tartotta —, s kifogástalanul el is végezte. Ez ugyan önmagában még nem számít külön dicséretnek, itt nálunk, a szerszámkészítő osztályon csupa kiváló szakember dolgozik, hajszálnyi pontosan kell végeznünk a munkánkat, aki ide kerül, az már előbb többször bebizonyította, hogy bármilyen nehéz munkát rá lehet bízni. De Becker Frici ebben az összeállításban is kitűnt.

Nem azt akarom mondani, hogy valamiféle superman volt, de előfordulhat az emberrel, hogy nem jól érzi magát, kimaradt éjjel, megfájdult a feje, elrontotta a gyomrát, megbukott a gyereke az iskolában, összeveszett a feleségével, vagy annyi minden más történhet, ami miatt aztán nem megy neki, nincs kedve dolgozni, s meg is lehet ezt érteni végeredményben; emberek vagyunk, szoktuk mondani, hát vele kapcsolatban nem volt szükség soha ilyen végső soron mindenkire érvényes igazolásra. Nem emlékszem rá, hogy mikor hiányzott betegség miatt.

Ezen a napon meg olyan szerszámokat kellett készítenünk, amellyel várva várt kisép-programunk darabjait kezdjük majd gyártani, a legnehezebb esztergamunkát Frici kapta, idő előtt kész lett vele, s az a kákán csomót kereső mérnök sem tudott kifogásolni valót találni rajta. De nála nem számít ez rendkívülinek, naponta így végzi munkáját, nem is tud másként dolgozni. Igaz, a keresetre sem panaszkodhat, senkinek sincs több pontja nála, becsülik a tudását, az igyekezetét, a lelkiismeretességét. Szükségünk van rá, ha csupa hozzá hasonló jó szakember dolgozik is a műhelyben, az ő távozását éreznék meg legjobban, mondogattuk többször.

Föl-fölvetődött ez a téma, ezen az osztályon keresnek legjobban az esztergályosok, de csak előfordult, hogy egyik-másik fogta magát, s kiment Németbe vagy — egy ilyen is akadt — Kanadába. Ettől nem egy

levél érkezett, leírta a haverjainak, hogy dolgozik, mennyit keres, hogy él, s hívta őket, menjenek ki, nem bánják meg. Legjobban Fricit féltettük, nem sokat tudtunk a származásáról, senki sem firtatta, hol van, mi lett az apjával, hallottuk, hogy a szülei svábok voltak, a munkavezető egyszer be is hívatta, hogy olvassa el az új német gép használati utasítását, de akkor derült ki, hogy egy árva szót sem ért belőle. Kérdeztük tőle néha, mik a tervei, de csak rázta a fejét, ő nem akar vendégmunkás lenni, amíg itt meglesz a kenyere, nem megy sehova.

*

Rólám azt mondják, hogy mindent tudok, ami a házban történik. Igaz, hogy mióta nyugdíjaztak, a napom nagy részét a ház előtt töltöm. Különösen ha szép az idő, nem tudok megmaradni a lakásban, inkább a ház előtt álldogálok, vagy elsétálok a sarokig meg vissza, ezért inkább úgy lehetne mondani, hogy mindent tudok, ami a ház előtt, a ház körül történik, amit a saját szememmel láthatok. Hogy belül mi van, hát arról is hallok ezt meg azt, minek tagadnám, de abból aztán semmi sem igaz, hogy én besúgó lennék; ezt a mostani esetet kivéve, nem hívtak engem a rendőrségre, csak egyszer, akkor is a fiammal kapcsolatban.

Ez a mostani eset, ez meg olyan, hogy saját szememmel láttam, én adhatnám róla a leghitelesebb tanúvallomást, de hát nem is tudom, hogy adhatnának hitelt a szavaimnak mások, amikor magam sem hiszem el, ami történt; odajutottam, hogy saját szememben sem bízhatok, de kinek higgyen az ember, ha még ez is cserbenhagyja; mozdonyvezető voltam, sokévi munkám során nem egyszer kerültem olyan helyzetbe, hogy pillanatok alatt kellett életfontosságú döntéseket hoznom, de ennyire tanács-talan talán még sosem voltam. Hogy ez hogyan történhetett meg? Erre a kérdésre kellene választ adnunk, s ha már én nem tudok, akiről pedig azt mondják, hogy mindent tud, ami a házban történik, kitől várhatnánk a magyarázatot akkor?

Nyolc éve, hogy felépült ez a ház, velünk együtt akkor költözött be Becker is a feleségével. Nem volt túlságosan barátkozó ember, nem sokszor állt meg velem beszélgetni, mással sem, mindig sietett, mint akinek sok a dolga, igaz, mogorvasággal vagy fölvágással sem lehet vádolni. Igen tisztességes embernek ismertük, a nyolc év alatt egyetlen kellemetlen szóváltás sem fordult elő köztünk, s azt hiszem, itt más is ezt mondhatja róla, pedig, ugye, egy ilyen nagy házban, ahol ennyi lakó él együtt, óhatatlan, hogy össze ne kapjanak néha. Az embert hol a ihangos rádió, hol a szomszéd gyerekek, hol a kalapálás, hogy a víz-átszivárgás vagy ki tudja, mi minden nem hozhatja ki sodrából, s idegességében, meggondolatlanul könnyen olyat mond vagy cselekszik, amit aztán gyorsan meg is bán, természetes, mindennapi dolog ez, de nem emlékszem rá, hogy vele akár ilyesmi is előfordult volna, annyira komoly volt, el sem tudtam képzelni, hogy bármit is meggondolatlanul tenne. Ilyenek lehettek a gépei is, nála műszaki hiba nem fordulhatott elő, ennyire előrelátó és pontos talán csak akkor lehet az ember, ha ezt még az anyatejjel szívja magába.

Szép idő ígérkezett reggel, hajnalban, ahogy feléreztem s kinéztem, még gondoltam, el kellene menni horgászni, régen voltam már a csatornán, kiegyenesedtem, belehasított a derekamba a fájdalom, a sok huzat a vasúton, jobbnak tartottam visszafeküdni. Ebben a korban, ilyen állapotban az ember már nem találja a helyét, az orvosok ugyan a meletet ajánlják, de nem bírtam már az ágyat, az újságokat elolvastam, s ebéd után, esett az eső, csak lementem a ház elé, Becker a szokásos időben érkezett, éppen csak köszöntünk egymásnak, aztán — röpké mosoly az arcán — hogy nem akar tavasz lenni, amit úgy menetközben mondhat egymásnak két ember, s már fordult is be, összecsapódott mögöttem a lengőajtó; az előbb azt mondtam, sietett, talán helyesebben lenne így: céltudatosan járt köztünk, mint aki megalkotta a maga szigorú menetrendjét, s abból senki ki nem zökkenheti.

Magam is így gondoltam. Nem tudtam elképzelni, mi lehet az az erő, ami szigorú életrendjének a megváltoztatására kényszeríthetné. S akkor öt vagy hat percre rá, éppen a kijárat előtt álltam, hallom a lefelé robogó lépteit, kilöki az ajtót, s mint aki nem lát, nem hall, csak rohant, engem is majd föllökött; róla álomban sem tételeztem volna föl ezt. Mi történhetett vele?, talán a feleségével kapott össze?, de semmi pletykát nem hallottam róluk. Nem maradt időm a töprengésre, mielőtt bármi is eszembe juthatott volna, már belehasítottak a levegőbe a kamion fékjei. Mi történhetett vele délelőtt a gyárban, otthon az alatt a pár perc alatt, mi lehetett az a rettenetes erő, amelynek hatására teljesen elveszítette önuralmát s ész nélkül rohant át az úttesten.

*

En legszívesebben nem szólnék semmit, jobb lenne nem belekeveredni ebbe az ügybe. Különböznék sem volt semmi közöm ehhez a Beckerhez, noha ismertem a szülei sorsát, egyszer, régebben meg is próbáltam beszélni vele erről, de ő félreérthetetlenül a tudomra adta az akaratát: ne avatkozzak az életébe! Azóta mintha hallgatólagos megegyezés volna közöttünk, kerüljük a témát is, egymást is. Ha keményen leintette is az érdeklődésemet, csak figyelemmel kísértem az életét.

Nem volt semmilyen szándékom ezzel, soha sehol fel nem használtam azt, amit megtudtam róla. Minek is tettem volna? Egy évem maradt még a nyugdíjig, azt még ledolgozom, aztán majd esetleg magánórákat adok német nyelvből. Egyedül maradtam itt, gondoskodnom kell valamiről, hogy gyorsabban múljon az idő; a fivérem már régen kiment Németországba, ott nősült meg, ő már nem költözik vissza, többször hívtak engem is, nemegyszer meglátogattam őket, de hogy végleg kint maradjak, ahhoz nem volt kedvem. Egy magános öreglány mihez kezdjen ott is? A nagyapám már itt született, az apám is itt látta meg a napvilágot, az itteni temetőbe járok ki a sírjukat ápolni, míg egyszer majd engem is ki nem visznek melléjük.

Ebben a korban az ember már beletörődik a sorsába, nekem ez nem is nehéz, nincs okom panaszsra, megértéssel és mosolygva fogadja a világ gonoszságait, akár a diákjai apró csinytevéseit; így voltam Beckernek a tartózkodó, a végső soron együvé tartozásunkat tudomásul venni nem akaró magatartásával is. De éreztem, hogy nem bírja ki, hogy egyszer történnie kell valaminek. Most itt ez a levél. Ő betűzhette, nem értett belőle semmit. Ezért rohant át eszeveszetten, pedig azelőtt köszönni is alig köszönt.

Még aztán is a kezében szorította a levelet. Sáros, véres, elmaszalódott sorok, nem könnyű kisilabizálni őket, de én anélkül is tudom a történetet. Az anyja írta neki, harminc év után jelentkezett. Fritz négyéves múlt, amikor elment, állapotos volt, nem mérte bevárni a frontot. Az apja itt akart maradni. De minek mesélem ezt, nincs a levélben, s Fritz sem örült meg, mikor erről próbáltam neki beszélni. En többet tudok róla, az apjáról is, mint amit az anyja most, harminc év után megírt. Amit hallottam, azt többször átgondoltam magamban, egy öreglánynak bőven jut ideje erre, azt hittem, szükségem lehet még rá valaha, biztos voltam benne, nem bírja ki, Fritz maga kéri majd, hogy meséljek neki az apjáról. Talán ezt akarta most, nem törődött a zuhogó esővel, nem akarta tudomásul venni a robogó kamiont, az meg gyorsabban hajthatott a megengedettnél, a nedves úttesten fékezni sem tudott; melyikük a hibás, kit terhel a felelősség?, mindkettőjük részéről fokozott elővigyázatosságra lett volna szükség, s ők még az átlagosan megszokottnál is figyelmetlenebbek voltak. Azért azt hiszem, a sofórt meg kellene hallgatni, mondják, hogy a fékek nem voltak rendben, elhanyagolta a karbantartásukat, igaz, ő ezt bajosan vallaná be.

SINKOVITS PÉTER

MÉLYREPÜLÉS

ÁTHANGSZERELT ORPHEUS KÉRDÉS

1.

éj-repedező nyugtalansággal
indultál a szurkos mélybe
az önmegbízatos reménye
csak mint suttogó fényben
az olajfák alig körvonalazható
[árnyéka]

a homokban
pedig milyen valóttanul hiteles
ha hangtalanul repedezik az ég
szél-felhők zúdulnak lándzsaként
a kifeszített fénynek

ahogy a tárnákban haladtál
egyre lejjebb
euridike már a jelre várva

s amikor felfelé röpülve ránéztél
már tudtad
közben fénycsóvák lengtek az égen
euridike ott repült melletted
örökkön örökké

2.

levándorolva
a peloponnésos legvégső csücskéig
csak a dalban bízva
danaos lányai eldobták korsóikat
az erinysek arcán is keskeny mosoly

majd a hasztalan árny-futás
kharón másodszer már nem
[vállalkozik]

s ami utána jött

a hasztalan menekvés

3.

utolértek részeg trák asszonyok
csillapíthatatlan vágy-dühük
dobatta velük a követ

úgy fúródtak beléd
ezernyi büntetésként

sírodban is rád zúduló oszlopok
sírodból is messzezengeő
[pásztordalok]

hozzátok szólok
igazmondók és hallgatagok
megfigyelők és figyelettek
eladók és eladottak
nevetetők és nevetők
harcba küldők és katonák
kápráztatók és kápráztatottak
iktatók és számozottak
és különösen hozzátok
ti
félszegen megszólalók
oldalra tekintők
kispénzű üzletelők
fanyarul mosolygók
gyorsan megfutamodók
alázatos hitetlenek
nyomtalanul eltűnők

nem kértétek mégis más szerepet

LEBONTÁS

meghunyáskodva mégis ugrásra
[készen]

(kivel bátortalan)
a játékszabályokat nem eléggé
[ismerve]

(kivel tájékozatlan)
a válogatott örömeiket elszalasztva
(kivel kacérkodó)
de mindig mindent szemmel tartva
(kit figyelő)
a rezdülésekből pontosan ítélkező
(de igazságot nem tevő)
ingoványon táncoló
kedves elromlott óraszerkezet

EGY VONALLAL

*azon a délután
pléhbogarak úsztak veled szemben
riadtan körülnéztél
látszólag minden változatlan
kezed előre csúszott
egy vonallal több vagy kevesebb
a vásznon
az égen*

KÉTSZÓLAMŰ GYAKORLATOK

*sulykolni a létet
az elmerülésig
elmerülni a létben
a sulykolásig*

REND

*nem túl magasan
nem is túl mélyen
karnyújtásnyira
intható ívben
mélyrepüléssel*

*annyi év után
rádöbbenéssel
nem a vélt térben
lehet utam is
erre vezetett*

KÉZFOGÁSOK

DÉSI ÁBEL

MOMČILO NASTASIJEVIĆ

E versek fordításához néhány adatot és jellemző tényt kell itt felemlíteni. Annál is inkább, mert Momčilo Nastasijević munkássága kevésbé ismert. A magyar olvasók kevesebbet tudnak róla, mint a jugoszláv irodalom többi klasszikusáról vagy ismert kortársainkról.

A jugoszláv költészetben régóta klasszikus rangja van. És nemcsak az irodalomtörténetek és szakkönyvek értelmében, hanem a mai élő költők tudatában és költői gyakorlatában is. Korunk számos kiváló költője vallja, hogy ő a modern jugoszláv költészet egyik ősforrása és legerősebb serkentője. (Vasko Popa és Miodrag Pavlović például.) De a fiatalabb költői nemzedék is bőségesen talál az ő költészetében inspiráló és serkentő útmutatást a maga költői gyakorlatához.

E költészet legfőbb jellegzetessége a tömör, szófukar, hermetikus gondolat. Megértésének és igazi élvezésének azonban nem kis akadályai is vannak. Nastasijević ugyanis nemcsak a népköltészet egyszerűségét és közvetlenségét újítja meg, hanem az ősi szláv nyelv számos nyelvi és fogalmi sajátosságát is. Különös mondat- és fogalomalkotásai, megfordított jelentésű szavai külön nyelvet s költői jelentést hordoznak. És így ez a tömörítés a költői eszközök minimumával próbálja megvalósítani a legmagasabb eredményeket. Költői célja és eszköztára az, hogy úgy szólván a semmiből megvalósítsa a mindent. Ez még a szerényebb eredményeknél is hódolatra és elismerésre készíti e teljesítmény élvezőit.

Verseiben egyfajta modern társadalomkritika egyesül a bibliai miszticizmussal és prófétai igehirdetéssel. Nastasijević a modern ember magányáról, társatlanságáról beszél. Az ő csüggedésében és mélyen átélt szavaiban, a mai ember szenvedése szólal meg. De ugyanakkor az a tudat is, hogy a konkrét távlatok és társadalmi megoldások még ismeretlenek. Ez a hangnem a polgári értelmiség nagy részénél 1920–1930 táján jól ismert társadalmi jelenség volt. Költészetében mindig a dolgok kettős arcát, ellentétes mivoltát fejezte ki. Ez a költői gondolkodás adta meg költészetének a sajátos gondolati nyelvezetet. Egyik versének például ezt a címet adja: *Radosno opelo* (Vidám gyászdal). E versben található az egész költészetére oly jellemző és mélyen kifejező sor is:

*Mrenjem sve življi
starošću sve dublje mlad.*

Amit körülbelül így lehetne fordítani:

*Halálommal egyre élőbb
vénülve mélyebben fiatal.*

Költészetének ezek a jellemző nyelvi-gondolati sajátosságai néha szinte megoldhatatlan feladatok elé állítják legjobb értőit és fordítóit is.

Ennek tudatában, e nehézségekkel és akadályaival birkózva készült e két versciklus fordítása is. A fordító azonban úgy véli, hogy még ez a megoldás sem teljes és végleges. A következő években még mindig lesz e költészetben fordítanivaló és az elkészült fordításokat is újra meg kell nézni egy újabb és helyesebb megoldás reményében.

Végül néhány adat az életéről: 1894-ben született és 1938-ban halt meg. Középiskolai tanár volt és verseket, novellákat, tanulmányokat írt, valamint színműveket és librettókat zeneszerző testvére, Svetomir számára.

MOMČILO NASTASIJEVIĆ

SÜKETSÉGEK

1.

Ó ne,
suttogást e nyugtalanságnak,
jajgatást se.

S az egekig, ha
pokolba húz
szívünk jaja.

Ó nyugodjál,
súlyba nehezült,
kővé kövült,
hallgató sziklám.

2.

Megkeményedett,
megremeg furcsán
és betelik.

Csak egy cseppnyi,
egy cseppel
kimondani e hallgatást,

eltüntetve támasztani
nemlétből dolgot.

Ó nyugodj, nyugodj.
E nyugtalanság suttogása,
de panasza nem.

3.

Tudom,
nyilall a sötétség
és kőbe virrad .

Ha elhallgat,
ismeretlen hullám
bederül a nap.

4.

És tudom,
nagy, de még kinnal
itt dobog a szív.

Beforrás hol kifakad
magjából széppé a növény,
kemény nemtudás magja,
hol ezt tudják.

5.

És tudom,
nagyban és sötétben,
felszökve zuhan a nap.

És felkel hát,
ki bárhol elesik,
megnyugszik a születésben,
békére lel.

6.

És szépség, mert
megvakít és
néma.

Mélyebben hát,
annál fájóbb
életemmel mondott,
rekedt nyugtalanság szava,

mert a végnek
gyökeréig merek.

Némasággal kimondani.
Süketen az éjszakában
és nappal virrasztva.

Lábom nyomán
veled elvész a léptem,
s jeltelen utakra lépek.

7.

Orvosság vagy,
sebes szívben.

Szelíden a szellő
szétmarja a követ.

És mert orvosság vagy,
mindenkit melegít
csoda tavaszban e tél.

Orvosság vagy,
elszenvedlek én.

8.

Orvosság vagy,
mélyebben orvosolt nem.

És szépség talán
e széthullás kinja,
megkötés forrása.

*Titkosabban e homállal
a tisztaságra
kitisztul a homály,
születésre a gyász.*

9.

*A gyomor görcse,
a jó balzsam,
a gyökérnek széthalást,*

*ártatlanul a növényből,
ha kibukkan a virág.*

*S a fehérség szárnyával
vidáman lebben,
elrepül,*

*fájdalom ez is
és elsötétül.*

10.

*Fájdalom
és elsötétül.*

*És akarom, mert vala,
e seb tehát,
mélyen hogy éljen.*

*E pokolból
valami éden levegőjére.*

*És a bűnből
hogy valaki világ.*

*És e kinnak
a kinban,
hogy nincs vége.*

*És ez áldásért
az örök, hogy öröklét legyen.*

SZAVAK A KÖBEN

1.

*És lön
a csoda vizén,
pocakos éhség,
végtelen égbolt,
égbolt talán?
Nehezen nyomja emésztésünk.*

*És van
sok katlan a kattanban.
Az ördög tán Istenért tette,
vagy ördögért az Isten?*

2.

*Élő az élőnek véres adó,
testvér testvérét eszi
barát a barátját.*

*Eszi s a megettet
a szörnyűség gyomra emészt,
s a rosszból gonosz lesz.*

3.

*Igy van ez, ha a póknak
már nem kell a légy,
mert éhséget éheznek.*

*S kívánva ezt
beteg lesz egy gyalázatért.*

*Utolsó, mert emészthetetlen
a tisztaság cseppje,
és indul tehetetlen, csúszik
a dombon lefelé,
a gyomron lefelé
a langyos hajnalba.*

4.

*Szilárdan
életek közt falak vannak,*

*Kövülten
a kenyérért mindenki
csak kérges
tenyeret kap.*

*És a zár
a záron kívül is
kizárja ajtaját.*

*Az árulásnak
beszökni álnokul.*

5.

*Diszítsd fel te elszánt,
vérezd be öklödet,
e záron a véres rózsáért.*

A vendég gyűlölet,
vérrel pecsételd a rozsdát,
kifáradt Isten.

Hosszú éjt a fáradságnak,
éhségnek enyhe közelséget,
ó meleg anyaföld.

6.

És mondják,
egy-két csepp
illatos olajért
rakomány rózsa kell.

És hogy
a nemes gubóban
elpusztul a lepke.

Az érzékek
sötétben pihennek.

És nem izzik szerelembe
a hazugság.

7.

Testet a selyemért.

Vágyat a vágyért,
s a selyemmel rejtsük is el.

Rothadást a rothadásba
s a megmaradtnak fűvet.

És elrejtve is
lám, igazság léssen
és megfogon a mag.

Mert a pincében is él
a halovány gomba,
s a kiseded mosolyog.

Örvendezz, ó Izsák,
undorral a nem kívánt utód
megöli szülőjét.

8.

Ketten
hajnalban találkoznak.

Kisértően
éjből e dobogás.

Hogy átaludják,
hogy elhúzzák Isten napját

És szomjazik az éjszakázó,
önmagát elimná.

Maradék a nappalinak
s fejét az igába.

A lakásig
botorkál a láb.

A fájó seb
a súlynak meghajol.

Az ablakon lecsúszik a nap.

9.

A léptek
vadászaiiba visznek.

Csapdát feszít a kéz,
de csapdában a láb.

Vadásznak,
de megfogottak.

Estére, ó bánat,
ki kinek a foglya?

10.

Kereszt a keresztúton
a tanúság.

A megfeszítést
nem ti, ezt ő tette.

Derekát többé
anya nem ölelte.

E keresztben már
többé nem szül és szoptat.

A további keresztre
ártatlant nem.

A megfeszítést nem ti,
ezt ő tette.

11.

Alacsonyán gyúlnak a lámpák
szökik az éj.

Nyugtalanság
e csillagos béke
az ő nyugalmának.

A padláson,
mert a falak
mélyet lélegzenek
és konganak Isten szavai.

A szobákat betölti,
a kicsi szobákat,
a dobozból kikandikál
a jövő nap.

12.

*Alacsonyan de lejjebb,
az Isten mélyére,
hol visszája arcra fordul.*

*A kékvérű öreg
hát bort rendel,
leányt és bort.*

*Hát háromszor
zöldellne ki a száraz ág,
háromszor.*

*Rothadt tuskó körül
évek tekeregnek
s magasba szökken érte.*

*És mindig és mindig
ráncos kéz ölelget.*

*A hügom karjában
nem gügyög kisgyerek.*

13.

*A kék ablaka alatt,
hát éppen itt
keveredik egy kert.*

*Bűzlik az illata,
s a bűze illatos.*

*Illatozol, e virág,
a rothadás belőled van,
rád vall s a levélre.*

14.

*Hát ez és ez
és mindez.*

*A pestises mezsgyék
megtisztulnak itt,
ha itt megáll.*

*A bűn cseppje
tisztán elszakadt
és lehullott.*

*A holddal
ezt csendesen
eljátíssa egy érzelmes bolond.*

*Hát ez és ez
és mindez.*

DÉSI Abel fordításai

ĐURA PAPHARHAJI

KESŐ KÉSEI VONATOK

Fölvitte ám isten a dolgunk!
Apaurin Coca-Colával,
Köpedék a liftben,
Fizetetlen estitanfolyam-részlet,
Pörkölve pörköl az éjszakai élet,

Elveszett cím,
Joghurt egy talponállóban,
Alom részeg szeretóm ölében,
Őnön húsdod ünnepélyes búcsúja.

Tetrapaktól a művirágig
Néhány lépés csupán
Fogvájón át a sorsjegyhez.
Sóhaj s viccek orvosság helyett.
Hideg kukoricale,
Egy fertály burek!
Hol a szék negyedik lába?
Hosszú a várakozás,
Míg a zsákokkal együtt
Egy háromkerekű odébbvisz.

Fölvitte ám isten a dolgunk!
Házassági ajánlat
Az ismerkedjünk rovatba.
Farmernadrágot saját méretre
[alakítunk.

Hát mikor ülünk már le?
Vonatjegyünk többet ér
A világ sorjegyeinél,
Mégis az éjszakai vonat
Ide mindig késve ér.

Naponta hármat Coca-Colával
(evés után).
Naponta százszor fogunk között
Az éj kátrányával.
Üres álmainktól fáradtan
Ismét késtünk egy éjszakát.
Mennyivel gyorsabbak a milligram-
[mok, maligánok
Az éjszakai vonatoknál!

ALVÓ FÜVEK

Múlt füvek alusznak
Ne zavarjuk álmukat
Tán pislogó parázs jövődö fejeknek
Kik egyszer bírái lesznek

Mert bűnhődünk százszorosan
Harmatos éjszaka terítékén élt
Vágyak lakomáját
Tiltott gyümölcsöt
Mámort
Megálmodhatatlan hintát

Múlt füvek alusznak
Ne metsszük el álmukat
Mint fáradt fejen a haját
Gyengéden hátrasimítjuk csak.

MIROSLAV STRIBER ÉS MÁS ÉBRENALVÓK SZANATÓRIUMA

Fiatalon meghalni, mint a mákvirág
Törékenyen lengő lepkeszárnyon.
Voltál. Befejezted.
Nem vagy.

Atlejtett postafiók
Fehér álmok kalitkája,
Estig háromszor megtekintve.
És én nyugtatók éjjeli váltásában
Hiába akarok postás lenni.

Ellebegni kései álmok között,
Míg vörösen susog a fű.
Hajnal előtt, három körül
Megjelenik egy igaz gondolat,
Mint levél a postafiók fedele alatt.

Ujjaid az ajtócskát marcangolják
Levél helyett. Messze a világ.
Sárga fonálhoz csak sárgát kötnek,
De éjszaka a mákvirág is illatoz.
Te csak figyeld, figyeld,
Mit az éjszaka hoz.

URBAN Gábor fordításai

LENGYEL ANDRÁS

MÓRA FERENC ISMERETLEN BESZÁMOLÓJA HATODIK CSÓKAI ÁSATÁSÁRÓL*

Móra Ferenc csókai ásatásairól viszonylag sokat tudunk valamennyien. Ottani munkájáról, illetve a föltárt régészeti anyagról, ha nem is a kívánatos részletességgel, maga Móra is többször írt. Leveleiben, tárcáiban s egy tanulmányában, tudjuk, Csóka többször is föl-fölbukkan. Az ásatás régészeti anyagát Banner János, Kövrig Iona és Korek József tette közzé 1960-ban. Az 1966-os szegedi régészkonferencián pedig Kóhegyi Mihály, aki mindeddig a legtöbbet tette Móra régészeti munkásságának fölméréséért és bemutatásáért, előadásban foglalta össze mindazt, amit Móra csókai ásatásairól tudni lehetett. (Előadása, *Adatok Móra Ferenc régészeti munkásságához* címen, az *Acta Antiqua et Archaeologica* 1966. évi 11. kötetében nyomtatásban is megjelent.) Ennek ellenére, sajnos, a telep régészeti földolgozása és az ásatás történetének megírása teljességében mindmáig nem történt meg — a legfontosabb anyag, Móra gondosan vezetett, részletes ásatási naplói kiadatlanul hevernek a szegedi múzeumban s ma még Móra olyan szorgalmas régészhive, mint a szegedi Kürti Béla is csak tervezi ennek az anyagnak a földolgozását, illetve nyilvánosságra hozatalát. Pedig alighanem Kóhegyi Mihálynak van igaza, aki a régész Móra mélyebb megismerését az ásatási naplók kiadásához és földolgozásához köti.

E helyzetben, amíg a naplók kiadása meg nem történik, örülnünk kell tehát még annak a rövid beszámolóknak is, amelyet — *A csókai ősember* címen — a Szegedi Napló 1911. október 29-i száma közölt. Ez a Móra hatodik csókai ásatásával egykorú, a kutatás által eddig figyelembe nem vett hírlapi tudósítás ugyan meglehetősen rövid, már-már tárcaszzerűen „oldott” írás; sem rajz, sem fénykép nem kíséri, nem támogatja írójának mondanivalóját. Mégis: bizonyos, hogy érdemes számon tartanunk ezt az alábbiakban szó szerint közlésre kerülő szöveget, mert ez az *első* beszámoló a hatodik csókai ásatásról, az akkor végzett munkáról s mint ilyen, kétségtelenül fontos ásatástörténeti dokumentum:

A CSÓKAI ŐSEMBER

A szegedi múzeum ásatásai.

Szeged, október 28.

A szegedi múzeum ma fejezte be hetek óta tartó ásatásait a csókai Kremenják nevű halmon. Első ízben 1907-ben ásatott az intézet a Kremenjákon, melyre Farkas Szilárd csókai plébános hívta fel a múzeum figyelmét s azóta most már hatodszor ismétlődtek meg az ásatások. Nyilvánvaló lett ezek folyamán, hogy a történet előtti időknek arra a szakaszára nézve, melyet a régészet csiszolt kőkorszaknak nevez, a Kremenják egyike Középeurópa legfontosabb őstelepeinek, a hazai lelőhelyek közül pedig egyik se múlja felül a leletek gazdagságában és változatosságában.

Ez év folyamán a szegedi múzeum két izben is ásatott a Kremenyákon. A tavaszon Begavári B a c k Bernát fedezte az ásatás költségeit, most pedig az állam.

Eredmények dolgában ez a hatodik ásatás semmivel se áll mögötته az előbbieknél, sőt bizonyos tekintetben fontosabbnak vehető. A Kremenyáknak eddig feltárt részein többé-kevésbé megbolygatva találták az ősember négy-öt ezer éves tűzhelyeit. A népvándorlás idején is megtelepedett ott egy nomád törzs, a lovas sírokból következtetve a honfoglaló magyarok is megszállták a halmot s ezek az újabb települők, mikor a halottakat eltemették, feltúrták és össze-vissza hányták az ősembernek az ő szemükben teljesen értéktelen, szegényes hagyatékát.

Most azonban a halom északnyugati lejtőjén olyan őstűzhelyek kerültek feltárára, a melyeket az azóta letúnt évezredek folyamán sohase háborított emberkéz. A mostani egész ásatás tulajdonkép csak két kőkorszaki lakás romjainak a kibontásából állott, melyeket azonban a legapróbb részletekig lelkiismeretesen átkutattak.

A kőkorszakbeli lakás alatt természetesen nem szabad építészeti műremekre gondolni. Közlebb jár a valósághoz, aki a cigányputrikra gondol. A kőkori ember gödröt vájt a földbe, nem is valami mélyet, agyagból szeljfogó falat vont körülötte, amit vessző- vagy nádfonásra tapasztott rá, azt azután kiégette, hogy keményebb legyen, néha valósággal téglává égette s valószínűleg gallyakkal, szalmával, sással, mivel földte be.

A kremenyáki lakások másfél méter mélyek, tíz méter hosszúak s három-négy méter szélesek voltak. Különösen érdekes, hogy a faltaszok közt az idén olyanokat is találtak, amelyek a lágy agyagba ujjal belenyomott meander-szalagokkal voltak díszítve. Igen ritka bizonyosága ez annak; hogy már a kőkor embere díszítette a háza falát, de a Kremenyákon nem lep meg: mert a lakások romjai közt s a hozzájuk tartozó hamus gödrökben lelt csont- és kőtárgyak, de különösen a cserépedények aránylag igen fejlett izlésről tanúskodnak.

Az égetett agyagrétegek alatt meglehetősen épen maradt katlanokat is találtak az idén. Az egyik lakásban egy, a másikban három, egymással összeépített katlan volt, teljesen abban a formában, amilyenben a tanyák előtt ma is épülnek a katlanok. Egy katlanban ép edényeket is találtak s az egyik közelében egy vörösrézkarikát, ami fontos kormeghatározó lelet.

A csiszolt kőkorszak az évezredek egész során keresztül tart s az alatt az ember még nem ismeri a fémeket, csontból, kőből, fából készíti minden szerszámát. Csak a csiszolt kőkor végén jutnak el az emberek addig, hogy nagy ritkaságképen ismerik a vörösrézet.

Ebben a korban él a Kremenyák ősembere. Az ezrekre menő leletek közt még eddig mindössze négy darab réztárgyra akadtak, amik abban az időben olyan fényűzésszámba mehettek, mint ma a gyémánt. A használati eszközöket még mindig csontból és kőből állította elő az ősember. Csontból a tüit, a főreit, a késeit, a szigonyait, amikkel a Tisza óriás harcsáira vadászott, kőből a vésőit, a baltáit, a buzogányait, amikkel a környék akkori mocsaras őserdőiben nyüzsgő vaddisznót, őzet agyonverte, kagylóhéjakból a gyöngyeit, karikáit, amikkel magát díszítette.

A részletekből következtetve, a kremenyáki őstelep korát legalább is a Krisztus előtti harmadik évezredbe, legalább is négyezeröttszáz évre kell tenni. A magyar Alföldnek minden esetre legrégebb telepe a Kremenyák, amelynek még hátralevő szakaszára a terület tulajdonosa, Lederer Arthur, az ismert csókaí nagybirtokos az ásatás jogát a szegedi múzeumnak biztosította.

E beszámoló névtelenül, szignálatlanul jelent meg; nem tartja számon sem a régészeti szakirodalom, sem Vajda László példás Móra-bibliográfiája. Igen nagy bizonyossággal állítható azonban, hogy az írás Móra Ferenc írása s a jövőben mind a régészeti kutatásnak, mind a Móra-filológiának így kell kezelnie.

Az olvasóban persze nyilván óhatatlanul felvetődik a kérdés: mi bizonyítja Móra szerzőségét? Kétségtelen: autográf kézírata e beszámolóának nem ismeretes, sem Móra, sem más kortárs tanú nem állította, hogy az írás Móráé. Am a beszámoló tartalma, stílusa, megjelenésének körülményei, mondjuk meg mindjárt, Mórára (s ami legalább olyan fontos, rajta kívül senki másra nem) vallanak. E tartalmi, stílusbeli és filológiai bizonyítékok legfontosabbikjai a következők:

1. A beszámoló a Szegedi Naplóban, tehát abban a lapban jelent meg, amelynek (akkor már majdnem egy évtizede) Móra is belső munkatársa volt s amelynek szerkesztésében akkor már Móra alkalmanként részt is vett. (Eppen ez időből maradt fenn Móra Csató Károlyhoz írott levele, amelyben Móra a Szegedi Napló nevében instruálta Csatót.)

2. A beszámoló nem említi az ásatás irányítóját, Mórát; különböző megfogalmazásban mindig csak a múzeumról szól. A korabeli sajtóviszonyok ismeretében elképzelhetetlen, hogy ha nem éppen Móra írta volna e beszámolót, Móra neve és az ásatásban vitt szerepe kimaradt volna belőle. Kétségtelen: Mórán kívül a Szegedi Napló bármelyik munkatársa megemlíthette volna Móra nevét — már csak kollegialitásból is. (Az ilyen kollegialításra számtalan bizonyíték van a szegedi sajtótörténetben.)

3. A cikk olyan régészeti tájékozottságot s csókai helyismeretet árul el, amilyennel Mórán kívül egyetlen szegedi újságíró sem rendelkezett. A régészeti ismeretei ugyan Tömörkénynek megletek volna ehhez, de ő a csókai ásatások részleteit nem ismerte, s azt egyébként is igen nehéz föltételezni, hogy Tömörkény azért volt a beszámoló Mórától az ásatásról, hogy kollégája (s egyben: hivatali alárendeltje) helyett ő írja meg azt, amit Móra föltétlenül jobban meg tudott írni!

4. Móra máskor is írt névtelenül beszámolót saját ásatásairól. A *szegedi Egyetemi Könyvtár Móra-kéziratai* című, 1976-os impresszumú, de 1978 nyarán megjelent összeállításában van pl. Mórának egy 1926-ból való, autográf beszámolója, melyet a Fehér tó A jelű telep fölasatásáról írt. Jellemző módon, ezt az írását sem jelezte nevével, s ez is „gyorshír”, első beszámoló volt.

5. A beszámolóban meg van említve, dicsérőleg, a csókai plébános, Farkas Szilárd, aki felhívta Móra figyelmét a lelőhelyre, valamint a csókai Kremenják-domb tulajdonosa, Léderer Artur, aki engedélyezte az ásatást. A beszámoló írója szól Back Bernátról, az 1911 tavaszi csókai ásatás költségeinek fedezőjéről is — gondosan ügyelve, hogy még Back nevének predikátumát (Begavári) is megemlítsé. A dicséret ténye is, a megdicsérték személye is Mórára vall, Móra ugyanis mindig föltűnő módon ügyelt arra, hogy az ásatás lehetőségét és sikerét befolyásoló személyeket megnyerje terveinek és segítségüket nyilvános emlegetéssel is kiérdemelje, illetve megszolgálja. (Ilyen dolgairól maga is több tárcában írt.) Farkas Szilárdot Móra többször is emlegeti, egyik regényében is szerepelteti, Léderer Arturt pedig, aligha véletlenül, a csókai ásatás anyagának könyvben való közzétételéhez is, mint mecénást, megnyerte. (Vö. Péter László: *A rejtélyes csókai író*. Üzenet, 1978. 616.)

6. A csókai telep régészeti jellemzése és értékelése teljesen egyezik Móra más alkalmakkor megfogalmazott álláspontjával, véleményével. Föltűnően Mórára vall az a módszer, ahogy a beszámoló megeleveníti, az újságolvasó számára érthetővé teszi a régészeti anyagot. Kőhegyi Mihály kutatásaiból (*Móra Ferenc, a régész*. Forrás, 1969. 4. sz. 36—38.) ugyanis tudjuk, hogy a régészeti anyagnak a néprajzival való kiegészítése, összevetése és értelmezése mennyire Móra legfontosabb elvei közé tartozott — ugyanúgy, ahogy a Szegedi Napló beszámolója írójának is. (Gondoljunk csak a beszámolóának erre a mondatára: „Az egyik lakásban egy, a másikban három, egymással összeépített katlan volt, teljesen abban a formában, amilyenben a tanyák előtt ma is épülnek a katlanok.”)

7. Az egész beszámoló stílusa Móra újságírói stílusára vall, egyes fordulatai pedig föltűnően egyeznek vele. Móra pl. felsorolások végén elő-

szeretettel használta a *mivel* szót — stb. értelemben. E sajátosság a beszámolóban is megvan: „...néha valósággal téglává égette s valószínűleg gallyakkal, szalmával, sással, *mivel* földte be.”

*

Móra Ferenc e beszámolójának régészeti, helytörténeti s — közvetve — irodalomtörténeti hasznosítása a további kutatás feladata. Mostani újraközlése talán ráirányítja a figyelmet a régész Móra-ra s akkor, remélhetőleg, nem kell újabb Móra-évfordulót megélni ahhoz, hogy az ásatási naplók végre kiadóra találjanak. Móra régészívei (Kőhegyi Mihály, Kürti Béla s mások) bizonyára vállalnák a munkát.

* Ezt az írást Móra Ferenc születésének centenáriuma alkalmából közöljük.

A SZABADKAI MUNKÁSMOZGALOM 1924 ÉS 1929 KÖZÖTT VISSZAEMLEKEZÉSEK

1942 és 1929 között Szabadkán éltem és dolgoztam. A körülmények összejátszása folytán kerültem Szabadkára. Amikor 1924-ben, a feldolgozási kampány befejeztével elbocsátottak az eszéki cukorgyárból (ahol mint munkásbizalmi a gyár igazgatósága nem jó szemmel nézett), el kellett hagynom Eszéket, más munka után néztem. Szabadkát előzőleg nem ismertem, noha volt onnan néhány ismerősöm: Božo Nikolić lakatossal és Vlado bátyjával, a kovácscsal 1918 és 1921 között együtt dolgoztam a cukorgyárban. Vlado idősebb ember volt, jó mester, abban az időben a műhely munkavezetőjeként a cukorgyár alkalmazottja. Vele nem álltam különösebben jó kapcsolatban, vele való kontaktusaim csak a leg-szükségesebbekre szorítkoztak, mivel munkavezető volt. Božoval viszont rendszeresen kapcsolatban álltam és rendszerint egyetértettem vele. A Božoval való barátságom sugallta, hogy Eszékről Szabadkára jöjjenek és az ő segítségével itt keressenek munkát. Elképzelésem meg is valósult.

Mikor Eszékről Szabadkára jöttem, már két éve párttag, négy éve szakszervezeti tag voltam. A szabadkai pártszervezettel Božidar Maslarić elvtárs útján teremtettem kapcsolatot — ő akkor Eszéken élt. Mielőtt Eszékről eljöttem, jelentkeztem Maslarić elvtársnál, elmondtam neki, hogy munka nélkül maradtam, Szabadkára készülök, hogy ott keresek munkát. Tőle tudtam meg, hogy Szabadkán működik a pártszervezet, Domány elvtársnál kell jelentkezni, őrá — Maslarić elvtársra — hivatkozva. Így is történt.

A Dománnyal való találkozásom látszólag szívélyes volt, de szóba se került a pártszervezet vagy valamelyik pártsejt munkája, még kevésbé az én bekapcsolódásom valamelyik sejtbe. Így végződött első találkozásom Dománnyal. Ma is élénken él emlékezetemben, mennyire elégedetlen voltam ezzel a találkozással. Azt vártam, hogy Domány valamelyik elvtársal kapcsolatba hoz és így kapcsolatba kerülök valamelyik pártsejttel is. Ez azonban szóba sem került. Olyan benyomást tett rám, mintha Domány bizalmatlan lett volna velem szemben, azért viselkedett olyan tartózkodóan első találkozásunk alkalmával. Később értettem csak meg különös viselkedését: nem volt kihez irányítania. Szabadkán az idő tájt csak egyes kommunisták léteztek, de szervezett pártmunka nem folyt, pártsejtek sem voltak. A szabadkai pártszervezet vélt vezetői Domány, Tanka, Cséby és Zsigmond voltak. En leggyakrabban Csébyvel és Tankával voltam kapcsolatban.

Tudtam, hogy Matko Vuković párttag (ő a Mezőgazdasági Munkások Szövetségének volt a tagja, a szövetség székhelye pedig Szabadka volt; Matko a Borba lapterjesztője volt, innen kapta a „Borbaš” fedőnevet). A másik párttag ismerősöm Petar Francisković, a Mezőgazdasági Munkások Szövetségének titkára volt. Hogy Milan Varjaški párttag volt-e, nem tudom, de tény, hogy a leglelkismeretesebb szakszervezeti funkcionáriusok egyike volt (a fémesek tagozatának és a helyi szakszervezeti tanácsnak is ő volt a pénztárosa). Vasa Bogdanovot is ismertem (Palicson lakott). Egy időben — Domány távollétében, míg Székely át nem vette ezt a munkát — ő szerkesztette a Szervezett Munkást. Vasa Bogdanovot 1929-ben letartóztatták — nem a május elsejei röpcédulák, vagy a becskerekiből kifolyólag, hanem a Vörös Segély kapcsán. Ugyanez év decemberében bíróság elé is állították és felmentették. Basch mérnök szintén egyike volt az akkori idősebb párttagoknak, ő is Palicson lakott.

Az értelmiségi párttagoknak ez a csoportja, mellyel Szabadkára érkezésem után találkoztam, nem egy kis létszámú, jelentéktelen csoportosulás volt: többnyire ismerték egymást és gyakran találkoztak is; Bodnarov, Cséby, Cseh, az idősb Cséby, Zsigmond, Basch mérnök és felesége tartozott ebbe a csoportba. A másik mozgalmi csoport tagjai Berkes, Samu, Gubik, Darabos és Bogár voltak. A forradalmi magatartás nem jellemezte egyik csoportot sem: megalkuvók, passzívák voltak; várni és senkivel sem újat húzni — ez volt az elvük. De igazságtalanok lennének, ha egy kalap alá vennénk mindannyiukat; Vasa Bogdanov a Szervezett Munkás körül végzett időnként hasznos munkát — rövid ideig szerkesztette is, gyakran írt cikkeket is a lapba. A Vörös Segéllyel is kapcsolatban állt, emiatt le is tartóztatták. Az idősebb Cséby tanár volt, gyakran tartott egészségügyi, ismeretterjesztő és népművelő előadásokat az ifjúságnak, egyszóval hasznos munkát fejtett ki az ifjúság körében. Nincs tudomásom arról, hogy a diktatúra idején folytatta-e ezt a tevékenységét. Külön kell foglalkoznom Domány János személyével, aki közismert volt a kommunisták körében, a Szervezett Munkás felelős szerkesztői megbízását látta el, de ennek ellenére felületes, beképzelt, fegyelmezetlen volt; a szakszervezeti fórumok határozatait magára nézve nem tartotta kötelezőnek. A következő példa ezt mindennél jobban szemlélteti:

A Mezőgazdasági Munkások Szövetsége úgy határozott, hogy a KRESINTERN moszkvai kongresszusára Petar Franciškovićot, a szövetség titkárát küldi. Domány, aki maga is szeretett volna Moszkvába utazni, ebbe nem tudott belenyugodni. Moszkvában él a felesége — mondogatta — látni szeretné. (Valójában orosz nő volt a felesége, akivel olyan rosszul élt, hogy elhagyta és visszatért Moszkvába.) Mivel Domány jó viszonyban volt Sima Markovićyal, az lehetővé tette számára, hogy ő utazzon Moszkvába a kongresszusra. Ott azután kész komédiát rendezett volt felesége körül. Az asszony hallani sem akart róla, Domány megpróbálta elérni, hogy ő is Moszkvában maradhasson. Ezt az elvtársak nem hagyták jóvá, vissza kellett térnie Szabadkára. Emiatt a kommunistához nem méltó magatartás miatt kizárták a pártból, munkahelyét is elveszítette: a Szervezett Munkás távollétében Bogdanov szerkesztette, később pedig a zombori Székely elvtárs.

Nem állítható tehát, hogy ebben az időben Szabadkán ne lettek volna képzett párttagok. Ellenkezőleg: mindezek az emberek, akikről szó volt, egy időben vezető káderek voltak, de a kritikus pillanatban meginogtak. A pártszervezet fő problémája éppen az volt, hogy a vezetőség csupa olyan emberekből állt, akiknek megfelelt a megalkuvó politika. Mivel Szabadkára jövelelem idején velük nem tudtam kapcsolatba lépni, a hozzám legközelebb állókkal teremtettem kapcsolatot, a műhelyben.

Miután munkába léptem a vasúti műhelyben, B. Nikolićyal kezdtem beszélgetést. Ez annál könnyebben ment, mert már régebről ismertük egymást, majd Kizur Istvánval, akivel egy üllőn dolgoztam. Rövid időn belül pártsejtet alakítottunk — abban az időben az egyetlen a műhelyben. Megpróbáltuk bevonni Krstićet és Sípóst is, de ők abban az időben — és később sem, 1929-ig, letartóztatásomig — nem tanúsítottak érdeklődést a pártmunka iránt.

Észak-Bácskának ebben a nagy városában viszonylag fejlett volt a szakszervezeti mozgalom. Különösen erős volt a Mezőgazdasági Munkások Szövetsége. Ez egyike volt a mezőgazdasági munkások legerősebb szervezeteinek, de lehet, hogy éppen a legerősebb volt. Nagy létszámú volt a fémmunkások szakszervezete is, ehhez tartoztak a vasúti műhely, a kocsijavító műhely és a fűtőház munkásai is. A Független Szakszervezetek tagságát az építők és a faipari munkások jól szervezett tagozatai és még néhány szakma dolgozói képezték.

Ezen a szakszervezeten a tevékenység — főként a Független Szakszervezeteké — a munkásotthonhoz kapcsolódott. Olyan gyülekezőhely volt ez, melynek szűkös helyiségeiben jöttek össze a munkások: megbeszélések és viták folytak különböző kérdésekről és akciókról, gyűléseket tartottak, előadásokat rendeztek, a művelődési és sporttevékenység is

itt zajlott. Ennek a tevékenységnek a szervezői az egyes tagozatok és a helyi szakszervezeti tanács volt. A szakszervezetek és a munkásotthoni keretében amatőr közművelődési egyesület is működött, elég népes tagsága soraiban ott volt a kisszámú kommunista is, főleg a fiatalok. A Munkás Kultúrkör különösen a különböző rendezvények előkészítésében tűnt ki, melyeket vasárnaponként vagy ünnepnapokon — így május 1-én is — a munkásotthonban vagy másutt rendeztek. Gyakran szerepelt ezekben a műsorokban a Kultúrkör munkásdalárdája is.

A szabadkai helyi szakszervezeti tanács magyar nyelvű munkáslapot is adott ki, a Szervezett Munkást, mely jelentősen hozzájárul a szakszervezeti mozgalom erősödéséhez, fejlődéséhez.

A szakszervezetek és a soraikban működő kisszámú kommunista eléggé eredményesen dolgoztak azon, hogy — a munkásvédelmi törvény értelmében — az állami vállalatokban és műhelyekben szervezeten válasszák meg a munkásbizalmiakat. Ezeknek a jogait és kötelességeit az említett törvény szabályozta. Jogukban állt közvetíteni a munkásfelvételnél, a munkások jogainak védelme felett örködték, a napszám és a nyolcórás munkaidő betartását is figyelték. A munkásbizalmiak útján juttatták el illetményköveteléseiket is az illetékesekhez. Ezek közül a követelések közül egyeseket a munkáskamara útján továbbítottak. A kamara, közismerten megalkuvó volta, a rendszerral való úgyszólván kiegyezéses viszonya ellenére — ha nehézkesen is — néha kénytelen volt ezeket a követeléseket továbbítani, hiszen erre a munkásvédelmi törvény is kötelezte. A fémek tagozata különösen aktív volt ebben a tekintetben. A vasúti műhelyek munkásai, akik a Független Szakszervezetek tagjai voltak, gyakran kértek kihallgatást a közlekedésügyi minisztertől is, a vasúti műhelyek munkásainak a munkakörülmények javítását követelve. Ezekben a követelésekben rendszerint a többi vasúti műhely — Zágráb, Niš, Belgrád stb. — dolgozóit is képviselték.

Mikor a bérharcokról, sztrájkokról és a szabadkai munkások más megmozdulásairól beszélünk, tudnunk kell, hogy ebben az időben Szabadka mint határ város az első világháború után meglehetősen mellőzve volt, ezt a különleges helyzetet az egész város megsínylette. Munkára általában protekcióval, máshonnan jött munkásokat és tisztviselőket vettek fel. A háború előtt itt vasúti igazgatóság működött, melyet a háború után Újvidékre helyeztek át. Ezzel a tisztviselők nagy része munka nélkül maradt. Nagyobb részük el is költözött Szabadkáról, főleg Pestre. A Zorka műtrágyagyár berendezéseit Šabacra vitték, minek következtében sok munkás itt is munka nélkül maradt. A Ferrum is beszüntette munkáját, ami tovább súlyosbította a helyzetet. A vasúti műhely, a kocsijavító és a fűtőház régi, egészségtelen műhelyeiben elavult, agyonhasznált felszerelés volt. Ezekben a műhelyekben kizárólag gyorsjavításokat végeztek. Különösen nehéz volt a munka télvíz idején, mivel — esőtől, hótól függetlenül — szabad ég alatt dolgoztak. Természetes, hogy ilyen feltételek mellett ez a munka nemigen vonzott senkit, ahelyett, hogy a munka terebélyesedett, a munkások száma nőtt volna, pont az ellenkezője következett be. A szakmunkások száma csökkent, ami arra készítette az igazgatóságot, hogy inasiskolát nyisson a szakmunkások pótlására. Ez volt az egyetlen ilyen nemű iskola Szabadkán. Más okai is voltak annak, hogy az ipar és a kézművesség Szabadkán hanyatlani kezdett.

A háború után Szabadka az ország harmadik legnagyobb városa volt, csaknem 100 000 lakossal. Később nemhogy pangás, hanem visszafejlődés következett be. A háború után alig épültek itt új létesítmények; a Sever Villanymotorgyár volt az egyetlen. Az a néhány régi cég, a Rotmann, a Buchwald, a Hartmann és néhány kisebb nem nyújtott elhelyezkedési lehetőséget a kínálkozó munkaerőnek. Az építőipar és a kőipar sem voltak rózsás helyzetben. Szabadka lakosságának nagyobb része mezőgazdasággal foglalkozott, javarészt bér munkásokként a gazdagabb földbirtokosok földjén.

Ilyen környezetben és ilyen körülmények között, amikor az igazi proletárréteg kisszámú, amikor a kispolgári felfogás bizonyos fokú naciona-

lizmussal és sovinizmussal keveredik, amikor hallgatólágoosan az a vélemény alakult ki, hogy Szabadka csak átmenetileg tartozik Jugoszláviához, tehát ki kell nyugodtan várni az állapotnak a végét, az eredményes társadalmi-politikai munkát számtalan buktató és akadály súlyosbította.

A határ közelsége ebben az időben nagyon érződött, és ez Szabadka fejlődésére is rányomta bélyegét. Közismert, hogy a világháború után Magyarországi erős forradalmi mozgalom színhelye volt. A magyar forradalom hatása Európa minden országára kisugárzott, az akkori SZHSZ állam uralkodó burzsoáziáját páni félelem kerítette hatalmába. Minden eszközt megragadott, hogy megakadályozza, lehetetlenné tegye a szakszervezeti, de főleg a pártmunkát ebben a határmenti városban. A rendőrség és Szerbia más vidékeiről ide irányított ügynökök hada rendkívül brutálisan lépett fel mindenkiel szemben, akiben kommunistát vagy aktív szakszervezeti funkcionáriust véltek. Szabadka mint határ menti város a rendőrség, ügynökök és besúgók ellenőrzése alatt állt.

Az elmondottakat ki kell még egészíteni azzal, hogy 1924-re a rendszer stabilizálódott: minden — valamennyire is felelősnek vélt — helyre rezsimhez hű embereket állított — a műhely munkavezetőjétől kezdve a rendőrfőnökhöz —, akik hűségére számíthatott. Ezek kivétel nélkül ORJUNA- és SRNA-tagok voltak (ORJUNA — Organizacija jugoslovenskih nacionalista = Jugoszláv Nacionalisták Szervezete), még gyakrabban csetnikek, akik nemcsak a gyári munkásokkal, vagy a szállásokon dolgozó napszámosokkal nem vállaltak közösséget, hanem sokszor még ahhoz a munkához sem volt sok közük, amelyet végezniük kellett volna. De nem is ez volt a legfontosabb, hanem az, hogy mindannyian a rendszer hű kiszolgálói voltak, minden igyekezetük arra irányult, hogy a nem kívánatos elemeket eltávolítsák helyükről és a legmesszebb menőik segítségét a rendőrségnek ezeknek az üldözésében, letartóztatásában.

Ez a programhangulat, a munkásmozgalom belső gyengeségei, a megosztottság is oda vezettek, hogy ebben az időben nem voltak nagyobb akciók, melyeket a szakszervezetek vezettek volna. Ezzel szemben egyes szakszervezeti tagozatok — a legális munkaformák lehetőségeit kihasználva — igyekeztek olyan tevékenységet kifejteni, amilyent az adott körülmények között kifejthettek. A fémesek tagozata, melynek én is tagja voltam, egyike volt a legerősebbeknek, noha a Független Szakszervezetek tagozata mellett egy másik tagozat is volt — a reformisták irányítása alatt. Ez egy törpe tagozat volt, tagjai a Ferrum és a Sever bizonyos számú munkása volt, ilyenek voltak a többi tagozatai is: a szabók, pékek, és mészárosok (élelmiszeripari tagozat). A Független Szakszervezetek tagozataként működő fémesek tagozat felölelte a vasúti műhely, a kocsijavító és a fűtőház munkásait is. Képviselőik részt vettek minden intervencióban, melyet Milosavljevićnél, az akkori közlekedésügyi miniszternél eszközöltek, az ország többi vasúti műhelyének képviselőivel együtt. Ezek az intervenciók elég gyakoriak voltak, de sohasem tudtuk hozzá megnyerni a kamara védősármnyai alatt működő, reformista szakszervezetek irányítása alatt álló fémesek tagozatok támogatását. Ezeknek a tagozatoknak, éppúgy, mint a többi hozzájuk tartozó tagozatnak sem (pékek és szabók), nem volt álláspontjuk. Az ő álláspontjuk tulajdonképpen a kamara, azaz Lazar Petrovićnak, a kamara megbízottjának álláspontja volt. Petrovićtal gyakran folytattunk éles vitákat, melyeket rendszerint ő provokált ki. Ezzel az volt a célja, hogy a rendőrségnek adatokkal tudjon szolgálni egyes emberekről: véleményükről, álláspontjukról az egyes időszerű helyi vagy általános politikai kérdésekkel kapcsolatban. Ezek a viták többnyire kárára voltak a Független Szakszervezeteknek. A rendőrség pontosan tájékozódott a szakszervezeti tanács minden egyes tagjának és minden szakszervezeti vezető álláspontjáról, neveiket is tudta. Turanov rendőrfőnök ezeket gyakorta beidézte kihallgatásra, letartóztatással és kitoloncolással fenyegetőzött. Ezzel a megfélemlítéssel különösen egyes magyar emigránsokra tudott hatni, akik a Tanácsköztársaság bukása után menekültek Jugoszláviába. Ők egyébként is a rendőrség állandó megfigyelése alatt álltak, egyesek közülük nagyon tartózkodóan is viselkedtek, nehogy

összeütközésbe kerüljenek a hivatalos szervekkel. Nyilvánvaló, hogy ez a teljes passzivitáshoz, a felszámoláshoz vezetett. Passzivitásukkal még egyes hazai emberek, szakszervezeti tagokra is hatottak, annál is inkább, mert közülük többen — mint a forradalom harcosai — az itteni szervezett munkások osztatlan rokonszenvét élvezték.

A Szabadkán működő két szakszervezet közös akcióiról beszélni sem igen lehetett. Ez a megosztottság nem a szervezett munkásoktól eredt, hanem a munkáskamarából diktálták. A Független Szakszervezetek többször kezdeményeztek együttműködést jelentősebb kérdésekben, de ezek a kezdeményezések ritkán vezettek eredményre. Szabadkai tartózkodásom egész ideje alatt tudtommal egyszer ünnepeltük csak meg közösen május 1-ét, 1927-ben. A Független Szakszervezetek, a szociáldemokraták és a nyomdászok képviselőinek együttes ülésén született meg a határozat, hogy május elsejét ebben az évben közösen ünneplik meg. Az ünnepségre nyolc nappal előbb engedélyt kellett kérni a rendőrségtől, feltüntetve a kérvényben az ünnepség helyét, a szónok nevét és hogy miről fog az ünnepségen beszélni.

Az említett ülésen a nyomdászok képviselője feltételhez kötötte részvételüket: a nyomdászok szervezete csak abban az esetben vesz részt az ünnepségen, ha ott Lazar Petrović mond beszédet. Elmondta azt is, hogy ez együttal szavatolja, hogy a rendőrség engedélyezi az ünnepi ülést, valamint hogy a jelenlevő rendőrök nem fogják feloszlítani az ünnepelő tömeget. A nyomdászok képviselőjének a szándéka nagyon átlátszó volt. Mindent jó előre megbeszéltek Petrovićtal, és mi ezt jól tudtuk. Számunkra viszont fontos volt, hogy sikerüljön az ünnepség, hogy minden munkás együtt legyen, hogy érezhessék: meg lehet találni a közös nyelvet, ha a munkásosztály érdekei úgy kívánják. Meg kellett értenünk, hogy a Független Szakszervezetek nem valakinek a kirendeltsége — mint ahogy egyesek állították —, hanem a munkásosztály forradalmi szervezete, mely a jobb munka- és életfeltételekért küzd. Természetesen Petrović beszédében megkerülte ezt az igazságot; ő kizárólag május elseje, a munka nemzetközi ünnepe történetéről beszélt.

A rendőrséghez intézett beadványban a sétaerdőt kérték az ünnepség színhelyéül engedélyezni, a rendőrség azonban ezt a kérést elutasította; az ünnepség megrendezését csak zárt helyiségben engedélyezte, így azt egy moziateremben tartották meg, a rendőrségi ügynökök jelenlétében. Az elnöki asztalnál a három szervezet képviselői és egy rendőrügynök foglalt helyet, a terem előtt az ülés végéig rendőrök tartózkodtak. Az ülés után sokan felkeresték a sétaerdőt, hogy kifújják magukból az ülésről hozott borongós hangulatot. Itt úgy érezték magukat, mint az előző években, amikor tilos volt a május elsejei gyülekezés. A rendőrök és az ügynökök ide is utánuk jöttek és ott tartózkodtak mindaddig, míg a munkások haza nem mentek.

Abban az évben, mikor Szabadkára kerültem, a fémesek tagozatának évi közgyűlésén a tagozat titkárává választottak, egyúttal megválasztottak a tagozat képviselőjévé is a helyi szakszervezeti tanácsba. A tagozat elnökévé Božo Nikolićot, pénztárosává Milan Varjaškit választották. Mindhárman megtartottuk funkcionát egészen a letartóztatásomig.

Mi reggel 6 óratól délután kettőig dolgoztunk, egyrészes munkaidővel. A munkaidő után én rendszerint a munkásotthonba mentem. (Az otthon udvarában volt egy kis fogyasztási szövetkezet, ahol élelmiszert is lehetett vásárolni. Gyakran előfordult, hogy munkaidő után itt vettem valami ételmezt.) Sokszor késő éjszakába nyúló ülések tartottak ott, más-kor a tagozat ügyeit intéztem.

Szabadkai tartózkodásom utolsó évében ismerkedtem meg Đuro Đaković elvtárrsal. Szabadkára jövelele teljes illegálisban történt. Senki sem tudta, hogy miért jött és mit akar. Egy nap — mint rendszeren — bementem a munkásotthonba a tagozat ügyeit intézni. Amint beléptem a helyiségbe, egy embert találok az íróasztal mellett üldögélve. „Mi az, elvtárs? — kérdezem, arra gondolván, hogy munkát vagy valami segítséget szeretne a tagozattól; ismeretlen ember, nem gondolhattam másra, mint

hogy valahonnan vidékről érkezett. — Munkát keresel? — „Nem — feleli —, azért jöttem, hogy lássam, hogy dolgoztok.” „Mégis, honnan jöttél?” „Atutazóban voltam, gondoltam, betérek. Đaković vagyok.” Đaković nevét már hallottam, nem is kérdezősködtem tovább. Most ő kezdett el érdeklődni: hogy hívnak, mi a foglalkozásom, hol dolgozom, mit csinálok itt az otthonban. Feleltem minden kérdésére. A szakszervezetek munkája is érdekelte, a reformista szakszervezetek tevékenysége, tagságuk létszáma. Mivel ekkor már estefelé volt, mind többen érkeztek az elvtársak közül, ő elköszönt és eltávozott.

Pár hónappal később még egyszer találkoztam Đuro Đaković elvtárral, csak ekkor nem Szabadkán, hanem Zágábban. Ez a második volt az utolsó találkozásom vele.

1927 júliusának első felében tartották meg a Jugoszláv Szakszervezeti Szövetség Központi Bizottságának a kongresszusát Belgrádban, a Slavíjában. Én a szabadkaiak küldötteként vettem részt ezen a kongresszuson. Ez volt első találkozásom a szakszervezeti és pártmunkások nagy részével, akik az ország minden tájáról érkeztek. Ezen a kongresszuson teljes mértékben megnyilvánult a jobb- és a baloldal egymás közötti harca, egymás iránti türelmetlensége.

Hogy az eltérő nézeteket amennyire-annyira egybehangolják, megelőzve azt, hogy a kongresszuson következzen be nézeteltérés, a kongresszus előestéjén megbeszélésre hívták össze a Központi Bizottság épületébe (a Hilendar utcába) azokat a küldötteket, akik párttagok voltak. A jobboldal vezetője Sima Marković volt, vele egy nézetet vallottak Buda Milutinović, a fém munkások szövetségének titkára, Miodrag Manojlović, a CMSOJ (Központi Szakmaközi Szakszervezeti Bizottság) elnöke, Milivoj Koljević, ugyanennek a bizottságnak a titkára, Mihailović, és még néhány fiatalabb és kevésbé ismert párttag. A baloldaliak vezetője Rajko Jovanović belgrádi ügyvéd volt. Pavle Pavlovićot mindkét oldalról megtámadták, mivel a Független Szakszervezetek betiltása után mint a munkásokon felülős tulajdonosa az otthont átadta a reformistáknak. A zágáraiak egy csoportja, köztük Blagoje Parović, Krndelj, Koleša, Pečnik, Anka Butorac és mások, Rajko Jovanović véleményét osztották Sima Markovićtyal és CMSOJ-vel szemben. A különböző nézetek éles vitában jutottak kifejezésre ezen a megbeszélésen, de egységes, szilárd álláspontot nem sikerült kialakítani.

Ezt a pártértekezletet illegálisan hívták össze, de a rendőrség is tudomást szerzett róla. A rendőrségi ügynökök az értekezlet egész tartama alatt ott keringtek az épület körül, de magába az épületbe nem jöttek be. Ez talponálló értekezlet volt: a keskeny helyiségben, ahol folyt, annyi párttag gyűlt össze, hogy egyszerűen nem volt hova ülni. De ez sem volt akadály annak, hogy az ülés éjjel utánig elhúzódjon. Oriási élmény volt számomra ez az éjszaka, melynek emlékei, éppúgy, mint a kongresszus ötnapos vitájában hallottak, jórészt még ma is élénken élnek emlékezetemben. Az értekezlet után Buda Milutinovićhoz csatlakoztam, és amikor Kosmajac mellett haladtunk el (aki még mindig az épület környékén tartózkodott), megkérdezte Milutinovićot: „Miről vitakoztatok ilyen sokáig?” — mire ő szinte tréfásan odavetette: „Frakciót szervezek.” Ez az odavetett félmondat — ha tréfásan is volt mondva, igaz volt. De az, amit Milutinović ennek a hóhérnak (akinek kezéhez számtalan kommunista és más hazafi vére tapad) menet közben odavetett, a kongresszus ötnapos vitájában teljességében meg is nyilvánult. A jobboldali megalkuvók kitarotnó rá akarták erőszakolni a kongresszusra (a rendőrök jelenlétében) opportunisták és szakadár nézeteiket. Mégis, a jobboldal minden erőlködése, hosszan tartó és epés vitája és ellenállása ellenére is, a kongresszus a szakszervezetek helyes, forradalmi irányvonalát fogadta el. Az elfogadott határozatok a Független Szakszervezeteket az egységes front kialakítására irányították, a szervezeti forma az ipari szövetségek és a tagozatok lettek. Ezen az elven szerveződött a mi szakosztályunk is, azaz a fém munkások szabadkai tagozata. Tagságát nemcsak a fém munkások képezték, hanem a többiek is: asztalosok, kárposok, fűtők, mozdonyvezetők — egyszóval

mindazok, akik ezekben a műhelyekben dolgoztak. A kongresszusnak az a határozata, hogy a szakszervezeti munkát a fő iparágak legnagyobb vállalataira viszi át, nagy jelentőségű volt a szakszervezetek tagságának tömegesítésére és szervezeti erősödésére országszerte. Ekkor született meg a határozat a közművelődési, művészeti, művelődési és sportegyesületek szövetségeinek megalakításáról. Eddig ilyen szövetségek nem léteztek. A határozatok nyilvánvaló célja az volt, hogy a Független Szakszervezetek tagságát tömegesítsék, ami szemmel láthatóan nem illett bele a jobboldali megalkuvók terveibe; nekik inkább megfelelt volna az apró, szétforgácsolt szervezetek, melyek éppen emiatt passzívák, nem képesek semmi hatásosabb akcióra a munkásosztály érdekében. A jobboldali opportunisták azért próbálták ezt az irányvételt keresztülvinni, mert így nem kerültek volna összeütközésbe az uralkodó rezsimmel, amelynek viszont — mind a kizsákmányoló burzsoáziának, mind az uralkodó rendszernek — ezek a szervezetek kevesebb gondot okoztak volna.

A kongresszus előtt és az öt kongresszusi napon megnyilvánuló frakciós harcok sok tanulsággal szolgáltak a párttagoknak, különösen a fiatal, áldozatkész, odaadó osztályharcosoknak, akiknek első alkalommal itt nyílt lehetőségük megismerkedni a jobboldali megalkuvók nézeteivel és irányvonalaikkal. Itt érthették meg, mit jelent ezek politikája és hova vezet. Ennek a felismerésnek köszönhető, hogy a kongresszus helyes határozatokat hozhatott a forradalmi szakszervezeti mozgalom átszervezésével kapcsolatban. A Független Szakszervezetek ezen határozatok alapján szervezetk át tevékenységüket, de a frakciós harcok — a párt soraiban eppógy, mint a szakszervezetekben — tovább tartottak, egész a január 6-i diktatúráig, amikor a kormány határozatot hozott a Független Szakszervezetek betiltásáról.

Függetlenül a napról napra brutálisabbá váló terrortól, melynek a párt, a JKISZ és a szakszervezeti funkcionáriusok és aktivisták ki voltak téve, tovább folyt a röpcédulák és más kiadványok készítése és terjesztése, tovább írták a jelmondatokat a diktatúra ellen, ugynevezett röpgyűléseket és illegális értekezleteket tartottak; egyszóval a párt és a JKISZ tagjai nem pihentek akkor sem, amikor Jugoszláviában a legsötétebb reakció és a fehérterror dühöngött a forradalmi munkásmozgalom felett. A párt minden diktatúraellenes akciójára a rendőrség és csendőrség tömeges razziákkal, letartóztatásokkal, kínzásokkal, gyilkosságokkal válaszolt. Már a diktatúra első hónapjaiban meggyilkolták Đuro Đakovićot, a JKP Központi Bizottságának szervező titkárát, akit 1929. április 20-án, egy rendőrségi razzia alkalmával fogtak el Hećimovičtyal együtt a Bijenačka cestán, Zágrábban. Hétnapi kivallatás után a rendőrgyűnök — azon a címen, hogy a helyszínen állapítsák meg, hol lépték át a határt — ki vitték őket az osztrák határra, ott szökési kísérletet színlelve mindketőjüket agyonlőtték.

A KJP Központi Bizottsága sajtószervényében, a Klasna borbában a következő nekrológot olvashattuk:

„Đuro Đaković — Niko Hećimović — két név, mely a JKP történetében arany betűkkel lesz beírva Stanko Vulč, Alijagić, Zef Marko Ljus, Španac és a véres jugoszláv rezsim sok más áldozatának neve mellé.

Vér és nagy áldozatok nélkül nem győzhet az új társadalomért vívott harc, melyben nem lesznek elnyomottak, megaláztatottak, jogfosztottak. Nekünk ezt tudnunk kell. Mi tudjuk is ezt. Mégis, minden alkalommal, mikor a kapitalista szörnyeteg — a rendőrség felfal egyet elvtársaink közül, fájdalom tépi szívünket, de megacélozza, még szorosabbra fűzi soraikat és még kitartóbb harcra szólít.

Éz év április 20-án, a kommunisták és politikailag gyanús elemek elleni razzia alkalmával a Bijenička cestán Zágrábban, a detektívek, a rossz hírű Fistával az élen, letartóztattak két kommunistát, kettőt a legjobb párttagok közül, Đuro Đaković fémmunkást, a JKP szervező titkárát, a Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottságának tagját és Niko Hećimović magántisztviselőt, a Jugoszláviai Vörös Segély titkárát.

Hétnapos borzalmas középkori inkvizitori kínzás után a zágrábi Glavnjačában, a rendőrség mindkettőjüket kivitte az osztrák határra és ott meggyilkolta.”

(Klasna borba, 1929. évi 13—14. száma)

Egymás után gyilkolták a kommunistákat. Nem sokkal Đaković és Hećimović megölése után Zágrábban letartóztatták és meggyilkolták Pajo Marganovićot, a JKISZ Központi Bizottságának titkárát. 1929. július 27-én Samoborban, a rendőrséggel vívott harcban elesett a JKISZ Központi Bizottságának titkára, Mijo Oreški, Janko Mišić, a JKISZ Központi Bizottságának tagja és Slavko Oreški, a JKISZ Központi Bizottságának technikai vezetője. Ugyanez év augusztusában Belgrádban letartóztatták Bracan Bracanovićot, a JKP Központi Bizottsága politikai bizottságának tagját, a JKP Szerbiai Tartományi Bizottságának titkárát, akit borzalmas kínzás után öltek meg. 1930-ban Crna Gorában a rendőrséggel vívott harcban esett el Marko Mašanović, a KPJ Központi Bizottságának tagja. Ugyanez év júliusában Szarajevóban Marijan Baruhot, a KPJ Bosznia-Hercegovinai Tartományi Bizottságának tagját ölték meg, augusztusban Zágrábban a rendőrséggel való összecsapásban a JKISZ Központi Bizottságának titkárai, Pero Popović Aga és Josip Kolumbo esnek el. Valamivel később, októberben a zágrábi rendőrségi fogházban gyilkolják meg Risto Samardžić Rindát, a KPJ Központi Bizottsága politikai bizottságának tagját, harcban esik el Josip Debeljak és Josip Adamić, a JKISZ Központi Bizottságának, illetve horvátországi tartományi bizottságának titkára, ugyanebben az időben gyilkolják meg Zágrábban Božo Vidas Vukot, a KPJ Központi Bizottságának tagját.

Hosszú volna a lista, ha fel akarnánk sorolni mindazoknak a bátor, odaadó párttagoknak és vezetőknek a nevét, akik a diktatúra idején Jugoszlávia-szerte a fogházakban, börtönökben, kínzókamrákban vesztették életüket. A felsoroltak csak a legkiemelkedőbbek a január hatodikai diktatúra áldozatai közül. De ha azoknak a nevét is fel akarnánk idézni, akik a rendőrségi fogházak kínzókamráit megjárták, hadseregnyi aktivista neve szerepelne a rezsim áldozatainak listáján.

A tömeges letartóztatások már 1929 januárjában megkezdődtek. Az első lebukás Belgrádban történt, de csakhamar kiterjedt az egész országra. Itt röviden el szeretném mondani a vajdasági pártszervezet, azaz a becserkei lebukás körülményeit, amelynek következményeként én is a rendőrség karmai közé kerültem, majd a többi elvtárral együtt rabságba.

1929 áprilisában Tanka értesített, hogy Zágrábba kell mennem illegális rópcédulákért és egyéb május elsejei anyagért. Ezeket a rópcédulákat és a többi anyagot Vajdaságnak szánták. Vasárnap a reggeli vonattal Zágrábba utaztam, ott a megadott címen jelentkeztem a megbeszélte jelszóval (amire egyébként nem is volt szükség, mert az elvtársat, akivel találkoztam, már régebről ismertem). Mali Černomerecen a KPJ akkori szervező titkárával, Đuro Đaković elvtárral találkoztam (ez volt második találkozásunk, a szabadkai munkásotthonban történt, 1928-beli találkozás után). Rövid beszélgetés után Đaković elvtárs magával hívott — mint mondta, egy magánügyet kell elintéznie, közben pedig azt is lebonyolítjuk, amiért én jöttem. Ez az ő magánügye abból állt, hogy beért egy bádogos kisiparoshoz, akinél a fiát inasként akarta elhelyezni. Nekem ez azonnal úgy tűnt, hogy csak ürügy, szó sincs szakma tanulásáról, hanem valószínűleg a bádogosnál volt az anyag, amit Đaković magához vett és egy közeli mellékutcában, ahol várakoztam, nekem átadott. Mindez még delután lejátszódott, így én az esti vonattal elutazhattam Zágrárból. A vonatban ülőhelyemtől jó távol helyeztem el a csomagot, úgy, hogy szemmel tarthassam, de ha véletlenül átkutatnák a kocsit, és a gyanú bármilyen okból rám terelődne, letagadhassam, hogy én hoztam be a csomagot a kocsiba. Mivel semmi ilyesmi nem történt, szerencsésen megérkeztem a csomaggal együtt Szabadkára. Hétfőn rendesen megjelentem a munkahelyemen, senkinek sem tűnt fel távollétem. A csomagot viszonylag jól elrejtettem abban a rozoga épületben, ahol Huselicznél albérlőként laktam. (Huselicz volt a vasúti műhelyben szervezett inasiskola munkavezetője.)

A röpcédulák, melyeket 1929. május 1-re Vajdaság-szerte terjesztettek, és amelyek miatt egész csoportot tartóztattak le, kínoztak meg és ítélték el, nem a szokványos nyomtatott röpcédulák voltak, hanem kisebb formátumú plakátok, karikatúrával. A plakát a királyi koronát ábrázolta, melyet belülről feltűrt ingujjú munkások vernek szét kalapáccsal. A korona körül néhány akasztófa állt, mindegyiken egy-egy felakasztott munkás, a rajz alatt pedig a következő szöveg: „Köztem és a nép között nincs közvetítő.” Ezek Sándor királynak a január hatodikai diktatúra kihirdetése alkalmával mondott szavai.

Miután Zágrábból visszatértem, üzenetet küldtünk Becskerekre, küldjenek futárt, akinek átadhatom a május elsejei röpcédulákat.

1929 egyik áprilisi napján (a dátumra már nem emlékszem) a munkából hazatérőben várt rám egy elvtárs lakásom közelében. Miután tudta a megbeszélt jelszót, tévovázás nélkül átadtam a Zágrábból hozott anyag egy részét Mita Aleksícnek. Az anyag egy részét már előzőleg átadtam Tanka elvtársnak a szabadkai pártszervezet számára. (Egyes opportunista elemek szabotázsra követtek ezeket Szabadkán május elsejére nem ragasztották ki.)

A május elsejei röpcédulák terjesztése kapcsán Becskereken tömeges letartóztatásokra került sor. A letartóztatottak zöme nem aktív kommunista volt, hanem olyan személy, akit a rendőrség még előbből szakszervezeti aktivistaként vagy szociáldemokrataként tartott nyilván. Az elsők között tartóztatták le Jung Istvánt, Andrija Mihailovićot, Granićot, Polingert, vagy olyanokat, mint a provokátor Barjaktarević.

A Sokol egyesületek kikindai találkozásáig, 1929. június 8–9-ig, a becskerei rendőrség csak a sötétben tapogatózott. Habár aktívan folyt a nyomozás, s nagyszámú gyanúsítottat tartóztattak le, nem jutott a röpcédulák terjesztőinek nyomára. A kikindai találkozóra utazó Sokol-tagok hibájából és figyelmetlensége következtében bukott le az egész szervezet, nemcsak Nagybecskereken, hanem szélesebb körben is. Radivoj Davidović a vonatban felejtette táskáját, amelyben a sportfelszerelés mellett röpcédulák is voltak — ezeket abból a célból vitte magával, hogy Kikindán szétszórja őket —, ez lehetővé tette a rendőrségnek, hogy összefüggésbe hozza a röpcédulák terjesztését a kikindai találkozón résztvevő Sokol-tagokkal, akiket nem volt nehéz azonosítani. Ekkor kezdődött el azoknak a letartóztatás, akiknek valóban részük volt a röpcédulák készítésében, szállításában és terjesztésében. Ez alkalommal tartóztatták le Mita Aleksic joghallgatót is.

Aleksic elvtársat megtörte az ütlegetés, a rendőri tortúra, amelyet nem tudott elviselni, és rám vallott. Igaz, hogy nem tudta a nevemet, de személyleírást tudott rólam adni, tudta, hogy Kovács vagyok, nagy kezem van, és azt is tudta, hol lakom. A házigazdám a rendőrség kérdésére aztán minden egyebet elmondott — hogy hívnak, hol dolgozom. A rendőrségnek, mikor ez mind a tudomására jutott, nem volt nehéz megtalálnia azt, akit keresett.

Amint bevitték a szabadkai rendőrségre, miután megkötöztek, néhány ütés után szembesítettek Aleksic elvtárral (akit a becskerei rendőrség e célból Szabadkára szállított). Aleksic tévovázás nélkül szemembe mondta, hogy tölem vette át áprilisban az anyagot (a plakátokat és a Proletert). Leírta azt a helyet is, ahol az anyagot átvette. Elmondta még, hogy nincs értelme a tagadásnak, mert az egész szervezett lebukott és a rendőrség mindent tud.

Hiába próbáltam én a helyszínen mindent letagadni. Mondtam, hogy ezt az embert, aki engem terhel, nem ismerem, soha életemben nem láttam, hanem a kínzások miatt, melynek valószínűleg (sőt nemcsak hogy valószínűleg, hanem bizonyosan) ki volt téve, nem is tudja mit beszél — nincs magánál. Minél többet „filozofáltam”, annál inkább nőtt a rendőrügynökök, Laubring és Kraljev dühe. Aleksicet sürgősen eltávolították a szobából, és akkor kezdődött az igazi vallatás, ami délután fél kettőtől éjnek éjszakájáig tartott.

Osszeverve, féláljultan még ugyanezen az éjjel Aleksíctyal együtt egy rozoga, öreg rendőrségi kordéra ültettek és elszállítottak a becskerekí rendőrségre. Ez az utazás, melyre még ma is jól emlékszem, borzalmasabb volt, mint az egész rendőri tortúra, mint a só, amelyet a számba tömtek és mindaz, amit azon a napon és éjszakán átéltem. Valami hepehupás úton mentünk — hárman: egy rendőr, Aleksíc és én összepréselve a hátsó ülésen. En csupa kék-zöld voltam, nagy fájdalmaim is voltak. Még rosszabb volt, amikor kihültek a sebek. Ha csak hozzáem értek, úgy éreztem, mintha ismét bikacsökkal vernének. De ez is elmúlt. Megérkeztünk — ki tudja, hány órás utazás után — a becskerekí rendőrségi fogdába. A fogda folyosójára löktek, amely már tele volt összevert emberekkel, akik úgy feküdtek a betonpadlón egymáshoz préselve, mint a szardíniák. Nemcsak férfiak voltak itt, hanem néhány nő is. A folyosón, velünk összezárva volt két rendőr is. Az ő feladatuk az volt, hogy megakadályozzák nemcsak azt, hogy egymással szót váltsunk, hanem még azt is, hogy egymáson segítsünk. Voltak, akik mozdulni sem tudtak, csak halottként feküdtek. Egyeseknek a talpán szétfoszlott a bőr. Különösen Szervó Mihály (becskerekí szabómunkás) volt szörnyen összeverve; képtelen volt felállni. Gyöngge testalkatú, beteges, alig ötven kilós ember volt. Mindamellett hősiiesen tartotta magát. Az ő vallomása alapján, tudomásom szerint, senki se került rendőrkézre. Ő is egyike volt azoknak, akik mozdulni sem tudtak, de jaj volt azoknak, akik megpróbálták rajta segíteni. Az ilyen úgy összeverték, hogy napokig ő maga sem tudott mozdulni. Azok, akiket már előbb tartóztattak le és a vizsgálaton túl voltak, szerencsésebbek voltak: tizesével bepréselték őket egy-egy cellába, ahol priccsek is voltak, és legalább nem voltak állandóan a rendőrök szeme előtt.

En ebben a börtönben maradtam egész december 1-ig, amikor csoportonként Belgrádba szállítottak bennünket, az államvédelmi bíróság Kajmakčalan utcai börtönébe. Itt voltam a tárgyalás idején, amire december folyamán került sor.

A május elsejei röpcédulák ügyének felgöngyölése valóban rajtam és az akkor már halott Đuro Đakovićon végződött, hiszen amikor engem letartóztattak, ő már halott volt.

Viszonylag könnyű volt meggyőzőm a rendőröket, hogy a röpcédulákat Đuro Đakovićtól vettem át, mert jó személyleírást tudtam róla adni. Elmondtam, hogy jobb kezének egy ujjá hiányzik és még néhány jellemző adatot, ami elég volt a rendőröknek — de csak a röpcédulákat illetően. Persze nemcsak az érdekelte őket. Minél többet meg akartak tőlem tudni a szabadkai kommunistákról és a szabadkai pártszervezetről: kivel voltam egy sejtben, hány pártsejt van Szabadkán, kik vannak ezekben. Minél többet meg akartak tudni azokról az emberekről is, akik gyanúsak voltak stb. Az ilyen és hasonló vallatások Becskereken is folytatódtak. Sok verést és egyéb tartúrát kellett elviselnem a megtagadott válaszokért. Azokat, akik gyanúsak voltak, letartóztatták; Kizurt, Tankát, Nikolicót és Vasa Bogdanovot (akit a Vörös Segélyben való részvétellel gyanúsítottak). Basch Andre és felesége kompromittálódtak, mert lakásukon találták Kéri Rózát, aki a becskerekí lebukás után náluk húzódott meg. Ezért feleségével együtt Spanyolországba ment. A spanyol forradalom bukása után Franciaországban tábora került és meghalt. Cséby és Tanka emigráltak, Hedrich Károly is elmenekült, Spanyolországba került és harcosként esett el a polgárháborúban; Domány már korábban elhanyagolta a szakszervezeti munkát. Egyszerival Szabadka a diktatúra évében aktivistáinak nagy részét elvesztette, aminek negatív hatása visszatükröződött mind a Független Szakszervezetek, mind a pártszervezet munkáján. A helyzet többé-kevésbé az egész országban ilyen volt. A pártszervezetek úgy meggyöngyültek, hogy a kisszámú párttagnak, akik nem kerültek börtönbe, óriási erőfeszítéseket kellett tennie a pártszervezet megőrzése és felújítása, a megszakadt kapcsolatok helyreállítása, az új vezetőségek létrehozása, illetve a lebukások és letartóztatások következtében csonka vezetőségek feltöltése érdekében.

A becskereki lebukás alkalmával elfogott kommunisták első csoportjának tárgyalásán a belgrádi államvédelmi bíróság tizenkettőnek 110 évi börtönbüntetést mondott ki, amit a felsőbb bíróság még 14 évvel súlyosbított. Más szóval a tizenkét elítélt 124 évi börtönbüntetést kapott. Ezek a következők voltak:

1. Mita Despotović 12 évi börtön
2. Andrija Mihailović 12 évi börtön
3. Jovan Trajković 12 és később még 2, összesen 14 évi börtön
4. Acs Márton 12 évi börtön
5. Szervó Mihály 10 évi börtön
6. Mita Aleksic 10 és később még 2, összesen 12 évi börtön
7. Márton Rozália 10 évi börtön
8. Đuro Pucar 8 és később még 2, összesen 10 évi börtön
9. Szőnyi Mihály 7 évi börtön
10. Georg Funk 7 évi börtön
11. Franjo Mor 6 évi börtön
12. Radivoj Davidović 4, később 3, majd újabb 5, összesen 12 évi börtön

A lebukások és a tömeges letartóztatások nemcsak hogy szétverték, hanem úgyszólván meg is bénították a pártszervezetek munkáját Vajdaságban 1929 közepétől. 1930 elején alakult csak meg a Tartományi Titkárság, amely a vajdasági pártszervezetek újjáélesztésén és összekapcsolásán fáradozott. Ki volt ennek a titkárságnak a tagja, hogyan sikerült újra teremteni és kiszélesíteni a szabadkai pártszervezetet, hogyan került sor 1934-ben az újabb lebukásra és ennek következményeként az újabb letartóztatásokra Vajdaság-szerte — erre nézve nem tudnék határozott választ adni. Annyit tudok, hogy 1930-tól kezdve megindult a vajdasági pártszervezetek újjászervezése, kapcsolatteremtése, beleértve Szabadkát is, de ez itt lassabban ment, mint az ország más vidékein, mert Vajdaságban (és Szabadkán is) elszigetelten folyt ez a munka.

Emlékszem még abból az időből, amikor raboskodtam, egy beszélgetésre az újonnan elítélt elvtársakkal. Ezek — Szalai, Mor, Steinfeld (Stafi) és még néhányan — éppen arról beszéltek, hogy Vajdaságban és az ország más részein is újabb lebukások és letartóztatások történtek. A letartóztatások gyakran egyes elvtársak figyelmetlenségének, a kellő éberség hiányának következményei voltak, máskor a letartóztatottakat megtörte a rendőri tortúra, elárulták illegális kapcsolataikat, rávallottak elvtársaikra, így a rendőrség újabb terhelő adatok birtokában ki tudta terjeszteni a letartóztatásokat. Külön szerephez jutottak a besúgók és a provokátorok, akiket a rendőrség azzal a céllal igyekezett becsempészni a pártba, hogy rajtuk keresztül eljusson az aktivistákig és az egész párt-szervezetig. Vajdaságra különösen jellemző a Mészáros—Dunderski ügy. 1929 után Vajdaságban még két nagyobb lebukás történt, amelyek Szabadkát is érintették. Különösen az 1936. évi lebukás volt súlyos, amelyben az egész Tartományi Bizottság, valamint a körzeti és helyi bizottságok több mint 120 tagja rendőrkézre került. Ez súlyos csapás volt a vajdasági pártszervezetre. Hosszú időbe telt és sok erőfeszítésbe került, míg sikerült újjáélesztetni a vajdasági pártszervezeteket, megalakítani az új pártbizottságokat, ezeket kapcsolatba hozni egymással — lábra állítani a pártot. Ezekről a történeésekről azonban valószínűleg más alkalommal lesz szó.

SZÖLLÖSY VAGÓ László fordítása

HERCEG JÁNOS

KITEKINTŐ

NAPLÓJEGYZETEK 2.

A svájci remete, az író Szolzsenyicin a jelek szerint korántsem kelt már olyan érdeklődést, mint amikor emigránsként hagyta el hazáját, vagy az *Ivan Gyeniszovics* megjelenése és általános sikere idején. Akkor még a költőt ünnepelték benne, aki megalkuvás, de ugyanakkor hangerősítő propaganda nélkül írta meg, amit körtönökben és internálótáborokban átélt. Egyszerű és közvetlen előadásmódja a nagy orosz realistákra emlékeztetett, s maga a regény mindenekelőtt irodalom volt, s csak közvetve politika. Az is hatásában és nem a szándékában. Világsikerének is ez a magyarázata. Mint ahogy a *Holt lelkek* sem azért lett remekmű, mert abban Gogol leleplezte a cári Oroszország korrupt világát.

Az ősszel, amikor hatvanadik születésnapját ünnepelte szigorúan családi körben, olvasom, nem volt hajlandó fogadni svájci magányában az amerikai újságíró, aki kénytelen volt az író szomszédaitól és ismerőseitől megszerezni a riportjához nélkülözhetetlen adatokat. Így írta meg, hogy Szolzsenyicin minden vasárnap templomba megy, ahol buzgón imádkozik, s aztán egy hétig nem látja senki. A riportert ezt az emberkerülő magatartást a táboroknak tulajdonította, s eszébe se jutott arra gyanakodni, hogy az idegen kispolgári világban ugyancsak meg lehet minden oka az elzárkózásra. S hogy az amerikai újságíró kérdései elől is kitért, aligha csak azért volt, mert nem szereti, ha magányában zavarják.

Talán elege van belőle, hogy a különböző nyugati rendszerek és politikai pártok egyre őt idézik a maguk harcában. A legképtelenebb helyzetekben és a legellentmondóbb alkalmakkor. Tavaly nyáron például az egyik nagy londoni éttermi részvénytársaság kiszolgáló személyzete sztrájkba lépett. A pincérek kiálltak az üres éttermek bejárata és kirakatai elé, röpcédulákat osztogattak, melyeken négy nyelven panasztáltak el, hogy az igazgatóság megtagadta méltányos béremelési követelésüket, s ezért arra kéri a vendégeket, bojkottálják a részvénytársaság éttermeit. Az egyik étteremmel szemben, közel a Trafalgar Square-hez szálfatermetű rendőrök álltak a járda szélén fehér gumibottal és fehér trópusi sisakban, s néztek farkasszemet a sztrájkoló pincérekkel, miközben száz meg száz utcagyerek rendezett füttykoncertet és gúnyolta a rendőröket.

Az esti nagy bulvárlap riportja már kommunista propagandát látott a pincérek bérmozgalma mögött és szemérmetlenül idézte Szolzsenyicinnek egy ki tudja, honnan kiragadott mondatát, miközben egyetlen szava sem volt a pincérek éhbérééről.

Most bizonyos gróf Hans Huyn könyvéről olvastam ismertetést. A gróf keresztény szocialista képviselő a bonni Bundestagban és azzal vádolja a kormánypárti szociáldemokratákat, hogy együttműködnek a kommunistákkal. Maga a vád már megszokott, nem lep meg senkit. De hogy a szerző, aki Hitler diplomatája volt, szintén Szolzsenyicint idézi, s ezt a tényt a Frankfurter Allgemeinein négyhasábos cikke címében kiáltja világgá, már mégiscsak sok.

Nem szeretem Szolzsenyicin újabb könyveit, kivéve néhány igazán szép, s a kisregénye színvonalán írt novelláját. A Gulágookról szóló tör-

ténetei olyan vigasztalanok, hogy még csak felháborítani se tudnak, mert az ember, az olvasó nem tehet semmit, kiszolgáltatott és védtelen, s az iszonyat erősebb benne, mint a felháborodás. Ivan Gyeniszovics történetét olvasva még ökölbe szorult a keze, most már csak menekülne. S ha ez polgári magatartás, kénytelen vagyok vállalni.

Különben minden jelentős író közpréda. Műveiből azt olvassa ki mindenki, amit akar. Szolzsenyicinnel is ez történik. Ha elbújik a világ elől, talán az is egyik oka, hogy másképpen nem védekezhet. De mintha az erőszak, az embertelenség sem lenne helyhez kötve, csupán az eszközei változnak koronként, ahogy a pusztító viharok nyugszanak meg itt, és száguldanak aztán amott, s utánuk csak a halál marad és az iszonyat.

*

Auschwitz előtérbe került. Nem Lengyelországban, ahol a turisták millióit vitték ki harmincöt év előtt a gázkamrákhoz, hanem Németország „nyugati részében”, ahogy egy levélíró új meghatározást alkalmaz a politikai térképen. Ahelyett talán, hogy azt mondaná: mindannyian felelősek vagyunk, az egész Németország. Kicsit esetleg felháborodva is: „Miért csak mi?”

A Der Spiegel a levelek özönét közli abból az alkalomból, hogy egy zsidóüldözést bemutató filmet vetítenek a német mozikban, s hogy a Fischer könyvkiadó egy új Auschwitz-regényt dobott a könyvpiacra. A levélírók kivétel nélkül elítélik a fasizmus bűneit. Legtöbbjük olyan friss felháborodással, mintha most hallottak volna először arról, ami Auschwitzban és másutt történt. Főként fiatalok írnak elszörnyedve, s mélységesen elítélve a Harmadik Birodalom bűneit. El kell hinnünk, hogy iszonyatuk őszinte és igaz. Mert könnyen hihető, hogy az azóta felnőtt nemzedékek csakugyan nem tudtak a haláltáborokról, a gázkamrákról, ahol zsidók és nem zsidók millióit ölték meg.

Ennélfogva persze nincs bennük büntudat, csupán felháborodás. De az is kordában tartva, nem úgy, mint a vörös brigádok tagjainál, akik a másik végletbe esve apáikat megtagadva ártatlanokat se kímélnek. Csak egy levélíró érez személyes szégyent és büntudatot. Egy Magyarországon toborzott SS-katona, aki azonban fiatalságára, tudatlanságára hivatkozva a fölötteseire hárítja a felelősséget, egy versből idézve parancs és fegyelem szoros összetartozását végül azonban hozzáteszi: „Mégis szégyellem magam, hogy ugyanazt az uniformist hordtam, mint a hőhérok.”

És vannak, akik emlékeznek. Az áldozatok hozzátartozói. Vagy maguk is áldozatok, akik valami csoda folytán túléltek a borzalmakat. Ezeknek sem a regény, sem a film nem mond eleget. A frankfurti Adolf Diamant hiányolja, hogy a film nem tesz említést a szappanról, amelyet az elgázosított zsidók zsiradékából főztek. És idéz egy sírfeliratot a hofgeismari temetőből: „Egy darab szappan van itt elásva, melyet hatmillió testvérünk, Izrael fiainak teteméből főztek...” És egy másik temetőről beszél, a frankfurtiról, ahol hatszáz zsidó öngyilkos sírját tartják nyilván, olyan német állampolgárokat, akik az elhurcoltatás elől önként mentek a halálba.

Maga a regény nekünk, akik Debreczeni könyvét olvastuk, nem mond újat, csak legföljebb többet. A két könyv között azonban óriási az időbeni különbség. Debreczeni negyvennégy nyarán került Auschwitzba, amikor már valóban hülyének kellett lenni, ha valaki nem tudta, mi történik a német haláltáborokban, a villanyárammal telített szögesdrótok mögött. Akkor már rég túl voltunk Sztálingrádon, s a német „tervszerű elszakadási mozdulatok” állandósultak. Olaszország kiugrott, majd a német vezérkar egy csoportja merényletet kísérelt meg Hitler ellen, s a csodafegyverekről szóló legvadabb propaganda se tudta elfojtani a gyanakvást, hogy a tengelyhatalmak elvesztették a háborút.

Szóval már csak a magyar zsidók voltak hátra, akik utolsónak, kapuzáráskor érkeztek. Az ember azt hihetné, hogy a tömeggyilkosok óvatosabbak lettek, hogy már magukra is gondoltak: mi lesz velük, ha vége lesz. De gyilkolni nemcsak diadalmasan, a győzelem mámorában lehet.

A félelem, a kétségbeesés bosszúja ugyancsak kiadja még egyszer utoljára a mérget. Így történhetett, hogy az auschwitzi halálgár — akárcsak a többi is — zavartalanul tovább üzemelt. S a német tömegek nem vettek tudomást róla.

Nem akkor. Később sem. Mikor huszonhat évvel ezelőtt, 1953-ban Münchenből kimentem Dachaubá, egy cukrászda volt a kisváros vasútállomásával szemben. A cukrász feleségétől érdeklődtem, messze van-e a haláltábor. Nagy szemekkel nézett rám, mint aki nem tudja, miről van szó. Pedig az áldozatokat itt állították sorba, a cukrászdája előtt, miután kivagonírozták őket. S amikor erre hivatkoztam, azt felelte vállat vonva: Es war halt Krieg!

Es miután akkor már megértettem, hogy a háború minden képzeletet felülmúló embertelenséget megenged, magamban igazat kellett adnom neki. Csak azon bosszankodtam már, hogy az ügyeletes rendőr figyelmét felhívta rám, aki aztán az állomáson igazoltatott.

*

A felelősség. A kérdés a háború befejezése óta ismételtelen elhangzik: ki a felelős a zsidók kiirtásáért? A fasiszták? Rendben van, ezt tudjuk. De ki még? A náci nem voltak egyedül, és Hitler kész volt az alkura. Sőt, 1941-ig gázkamrák se voltak, s Hitler felszólította a szövetségeseket, vigyék ki a zsidókat Németországból. A világ gazdag zsidósága legyen egy országot Észak-Amerikában vagy Kanadában, s ott telepítsék le a német zsidókat. Külföldi diplomatakkal tárgyalt, s kijelentette előttük, hogy a zsidókérdésre úgy tekint, mint gazdasági kérdésre. Az Anschluss után, 1939 júliusában a francia Evian-les-Bains-ben harminckét ország részvételével menekültügyi értekezletet tartottak, mindenekelőtt a zsidókérdésről tárgyalva, de semmiféle eredményre nem jutottak. Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Itália, Franciaország és Luxemburg tömegesen dobta vissza a határon átszökött ausztriai zsidókat. 1940 novemberében elhangzott Hitler hírhedt jelszava: „Madagaszkárba a zsidókkal!” Es miután erre se jött válasz sehonnan, füstölni kezdtek a gázkamrák kéményei.

Mindezt Eliahu Ben-Elissar állítja, aki *Hallgatólagos összeesküvés* címmel könyvet írt erről a fájdalmasan örök történelmi szégyenről. Könyve először Genfben jelent meg franciául, most pedig Izraelben ívrit nyelven hagyta el a sajtót, máris nagy feltűnést keltve, s éles vitákra adva alkalmat.

Ez érthető is, ha meggondoljuk, hogy a negyvenhat éves Ben-Elissar fontos személyiség Izraelben, lévén Begin miniszterelnök kabinetfőnöke. Az ellenek máris megállapította: ha ez a felfogás a kormány nézeteit tükrözi — minthogy a könyvhöz maga Begin miniszterelnök írt előszót —, akkor minden ellentétés nagyon meggondolandó.

Ebből aztán már világosan kitetszik a könyv igazi célja. Ben-Elissar s az előző szerzője nyomást akar gyakorolni az egykori szövetségesekre, hogy támogassák még határozottabban Izrael politikáját a megszállt arab területek vonatkozásában. „Ti is felelősek vagytok a hatmillió zsidó haláláért!” — kiáltja a könyv, az élők, a megmaradtak érdekeiért küzdve. Hogy eközben mástól akarják kicsikarni a maguk „életterét”, jelen esetben az arab népektől, az már egészen bonyolulttá teszi a tragikus játszmat a világpolitika sakkabláján.

Rolf Hochhuth XII. Pius pápát is felelőssé tette a zsidók kiirtásáért. Drámájában azzal vádolta Krisztus helytartóját, hogy a maga részéről nem tett meg mindent, nem tiltakozott elég hatásosan. Más kérdés már, hogy XII. Pius valóban mit tehetett volna, ha mégoly tiszteletkeltő erkölcsi nagyhatalom is a katolikus egyház feje. Az erkölcs a barbárságnak mindig is erőtlen ellenfele volt, a második világháborúban meg végleg eltűnt. Mintha még az emberi lelkiismeret is számúzte volna.

Ez persze merőben polgári túlzás. Mert ha nem is csak a zsidókért, de mindenfajta embertelenség megtorlásáért harcoltak a fasiszmus ellen a világ népei. Nem bocsátkoztak alkuba, amint azt most Ben-Elissar a szövetségesektől számon kéri. De milliók estek el azért, hogy legyőzzék a pusztító fenevadat.

„Vétkesek közt cinkos, aki néma...” — írta a magyar költő, s Ben-Elissar vádja kiterjeszthető mindenkire, aki hallgatott. En itt érzem az igazságát annak a felfogásnak, amely csak a fegyveres harcot ismerte el, s minden mást a kényelmes passzív rezisztencia kategóriájába utalt. Mert voltak helyzetek és országok, ahol szólni, tiltakozni, a barbárságot nyilvánosan elítélni nem is lehetett, úgyhogy csak a fegyveres harc lehetett a tiltakozás alfája és omegája. Minden egyéb feltevés csak az irodalom lapjaira tartozik. És arra jó, hogy megossa a felelősséget. Ben-Elissar könyve is ilyen célt szolgál.

*

Chardint ünneplik. A kétszáz év előtt meghalt francia festőt, s ezen csak csodálkozni lehet. Az absztrakt piktúra és az informel korában. De a franciák mindig is szerették az ellentmondásokat. Mert miközben a párizsi lapok kritikusa elragadtatással írnak Chardin kiállításáról, a francia kultuszminiszter gálaest keretében, amelyen mindenki jelen volt, aki ma számít, átnyújtotta Victor Vasarelynek kormánya legnagyobb elismerése jeléül a becsületrend tisztí fokozatát. És ezt valószínűleg ugyanazok tapsolták meg, akiket a Grand Palais-ban Jean Simeon Chardin művészete ejtett ámulatba.

Chardin a polgári egyszerűség szerelmese volt. Nem szenteket festett, mint olasz elődjei, a rokokó búbáj is idegen maradt tőle, pedig fellépése idejében Watteau, fejen a gyógyíthatatlan tüdőbaj mártírkoszorújával akkor jutott fel művészete zenitjére. Még élt, amikor a francia forradalom kitört, de nem volt róla semmi mondanivalója. Diderot, az enciklopédista ennek ellenére, vagy tán épp ezért, nagy varázslónak nevezte. De másfél századdal később Proust is úgy találta, hogy Chardin képei csak azért szépek, mert ő maga is szépnek látta a világot.

Ez, ha akarjuk bók, ha akarjuk, kritika, de mindenképpen a figyelem jele. És Chardin, aki hosszú élete végéig nem fogott ki az új társadalmi rend, a polgári élet dicséretéből, megérdemelte ezt a figyelmet. Mert a maga módján ő is lázadó volt. Abban a korban, amikor a művészek nagy része főurak és szalonok körében kereste a témát, Chardin világa a konyha volt, s témája a csendélet.

Ezzel lett nagy és teremtett iskolát hosszú időre. A fácánal, amely a roskadásig telt asztalról lógott le, s csőréből csöpögött a vér. A nyúlal, a fogollyal, minthogy szenvedélyes vadász volt, s mielőtt az elejtett zsákmányt feltették volna főzni a konyhában, ő hamar megörökítette. Csendéleteivel kompozíció tekintetében is példát mutatott. Ahogy elrendezte az asztalon a pohár vizet, a kosár földiepret, mellette a két szál fehér szegfűt s aztán a zsömlét. Mindez az ő korában nem volt banális. Sőt, forradalmi újítás volt. Banális később lett, amikor műkedvelők és leánypolgári növendékei utánozták kétszáz éven át, s a fejjel lefelé lógó fácán, a lelőtt nyúl — megüvegesedett szemével — minden kispolgári ebédlő falán látható volt.

De miközben Chardin az öt körülvevő hétköznapi világának ábrázolására törekedett, ezt a végső tökélyre emelt rajztudással tette. Persze, a hajszálcset is ott volt mindig a keze ügyében, anélkül nem tudta volna a nyúl bajuszát élethűen kifenni, vagy portréin a szempilla fényét visszaadni. Diderot-nak csak a színei ellen volt némi kifogása, helyenként élesnek találta őket, mire Chardin megint csak egy hosszú időre érvényes igazságot mondott: „Ki állítja, hogy színekkel festünk? Persze, szín is kell, de annál is lényegesebb az átélés.”

Felvetődhet a kérdés, hol volt ilyen sokáig? Mert ha sommásan szólnak valahol a francia festészet történetéről, Chardin-ről rendszerint megfeledkeznek. Mintha mindenki fontosabb volna, mint a csendélet és a zsánerkép nagymestere. Hogy hol volt? Nyilván magával ragadta az elsüllyedt polgári életforma. Mintha csak a bécsi biedermeier újklasszicizmusa hozta volna vissza egy időre, főleg Waldmüller képeiben Chardin világát. Aztán arról se beszélt többé senki.

Pedig eközben volt egy titkos nagy csodálója, aki azt mondta: szeretné olyan frissen és hamvasan megfesteni az almát, mint Chardin. Cézanne-nak hívták, akinek végül sikerült megbirkóznia az almával. Szerencsére nem úgy, mint eszményképének, hanem magához méltóan.

Talán ezért lógnak most együtt képeik a párizsi Grand Palais termeiben, azok közül is sokakat elbűvölve, akiknek pedig rajztudás, szín és átélés keveset mond.

*

Irigylem Peter Ustinovot. Nem irodalmi sikereiről, melyekről, mellesleg szólva, most hallok először. Nem is diplomáciai küldetéséért, bár nagyon szép lehet az ENSZ-ben a világ valamennyi gyerekének érdekeit képviselni. Megingathatatlan nyugodt fölényt irigylem, s azt a gátlástalan bölcsességét, ahogy a korról nyilatkozik, a világról, amelyben élünk. Ilyen egyszerűnek és magától értetődőnek csak az láthatja az élet csöppet sem egyszerű dolgait és a kor eget-földet rengető ellentmondásait, aki megszokta a nyilvánosságot és az ünneplést. És Peter Ustinov, a közönség kedvence, a filmsztár megszokta.

De irigylésre méltó Poirot mesterdetektív megtestesítője már a származása miatt is. Azért, hogy nem kell sehova tartoznia, mert született világpolgár, akinek ereiben mint maga mondja, angol, orosz, francia, és német, de libanon és etióp, kis mértékben pedig olasz vér is csörgedezik. Peter Ustinov már ezért is mindenütt otthon van, s mindenfajta nemzetiségi kérdésnek magasan fölötte áll.

De hát nem lehet mindenki olyan szerencsés, hogy hasonló szituációba beleszülessen, mint ő, a gyerekek és a nyomozó eszményképe.

„A mai valóság — kezdi kinyilatkoztatását az obligát kérdésre válaszolva, hogy mi a véleménye a máról — bizonyos mértékben démodé. Olyan korban élünk, amelyben a tegnapelőtti dolgok már holnap elavulnak.”

Persze, nem a fegyverkezési versenyre gondol, amikor a tegnapi atombomba már ócskavasba való, mert az új sokszorososan hatásosabb. Peter Ustinovot és közönségét ez nem érdekli. A „gyerekek nagykövete”, aki azonban a jelek szerint csak a mozilátogató gyerekeket képviseli, váratlanul így folytatja: „A társadalom gyorsan fejlődik, új formákat keres, tekintet nélkül arra, hogy az alap a régi marad. Azt hiszem, Agathe Christie életművéről nem lehet elmondani, hogy démodé volna...”

A válasz, ha némelyeknek leesett is az álla tőle, mégsem volt vártan. A detektívregény valóban nem megy ki a divatból, bármily gyorsan fejlődik is a társadalom. Ezt a műfajt se háborúk, se forradalmak nem voltak képesek háttérbe szorítani, s Peter Ustinov tudja ezt. Nyilvánvaló, hogy a jövőben is ezért bízik. Tapasztalataiból kiindulva, hiszen a *Halál a Niluson*, amelyben természetesen ő játssza a detektívet, már eddig nagyobb sikert aratott, mint a *Háború és béke*, ha százszor Tolstoj írta.

Csakhogy mintha már ez is közhelyszerű volna, ahogy én itt háborgok, s Peter Ustinov közhelyeit próbálom kigúnyolni. Holott, mint mondtam, irigylem, talán épp azért, mert tudatában vagyok a ténynek, hogy közhelyek uralják a világot. Legújabb könyve memoárregény, bestseller és várhatóan világsiker lesz. A negyvennyolc éves szerző minden bizonynyal azt az életbölcességet népszerűsíti könyvében, amelyről már szó esett, s széles ívben kerüli meg a kor nyugtalanító kérdéseit. A „társadalom fejlődik”, állapította meg, mintha ő találta volna fel ezt az igazságot, s ebben a fejlődésben neki is, meg Agathe Christinek, sőt Poirot detektívnek is mindig meglesz a maga helye. Regénye épp ezért divatjammúlt dolgokról szól, mert ami tegnap volt, démodé.

Hogy holnap mi lesz, nem mondja. Talán ő se tudja. Vagy nem akarja tudni sem ő, sem a közönsége. Hát nincs igaza?

Módosítanom kell, amit mondtam: az író is irigylem Peter Ustinovban. Az író, aki félelem nélkül, játszi könnyedséggel és mégis bölcsen tünteszi magát olyan meddő kérdéseken, mint az, hogy mi lesz holnap.

A SZABADKAI VÁROSI MÚZEUM NUMIZMATIKAI GYŰJTEMÉNYÉNEK TÖRTÉNETE

A Szabadkai Városi Múzeum numizmatikai gyűjteményének eredetét kutatva, vissza kell nyúlnunk egészen a múlt századig. Ekkor jött létre ugyanis az a két jelentős közgyűjtemény, amelynek egy része az 1948-ban alakult Városi Múzeumba került. Tekintettel e gyűjtemények egykori jelentőségére, külön-külön szólnunk kell róluk.

Mielőtt azonban ezt megtennénk, okvetlenül meg kell említenünk az egyik legkorábbi szabadkai vonatkozású adatot, amely az éremgyűjtés itteni hagyományát hivatott bizonyítani. Litterati Nemes Sámuel, híres erdélyi régiséggyűjtő, szenvedélyének hódolva a múlt század 30-as éveiben beutazta Magyarországot és 1838-ban Szabadkán is megfordult. A pozsonyi Századunk 1839-es évfolyamából, az utazásairól beszámoló „Antiquariusi levelek”-ből idézem a következőket: „Bajáról Szabadkára igyekeztem, s ott általadtam főispányi helytartó ő mlgnak (Mukics Simon — G. Sz. megj.) azon ritkaságokat, melyeket Budáról hoztam. Ő mlga, két nagyreménységű kedves magzatai kedvéért, bokros foglalatossági mellett is, mindenféle tudományi dolgokat szeret, s már eddig is ritka képek és könyvek, gemmák, pénzek, oklevelek, conchák és hajdani fegyverekből egy oly gyűjteményt láthat Szabadkán az utazó, melyhez hasonlót né mely tartományokban föl nem talál.”¹

A SZABADKAI FŐGIMNAZIUM GYŰJTEMÉNYE

A főgimnáziumban elsőként Kovács Vazul igazgató kezdte gyűjtögetni a régi pénzeket és érmeiket még a múlt század 50-es éveiben, de azok egy betörés alkalmával majdnem mind elvesztek.²

Az 1874—75. tanévben Balás Imre latin és történelem szakos tanár a helybeli lapokban felszólítást tesz közzé, hogy „azok, kik egyes akár ó vagy középkori, akár pedig a legújabb korból való, de nálunk forgalomban nem lévő, bármilyen ércből készült pénzek vagy érmeik birtokában vannak, szíveskedjenek azokat gymnásiumunknak ajándékozni, vagy ha ajándékul nem adhatnák, jutányos áron átengedni”.³ Balásnak sajnálkozva kell megállapítania, hogy a város közönsége részéről elmaradt a várt támogatás, de biztató a diákok buzgalma, akik a felhívás nyomán legtöbbet gyűjtenek és ajándékoznak. A diákság gyűjti össze azt a 4 forintot is, amelyen egy csaknem 150 darabból álló vegyes anyagot tartalmazó magángyűjteményt vásárolnak meg. Balás a nyári szünidő alatt tanulói segítségével rendezi a gyűjteményt.⁴

A kezdeti kudarc nem töri le, tovább folytatja agitációját a helybeli lapokban. Az eredmény nem marad el. Az elkövetkező évek gimnáziuma értesítőiben már öröndetes gyarapodásról kapunk hírt. Maga Balás jár elől jó példával, a gimnáziumnak ajándékozván saját kis gyűjteményét.⁵

A numizmatikai gyűjtemény kialakításában már 1875-ben egy lelkes támogatóra talál Iványi István személyében, aki ekkor kerül a főgimnáziumhoz mint a német és latin nyelv tanára. A jeles történész, aki egyebek között Szabadka város monográfiájának megírásával hívja fel magára később a figyelmet, átveszi Balástól a numizmatikai gyűjtemény gondozását. A fáradhatatlan tudós 1915-ben erről így ír visszaemlékezésében: „A következő, 1882—83. tanévben a numizmatikai gyűjteményt is magamra vállaltam, és egy új gyűjteményt is kezdtem, a régiségit, miután a magam utánjárásával szedtem össze az egyes tárgyakat, régi leleteket.”⁶ Azzal, hogy az eddigi régipéNZ- és érem gyűjtemény az új aggal gazdagodva numizmatikai és régiséggyűjteménnyé bővül, a főgimnázium e szertára

kis múzeummá válik. Iványi mint e szertár őre tiszttségének első évében jelentős eredményeket ér el. Kiésközi a városi szerveknél, hogy az eddig halomban heverő pénzek elhelyezésére egy szekrényt vásároljanak. 1883 tavaszán állítja fel a szekrényt a tanári szobában és Tipka Antal tanártárs segítségével rendezi és fiókokban elkülöníti az összegyűlt anyagot. Emellett tovább folytatja a Balás által megkezdett gyűjtési akciót. Javaslatára Heverda Mátyas igazgató 1882 október 30-án kérvényt nyújt be a Városi Tanácshoz, a városi levéltárban hasznavehetetlenül heverő könyvek és érme ügyében, hogy azokat a gimnázium könyvtára, illetve éremgyűjteménye számára átengedjék. A tanév végén, összegezve az addig összegyűlt és az elmúlt iskolaévben beszerzett régi pénzeket és érmeiket, azokat országok szerint sorolja fel. Számos másodpéldány mellett 619 fajt számlál a gyűjtemény; 16 országból és az antik világból. Ereből 34 fajt, papírpénzből csak az 1848–49-es Kossuth-bankók vannak. Külön kiemeli a legrégebbi pénzeket, így 3 darab római ast és a magyar pénzek közül Kálmán király egy denárát.⁷

A gimnázium numizmatikai gyűjteménye elsősorban oktatási célokat szolgált, olyannyira, hogy a későbbiek során évi 4%-ot írtak le annak értékéből, elhasználódás címén. Ez magyarázza, hogy a gyűjtemény összeállításában nem speciális, hanem általános szempontokat követtek, begyűjtve mindazt, amihez ajándékozás útján vagy jutányos vásárlással hozzájuthattak.

1882 december 27-én választja meg a város közgyűlése ideiglenes helyettes tanárrá az akkor 23 éves Gohl Ödönt, aki később a numizmatika terén európai hírnévre tesz szert.⁸ Gohl saját gyűjteménnyel is rendelkezik, képesítéséhez híven — latin, görög és magyar nyelv — görög, római és magyar pénzeket gyűjt. Immáron tehát három képzett ember tekinti szívügyének a numizmatikai és régiséggyűjtemény sorsát. Hála e szerencsés körülménynek, 1884 nyarán már 860 fajt szerepel az évi jelentésben és a gyűjteményt részletesebben, uralkodók szerint dolgozzák fel.⁹

Iványi 1883-ban belekezd Szabadka város történetének megírásába. A rendkívül sok időt igénylő kutatómunka miatt az 1883–84. tanévben Tipka Antal latin és görög szakos tanárnak engedi át a régiségosztár kezelését. Iványi ideiglenes elfoglaltsága ellenére sem áll meg a munka. Balás Imre továbbra is segít szervezni a gyűjtést a diákok körében, és 1885-ben már 907 fajt számlál az állomány.¹⁰ Odaadó munkájáért a Városi Tanács július 19-én hozott határozatában öt tisztelettel meg azzal, hogy képviselje Szabadkát a budapesti archeológiai kongresszuson. Kuluncsits József főjegyző, a közoktatási bizottság elnöke, Balás kiküldetését megindokló folyamodványában többek között annak következő érdemeit hangsúlyozza ki: „Biztos tudomásom van arról, hogy Balás Imre főgimnáziumi tanár nemcsak megkezdője a régi pénzek, érme és egyéb régiségek gyűjtésének, nemcsak saját magángyűjteményét adta oda az intézetnek, hanem azóta is szakadatlan kitarással folytatja e téren működését s az évenkénti szaporodások legalább fele részben az ő közreműködésével történnek.”¹¹

Amíg az 1885–86. tanévben túlnyomórészt duplumokkal szaporodik a gyűjtemény, addig a következő tanévben annál tetemesebb szaporodást könyvelhetnek el. Az ajándékozók közül kitűnik Szárits Károly földbirtokos, aki egyebek között 4 db lengyel ezüst, 16 db magyar, 17 db német, 18 db római, 7 db másnemű pénzt, egy József nádor kis ezüstérmét 1845-ből és egy Christianus (Braunschweig-Lüneburg) nagy ezüst emlékpénzt 1648-ból, Jandek József irodaigazgató pedig egy I. Mátyas aranyforintot és egy II. Béla kori ezüstpénzt juttat a gimnáziumnak.¹²

Az 1887–88. tanévben Gohl Ödön veszi át a gyűjtemény kezelését. Feladatát azzal kezdi, hogy az anyagot újból rendezi, csoportosítja és leíró tárgymutatóval látja el. Az érem- és pénzgyűjteményt érme és pénzek, ezeket ismét országok és időrend szerint osztályozza. Jelentős gyarapodásról számol be, elsősorban Balás Imre jóvoltából, aki nyugdíjba vonulása alkalmával 80 db fém- és 71 db papírpénzt adományoz. Gohl Mária az akkor még legelsőnek tartott magyar pénzt, I. István denárát ajándékozza.¹³

Gohl 1888-ban és 1889-ben felhívást intéz más tanintézetekhez a fölös duplumok cseréje érdekében, de nincs nyoma annak, hogy e felhívás bár-

milyen eredménnyel járt volna. A tanév végi kimutatás arra utal, hogy a tanulók körében intenzív gyűjtés folyik. A helybelieken kívül egy távoli, Győrmezei ajándékozóról is említés esik, név szerint Tamásy Lajosról, aki 23 db ezüst- és 18 db rézpénzt küld.¹⁴

Gohl már a szabadkai évek alatt, a gyűjtés mellett tudományosan foglalkozik a numizmatikával, amiről néhány rövidebb cikke mellett egy átfogó, először a főgimnázium 1893—94. évi értesítőjében közölt, *A római birodalom pénzeiről* című, csaknem 90 oldalas műve tanuskodik. Tehetségére felfigyelnek és 1894-ben felveszik a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által szervezett olaszországi tanulmányút résztvevőinek sorába,¹⁵ 1895. május 9-én pedig a minisztérium kinevezi a Magyar Nemzeti Múzeum Erem- és Régiségtára asszisztensének. Távozásával nemcsak a gimnáziumot, hanem az időközben általa kezdeményezett és vezetett Közkönyvtár és Múzeum Egylet múzeumát is érzékeny veszteség éri. Utolsó leltári jelentésében már 1416 fajt számlál a numizmatikai gyűjtemény 189 Ft 29 krajcár értékben. Saját maga 15 db különböző fém-pénzt és a szabadkai pénzjegy másolatából két példányt ajándékoz, Dévits Ferenc tanuló pedig 8 db római pénzt. Sikeres működéséért a városi közgyűlés június 10-én elismerést szavaz meg.¹⁶

Az 1895—96. tanévben Grohmann Vilmos görög és latin szakos rendes tanárt nevezik ki az éremgyűjtemény őrévé. Már ténykedésének első évében kitűnik, hogy ha nem is olyan szakértelemmel, mint elődje, de ugyanolyan buzgalommal szervezi a gyűjtést. A gyarapodás üteme némileg lassul, az adakozók leginkább az intézet tanárai és diákjai. Az ok nyilvánvaló. Az érdeklődés inkább a Közkönyvtár és Múzeum Egylet felé fordult. A konkurrencia ellenére, Grohmann szorgalmának gyümölcseként, néhány valóban értékes példány kerül a gimnáziumba: Dévits Ferenc tanuló 1896-ban 1 db arany, 2 db magyar ezüst-, 5 db ezüst- és 9 db római pénzt, 1897-ben Hayerda Mátyas igazgató 1 db római császársági aranyat, 1900-ban Pollák Emil Kisszállásról egy 1577-től származó nagy szász ezüstérmet, 1902-ben pedig Handelsmann Leo nyug. tanító 52 db különféle fém-pénzt, 4 érmet és egy 1663-ból származó angol papírpénzt ajándékoz.¹⁷

1899 augusztusában elkészül az új gimnázium épülete és az egykor a mai régi városháza helyén állt épületből ide költözködik az intézet. Grohmann nem sokáig élvezheti az új környezet nyújtotta feltételeket, 1903 tavaszán súlyos betegsége miatt nyugdíjba kényszerül és 1905 január 30-án meghal.¹⁸ Utódjának, Bibó Bige György latin és történelem szakos tanárnak 1593 fajta numizmatikai tárgyat ad át 459 korona 34 fillér értékben.¹⁹ Az állomány sokkal több darabot számlál, de a kimutatások nem jegyzik a duplumákat. A másodpéldányokat feltehetőleg fel sem leltározták, vagy csak egy tartalékjelentésbe vezették be.

Bibó Bige szertárőri tisztségének első évében egyetlen példánnyal sem szaporodik a gyűjtemény. Az 1904-05. tanévben viszont 69 darabbal gazdagodik az állomány, de ebből csak 17 db az új faj.²⁰ Eltekintve Bibó Bige érdemeitől, amelyet a Közkönyvtár és Múzeum Egylet felvirágoztatásával szerzett, a gimnáziumban már nem mutat fel ilyen eredményeket. 1914. április 1-én bekövetkezett nyugdíjaztatásig egyetlen példánnyal sem gyarapítja a numizmatikai gyűjteményt és megmarad az 1905-ös 1610 fajnál. Ténykedéséből csak pénztartó és kartonlapok beszédésére futja az 1906—1907. tanévben, 3 korona 10 fillér értékben.

1910. február 5-én a helyi lapok egy érdekes ajándékról számolnak be, amely a gimnázium éremgyűjteményének értékét az eddigi négyszeresére emeli. „Telcs Ede, az újabb szobrászgeneráció legtalentumosabb tagja tudvalevőleg a képzőművészeti állami nagy aranyérmert nyerte el s ennek 1908 évi példányát ajándékozta most a gimnáziumnak, melynek egykor növendéke volt.”²¹ A Városi Tanács a nemes gesztus tárgyában határozatot hoz, melynek értelmében „a polgármester úr felkéretik, hogy Budapesten járván Telcs Edének a város köszönetét személyesen szíveskedjék tolmácsolni.”²² A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1910. március 1-én kelt magas rendeletével a nagylelkű adományozónak elismerő köszönetét fejezi ki. Erthető a város és a minisztérium magatartása, hiszen az aranyérem értéke 1500 korona volt.²³

1914. március 29-én Szabó Batanics István latin és történelem szakos tanár veszi kezébe az érem- és régiségtár gondozását. Újabb anyagra nem tesz szert. Megjavíttatja a szertár szekrényzárait, amire 8 koronát ad ki. Tervbe veszi a gyűjtemény átrendezését, aminek alapján új leltárt szándékozik összeállítani a következő tanév végéig.²⁴ A tervbe vett leltározást a világháború kitörése hiúsítja meg, 1914. augusztus 1-én a gimnázium épületét a katonaság lefoglalja és termeit — a tanári szoba és a szertárak kivételével — hadikórházzá alakítja.²⁵ A tanítás a községi polgári fiúiskolában folyik tovább. Szabó Batanics 1916 májusában bevonul katonának.

1918. június 5-én felszámolják a hadikórházat és a katonaság kiköltözik az épületből. Június 10-én egy katonai és polgári személyekből álló bizottság a hivatalos visszavétel alkalmával jegyzékbe veszi az épületen és a felszerelésben okozott károkat és hiányokat. Megállapítása szerint a numizmatikai és régiséggyűjteményt a katonák csaknem négyéves ottartózkodása alatt semmilyen károsodás sem érte, tehát változatlanul érvényes az előző évek leltári jelentése.²⁶

November 20-án bevonultak a városba a szerb csapatok. A gyűjteménnyel többé senki sem foglalkozik, olyannyira, hogy a változás utáni első gimnáziumi évkönyvben, amely 1923-ban jelent meg, már meg sem említik a szertárak sorában. Kicserélődik a tanári kar és senki sem akad, aki folytatná a több évtizedes gyűjtőmunkát. Csak ilyen közönyben történhet meg, hogy egy, a nagy múltú intézethez méltatlan ember tönkretégye azt, amit a világháború forgataga megkímélt. Lazar Čurčićról van szó, aki Kragujevácról kerül a gimnáziumba mint francia és német szakos tanár. Itt gyors karriert fut be, hiszen 1929-ben már igazgatóhelyettes, majd 1932-ig igazgató. Hiteles tanúk állítása szerint ő tulajdonítja el nemcsak a gimnázium, hanem az időközben odakerült Könyvtár és Múzeum Egylet numizmatikai anyagának szinte valamennyi értékesebb darabját.²⁷

A SZABADKAI KÖZKÖNYVTÁR ÉS MÚZEUM EGYLET GYŰJTEMÉNYE

E jelentős közművelődési intézmény 1892. március 6-án alakult meg mint Közkönyvtár Egyesület.²⁸ Közkönyvtár és Múzeum Egyletre csak 1895 decemberében változtatja címét,²⁹ miután az Egyesület 1894. április 29-én tartott közgyűlésén határozatot hoznak egy városi múzeum alakítása érdekében, a meglévő Közkönyvtár Egyesület keretén belül.

Az, hogy az egyesületet múzeummal bővítik ki, Gohl Ödön szorgoskodásának köszönhető. Mivel Gohl nem tagja az egyesület választmányának, nem vehet részt a gyűléseken és nem állhat ki személyesen a múzeum ügyéért. Ekkor szervezi az egyesület legodaadóbb tagját, a könyvtárosi tisztséget betöltő Iványi Istvánt, aki az 1893. április 25-én megtartott választmányi gyűlésen indítványozza, hogy helyi érdekű „régiségi múzeumot” szervezzenek a könyvtár mellett. A tagság a javaslatot elvben elfogadja. Iványi felbuzdulva a biztatáson, akciót indít a helyi lapokban a régiségek, régi pénzek, ritkaságok beküldése érdekében. A begyűjtött anyagot addig a főgimnáziumban tárolja mígnem 1893 szeptemberében beköltözhetővé válnak az egyesület helyiségei. Mindössze két szobáról van szó a mai zeneiskola épületében. E két szobát a Városi Tanács Váli Gyula mérnök közbenjárására bocsátja 1893. február 6-án az egyesület rendelkezésére. Iványi néhány tanuló segédletével átköltözteti a könyveket és a régiségeket.

1894. április 29-én, az egyesület évi közgyűlésén Gohl beavasztják a választmányi tagok sorába. Itt már személyesen is előterjeszti indítványát. Határozatot hoznak, hogy Szabadkán megalakítják az első múzeumot, melynek „1.) helybeli jellegű történeti és népismereti, 2.) általában régiségi és 3.) természettudományi osztálya” lesz. A múzeum vezetésével Gohl bízta meg, egyúttal 100 forintot szavaznak meg a beszerzésekre.³⁰ A helybeli lapok sietve számolnak be a jelentős eseményről, így a Szabadkai Hírlap nem kis büszkeséggel emeli ki, hogy Szabadka „csatlakozni fog a Budapestten Széll Kálmán elnöksége alatt megindult mozgalomhoz, melynek célja országszer- te múzeumokat és könyvtárakat alapítani.”³¹

Gohl a választmány megbízásából a karácsonyi ünnepekre részletes és felvilágosító felhívást tesz közzé a helyi lapokban, amelyben a múzeum támogatására szólítja fel a város lakosságát. A felhívást követően mintegy 200 db fém- és papírpénz gyűlik össze a múzeumban létesítendő éremgyűjtemény számára.³²

Gohl tevékenysége a múzeumban rövid életű, mert már 1895 májusában a Magyar Nemzeti Múzeumhoz kerül. Távozásakor az egyesület megvásárolja a mintegy 2400 darabból álló, túlnyomórészt antik és magyar pénzt tartalmazó éremgyűjteményt.³³ E jelentős szerzeményről idézzük ismét Iványi visszaemlékezéseit: „Gohl Ódön tanártól szép numizmatikai gyűjteményt vásároltunk, melynek leltározását és rendezését Kovács János és Schnauer Ferenc VI. osztályú tanulók segítségével végeztem szemeim gyengesége dacára is.”³⁴ Ez a vétel komoly alapot jelent a múzeum éremgyűjteményének a kifejlesztéséhez. Gohl gyűjteménye bizonyára számos duplumot is tartalmazhatott, mert Frankl István 1899-ben megjelent ismertetésében az éremgyűjtemény állományát mindössze 1500 darabban állapítja meg.³⁵

Gohl távozése után Iványi átveszi a múzeumőri tisztséget is, de megbaja miatt 1897-ben Bibó Bige Györgynek, a főgimnázium tanárának engedi át. A könyvtáros viszont Decsi István majd Bölcskei Lajos lesz.³⁶ Bibó Bige nagy lelkesedéssel végzi munkáját, habár a város tespedt közonyével neki sem sikerül megbirkóznia. 1899 nyarán részt vesz Budapesten egy archeológiai és numizmatikai tanfolyamon. 1901-ben közreadja az egyet állományának leírását *A szabadkai Közkönyvtár és Múzeum Egylet könyvtárának és múzeumának jegyzése* címmel. Itt részletes leltárt közöl az éremgyűjteményről is. Az érmék leírásában sajnos csak a kibocsátó állam, az uralkodó és a verési évszám meghatározására szorítkozik, de még ebben sem következetes. Többek között nem közli az érmek anyagát és verdejelét, az érmekeket és zsetonokat pedig csak szám szerint említi meg. A bántó hiányosságok ellenére is ez az egylet gyűjteményének legrészletesebb eddig ismeretes jegyzéke. Balogh Károly 1910-ben befejezett ugyan egy részletes leltárt, de az egyelőre még nem került elő. Arra viszont, hogy Balogh leltáráig a tárgyakról semmilyen nyilvántartást nem vezettek, két forrásadat is utal. Bölcskei Lajos egyesületi ideiglenes múzeumőr, a Városi Tanácshoz intézett előterjesztésében, a múzeumi állapotokat ecsetelve kiemeli, hogy: „Többször sürgetve kértem azon lehetetlen állapot megszüntetését, hogy a múzeum elég értékes gyűjteménye mindaddig leltározva nincs s így annak anyagáért semmi felelősséget nem vállalhatok, pedig az egyes értékes tárgyaktól eltekintve pár ezer korona értékű ezüst- és aranypénz hever részint szekrényekben, részint a gyűjtőládákban.”³⁷ Balogh Károly pedig, akit Bölcskei helyett bíztak meg a múzeum gondozásával, 1909. június 3-án, a múzeum helyiségeinek felnyitásakor csalódottan állapítja meg, hogy az iratok között a múzeumra vonatkozólag ellenben semminemű leltár nem találtatott.³⁸

Miután nincs tudomásunk a Balogh-féle leltárkönyv hollétééről, a gyűjtemény tovább gyarapodásáról a korabeli sajtó és a múzeum pénzügyi jelentései révén értesülhetünk. 1903-ban pl. Vörös Ernő, az állomás vendégjelének bérlője 143 db régi pénzt ajándékoz, köztük számos távoli országból, India, Borneó, Ceylon stb. pénzeit.³⁹ Ugyanebben az évben Szemáry János vendéglős 68 db különféle főleg római és régi magyar pénzt adományoz.⁴⁰ A múzeum pénzügyi jelentéseiből csak azokra szorítkozhatunk, amelyeket dr. Schulmann Imre muzeológus közölt, mivel a Városi Múzeum archívuma még rendezetlen. Ezek szerint 1903-ban a múzeum vásárol egy Anjou-házi aranypénzt 16 koronáért, Zsigmond Jánosnak egy török aranyért 12 koronát fizetnek, Jovan Poljakovičtól egy rendkívül értékes leletet szereznek meg, amely 13 db aranypénzt, 26 db tallért és 217 db dénárt tartalmaz, megvásárolnak egy Ulászló aranyforintot és 7 db 1621-ben vert erdélyi aranyat. 1904-ben vétel útján római, bizánci és magyar aranyakkal, valamint 13 db ezüstpénzzel gazdagodik a gyűjtemény. Az aranyakért 481, az ezüstökért 41 korona 50 fillért adnak ki.⁴¹ Keserűen kellett a gyűjtemény rendezésekor megállapítanom, hogy mindezeknek az aranyaknak és talléroknak, a többi értékes darabbal együtt, a dévél nyoma veszett.

1902.szeptember 1-én megnyílik az egyesület múzeumának kiállítása, amely minden vasárnap délelőtt 9 és 11 óra között volt látogatható.⁴² Tekintettel a múzeum gazdag éremgyűjteményére, bizonyára érmekeket is kiállítottak, bár erre vonatkozó adatot nem találtam. A szabadkai múzeumi élet fellendüléséről az Archaeológiai Értesítő is beszámol, kiemelve, hogy 1903 első felében 381 db régiséget gyűjtöttek, a látogatók száma 6000 volt, az egyesület taglétszáma pedig 210 fő.⁴³

Sajnos sem a múzeum állományának örvendetes gyarapodása, sem a kiállítás sikere nem bizonyul elegendőnek ahhoz, hogy a Városi Tanács komolyabban fontolóra vegye a múzeum sorsát. Hiába kesereg a sajtó hasábjain Quidam (Bibó-Bige György — G. Sz.), hogy csak egy múzeum van Szabadkán és „bizony azt sem részesítik kellő méltánylásban”,⁴⁴ és hiába agítál egy kultúrpalota építéséért, ahol a múzeum is méltó elhelyezésre nyerne, nem talál megértésre. „Múzeum? Van, de hol? Elrejtva egy kis mellékszobába, sötét, szűk! Ezt közművelődési célokra megnyitni nem lehet — ezt éppen localitása kényelmetlen, meg nem felelő volta miatt fejleszteni már nem lehet.”⁴⁵ Nem is fejlesztik tovább, sőt 1903-ban megszüntetik a múzeumőri tisztséget is.

Bölcskei Lajos végzi tovább a múzeum körüli teendőket is.⁴⁶ 1906-ban az egyesület feloszlik és teljes vagyona a város tulajdonába megy át. A múzeum gyűjteményének átadásakor Bölcseki 1906. január 9-én egy ideiglenes leltárt készít. Ebből közlöm a numizmatikai gyűjteményre vonatkozó adatokat:

„Török és római pénzek	557 db
Külföldi újkor	472 db
Magyar és osztrák pénzek	700 db
Különböző érmekek	70 db
Magyar papírpénz 48—49-ből	21 db
Külföldi papírpénz	21 db

1000 darab még nem osztályozott érc- és papírpénz”.⁴⁷

Bölcskei 1908-ig gondolja a gyűjteményt, és amikor díjazás nélkül nem hajlandó tovább megbízatását végezni, a Városi Tanács augusztus 12-én Balogh Károly főlevéltárosra bizza a további munkát.⁴⁸ Közben a múzeum anyagát Bölcsekeinek át kell költöztetnie másik, alkalmatlanabb helyiségekbe, mert a múzeum termetét az új városháza építése miatt lebontásra kerülő polgári fiúiskola számára kell átengedni.⁴⁹ A költözködést az éremgyűjtemény is megsínyli. „A Gohl Ödön, gymnasiumunk volt tanára által beszerzett és kiváló szakértelemmel rendezett nagy érem és pénzgyűjtemény a legutóbbi hurczokodás alatt egészen össze lett forgatva” — írja a Városi Tanácshoz intézett jelentésében Balogh.⁵⁰

Balogh 1910 februárjában befejezi az egyesület leltárát, amelyen a Városi Tanács megbízásából csaknem fél éven át dolgozott. A kész leltár felülvizsgálatával dr. Dembitz Lajos polgármester-helyettest és dr. Milkó Izidor törvényhatósági bizottsági tagot bizzák meg.⁵¹ Ez a leltár sem került még elő.

Az új városháza után az egyesület múzeumi gyűjteményének egy részét becsomagolják és a városháza III. emeletén, valamint a toronyban helyezik el, a többi anyag viszont továbbra is a mai zeneiskola épületében marad a könyvtárral együtt.⁵²

AZ ÉREMGYŰJTEMENY SORSA A VÁROSI MŰZEUM MEGALAKULASAIG

Az első világháború után a város az eddig raktárban heverő anyag rendezésével Mijo Mandić könyvtárost bizza meg. Miután az illetékesek a múzeumőr kinevezésén kívül semmilyen más hajlandóságot nem mutatnak a múzeum ügye iránt, Mijo Mandić 1923. augusztus 6-án lemond tisztségé-

ról és kéri, hogy a kellő gondozás hiányában komoly károsodást szenvedett gyűjteményt adják át megőrzésre a főgimnáziumnak.⁵³ Mandić kérelme minden valószínűleg szerint csak a könyvtárral maradt múzeumi anyag átadására vonatkozik, a többi tárgy a városházán marad. A múzeumi tárgyak átadása feltehetőleg csak 1926-ban kerül sor. 1926. szeptember 10-én ugyanis egy négytagú bizottság, amelynek Mijo Mandić is tagja, egy mindössze másfél oldal terjedelmű ideiglenes leltárt készít. A leltár utolsó, XIX. tételként feltüntetik az éremgyűjteményt is, lakonikus rövidséggel közölve, hogy régi pénz is van („Stari kovani novac”).⁵⁴ Mivel a bizottságban két könyvtáros is szerepel, valószínű, hogy a jegyzék a gimnáziumba vitt anyag átadásakor készült.

Múzeum nem létezik, az éremgyűjtemény mégis gyarapodik. Dr. Joco Milekić, a nemrég elhunyt ismert műgyűjtő az 1930-as évek kezdetén az akkor személyes jóbarátja, Mijo Mandić vezetése alatt álló városi könyvtárnak adományozza a mintegy 1000—1200 darabból álló éremgyűjteményét. A gyűjtemény egy kis hűsziókos fekete szekrénykébe állt és túlnyomórészt római pénzeket tartalmazott. A szekrényke, amely ma is megtalálható a múzeumban, egy könyvszekrénybe zárva a könyvtár egyik zugában állt.⁵⁵ Nem ismeretes, hogy a könyvtár költözködései alatt a szekrényke is követte volna a könyveket, vagy a városházára vitték-e, mindenesetre tartalmának zöme megmaradt.

A második világháború alatt, 1943-ban a Szegedi Egyetem Régészeti Intézete lépéseket tesz a szabadkai múzeum újraélesztésére, de csak a fotodokumentációig és a lajstromozásig jut el.⁵⁶ Ezek a Magyar Nemzeti Múzeum Központi Adattárában őrzött dokumentumok Szekeres László régész szerint nem tartalmaznak a numizmatikai gyűjteményre vonatkozó adatokat.

A megszállás alatt a numizmatikai gyűjteményt meg a múzeum egyéb állományát is további károsodás éri. Számos tárgy tűnik el nyomtalanul, vagy pusztul el. A felszabadulás után a Vörös Hadsereg hadikórházat rendez be a tantermekben. A kórház felszámolásra 1945. október 8-án kerül sor, de a műtárgyak biztonsága még nem szavatolt. Az oktatásüggyel foglalkozó részleg vezetője kénytelen panaszt emelni egyes szervezetek és a katonaság eljárása ellen, amelynek a még leltárilag át nem vett épületből különféle tárgyakat hordanak szét. A Városi Népbizottság Végrehajtó Bizottsága ekkor örséget állítat a gimnázium elé.⁵⁷ Innen számítva már biztonságban vélhetjük a még megmaradt múzeumi tárgyakat.

A numizmatikai gyűjteményről Luka Bašić, a gimnázium gondnoka érdekes adattal szolgált. 1945 tavaszán engedélyt kapott a hadikórház parancsnokától, hogy meglátogathassa a gondnoki lakásban élő szüleit. Szórakoztató olvasmány után kutatva felment a lakás padlására és ott az ifjúsági könyvtár összedobált kötetei között egy nagyobb agyagedényben kb. öt-hat kilónyi ömlesztett állapotban lévő régi pénzt talált. Amikor egy év múlva véglegesen hazatért, a padlás már ki volt takarítva.⁵⁸ A jelek szerint ez lehetett az, ami a gimnázium gyűjteményéből megmaradt és amely a létezésbe került.

A múzeum létrehozásának kérdése hamar fölvetődik, elsősorban dr. Schulmann Imre, Horovic Endre, dr. Matija Evetović és Ivan Rudić jóvoltából. Horovic Endre különösen akkor válik az ügy pártolójává, amikor a Népi Javak Igazgatósága egyik raktára ellen elkövetett betörés nyomán, mint a népbizottság felelős tisztviselője, a helyszíni szemle alatt Vojnits Oszkár néprajzi hagyatékára és egy kisebb szétszórt numizmatikai gyűjteményre bukkan.⁵⁹ A Népi Javak Igazgatósága raktáraiban elsősorban az elhagyott és rekvirált ingóságokat őrizték, ezért valószínűnek látszik, hogy Horovic Endre Dománszki Jenő elkobzott gyűjteményére akadt. Ez a gyűjtemény képezi az alkotó múzeum éremgyűjteményének alapját.

A Városi Múzeum megalakítására 1948. április 24-én kerül sor⁶⁰ és már a köztársaság napja tiszteletére, november 29-én a volt Raichl-palotában, a Lenin park 7. sz. alatt megnyitja első kiállítását. A Raichl-palota 20 évig nyújt otthont a múzeumnak. A városi Múzeum 1967 tavaszán, az egyre nagyobb gondot okozó helyszüke miatt költözködik át jelenlegi helyére, a régi városháza épületébe.

A NÚMIZMATIKAI GYŰJTEMÉNY JÉLENLEGI ALLOMANYA

A numizmatikai gyűjtemény, amely a fém pénzek mellett a papír- és szükségpénzeket, érmekeket, plaketteket, kitüntetések és jelvényeket is magában foglalja, csaknem 10 000 példányt számlál. Ezenkívül mintegy 5000 db felesleges harmadpéldányt is tartalmaz. A gyűjtemény az egykori főgimnázium és a Közkönyvtár és Múzeum Egylet anyagának maradványai mellett — néhány kisebb tételű ajándékozástól és vételtől eltekintve — a következő egységekből tevődik össze:

1. Dr. Joco Miletic gyűjteménye, amely kb. 1000—1200 darabot számlál, túlnyomórészt római pénz. Az 1930-as évek kezdetén ajándékozta a Városi Könyvtárnak. Egy húzfiókos, numizmatikai célokra gyártott szekrénykében állt.
2. Dományszi Jenő gyűjteménye, amely mintegy 2000 darabból áll, ebből kb. 30% görög, római és bizánci, 70% vegyes, elsősorban XVI—XIX. századi német, magyar, osztrák és olasz pénz. Feldolgozásuk előtt az érmék mintegy 60, kék vászonnal bevont fatáblára voltak felerősítve és alattuk kis címkén szerepeltek a pénzre vonatkozó legszükségesebb adatok. Ez a gyűjtemény a felszabadulás után, hatósági rekvirálás útján került a múzeumba, mivel tulajdonosa a háború alatt ellenséges, németbarát magatartást tanúsított.⁶¹
3. Dr. Frey Imre hatalmas gyűjteményéből mintegy 2000 darab, amely kb. 1200 db középkori magyar, 570 db II. Rákóczi Ferenc egy- és tízpolturás, valamint kb. 200 db Hasburg-házi magyar veretet tartalmaz. Ezt az anyagot 1959-ben vásárolta meg a Múzeum dr. Frey Imre özvegyétől 60 000 dinárért. A neves gyűjtő kis papírtasakokban tárolta pénzeit. A tasakokon olyan alaposan tüntette fel a pénzek adatait, hogy az még az igényes múzeumi feldolgozás követelményeinek is megfelel. A gyűjtemény nem tartalmaz tallérokat és aranyakat, de ennek ellenére is a múzeum éremgyűjteményének legértékesebb részét képezi.
4. Mircics Béla gyűjteményét, amely mintegy 1000 db különféle, főleg XIX—XX. századi osztrák—magyar, magyar, szerb és jugoszláv fém- és papírpénzből, valamint nagy mennyiségű, túlnyomórészt régi jugoszláv és magyar tömegpénzből állt, 1975 novemberében vásárolta meg a múzeum a Kosovói Bank támogatásával 14 000 új dinárért. A fém-pénzek érdemi része három műanyag fóliás pénztartó albumban és kis műanyag dobozokban állt. A papírpénzek is három műanyag albumot töltöttek meg.
5. A múzeum megalakulásának éveiben dr. Prokes Mihály egy kicsi, de annál értékesebb válogatást ajándékozott a már Európa-szerte ismert gyűjteményéből. Az ajándék mintegy 160 db középkori magyar, főleg Arpád-házi érmét tartalmazott.⁶²

A numizmatikai tárgyak gyűjtésével párhuzamosan a feldolgozáshoz elengedhetetlenül szükséges a szakirodalom beszerzése. E téren a múzeum, az antik pénzekkel foglalkozó részletes katalógusok hiányától eltekintve, kielégítőnek mondható szakkönyvtárral rendelkezik. A könyvek közül — már eleve bibliofil értékük miatt — említésre méltó dr. Réthy László *Corpus Nummorum Hungariae* című kétkötetes munkája, amely a középkori magyar pénzeket dolgozza fel; Hóman Bálint *Magyar pénztörténet 1000—1325* c. munkája dr. Frey Imrének dedikálva; dr. Ciro Truhelka *Slavonski banovci 1897-ből*; Erdy János *A Boszna és Szerb régi érmek 1857-ből*; dr. Frey Imre kéziratos katalógusa, amelyben Erdély és Európa pénzeivel foglalkozik; Milan Rešetar *Dubrovačka numizmatika* mindkét kötete egybekötve; Sima Ljubić *Opis jugoslovenskih novaca* stb. A folyóiratok közül igen értékes a Magyar Numizmatikai Társulat lapjának, az 1902 óta megjelenő Numizmatikai Közlönynek a teljes sorozata és a zágrábi Numizmatičke vijesti összes évfolyama.

A múzeumba került éremanyag meghatározását Horovic Endre felkérésére a negyvenes évek végén dr. Prokes Mihály vállalta Vidakovic

Magda tanítónővel egyetemben. Munkájuk elsősorban a viszonylag rendezett pénzekre, tehát a Dománszki- és a Milekić-féle gyűjtemény címkézésére irányult. A numizmatikai tárgyak leltározását először dr. Matija Evetović nyugalmazott gimnáziumi igazgató végezte, de ez csupán adminisztratív jellegű volt, mellőzte a feldolgozást. Az első, kizárólag numizmatikai célokra szolgáló leltárkönyvet Szekeres László régész kezdte el vezetni még egyetemista korában, 1955. január 4-én és a következő év március 10-én az 1979. számig jutott. A leltározást nem végezte folyamatosan, mert a következő leltározásra csak 1959-ben került sor. Ekkor a Frey-féle Rákóczi-gyűjteményt vezette be, míg egy újabb leltározási akció során 1962—63-ban a papírpénzek zömét is feldolgozta.

Jómagam 1975 februárjában kezdtem tiszteletdíjas állásban, múzeumi külmunskatársként végezni az éremgyűjtemény rendezését. Elsődleges feladatként a különböző helyen és módon tárolt gyűjteményt kellett összevetnem a leltárkönyvben foglalt adatokkal. Az 1955—56-ban végzett leltározás sok esetben feldolgozatlan feldolgozásról tanúskodott, ezért számtalan kiigazítást kellett eszközölnöm. A pénzeket az 1967-es költözködés során felforgatták és csak aprólékos munkával sikerült az összekevert leltári darabokat megtalálnom. Jóllehet csaknem 12 évig — az utolsó leltározástól számítva — senki sem viselte gondját a gyűjteménynek, az ellenőrzés befejezésekor szinte elenyésző hiányt állapíthattam meg.

A pénzeket különböző méretű kis papírtasakokba helyeztem, feltüntetve a tasakokra a szükséges adatokat. Az eddig szétszórtan heverő, vagy rekeszes fiókokban, illetve táblákon szögek közé ékelve tárolt pénzek most egy szekrényben, leltárszám szerinti sorrendben, fadobozokban állnak.

Miután pótoltam a korábbi leltározások hiányosságait, november 6-án a 2467-es leltárszámmal kezdtem el a még feldolgozatlan anyag bejegyzését és 1976. július 27-én a 3979. számig jutottam. A már leltározott antik anyag ellenőrzését — mintegy 700 db —, illetve a még feldolgozatlan darabok leltározását, megfelelő irodalom, katalógus hiányában még nem végeztem el. Összesen kb. 900 numizmatikai tárgy áll még leltározatlanul, főleg antik, modern és papírpénz.

A viszonylag rendezett gyűjtemény lehetővé tette, hogy 1976. december 21-én a múzeum egyik különálló termében sor kerüljön az első numizmatikai kiállítás megnyitására. A *pénz története Észak-Bácskában* címmel mintegy 350 fém- és papírpénz mutatta be a vidék pénzforgalmának történetét. Az eredetileg három hónaposra tervezett kiállítás állandó jellegűvé vált és jelenleg is szerves részét képezi az állandó kiállításnak.⁶³

A TOVABBÍ FEJLŐDÉS ÚTJA

1977 novemberében a 3979-es számmal lezárták a régi leltárkönyvet, mert a tartományi szabályzat alapján ezentúl minden vajdasági múzeumban egységes módon kell a leltározást végezni. E szabályzat értelmében minden egyes numizmatikai tárgyról, az új leltár készítése mellett, egyúttal külön e célra készült nyilvántartási lapot is kell vezetni, amelyre a szükséges adatokon kívül a tárgy fényképe is rákerül. Ennek a munkának az elvégzése néhány évet igényel.

Egy ilyen átfogó leltározás még önmagában nem elegendő ahhoz, hogy a gyűjteményt rendezettnek tekinthessük. Okvetlenül szükség mutatkozik egy, a jelenleginél biztonságosabb, numizmatikai anyag tárolására alkalmas szekrény beszerzésére, amely lehetővé tenné a gyűjtemény szakszerű, áttekinthető elrendezését. Módot kell találni, hogy a könnyen pusztuló pénzeket mielőbb megfelelően megtisztítsák és konzerválják. Az antik, elsősorban római császársági pénzek feldolgozásához megbízható katalógusokat kell venni. A pénzek mérlegeléséhez legalább milligramm pontosságú mérleget kell vásárolni.

Az itt felvázolt feladatok elvégzésével és a hozzávaló kellékek biztosításával teremtnének meg az eredményes feldolgozó és kutatómunka feltételei.

JEGYZETEK

1. T. (Trencsény Károly — G. Sz.): *Régiségyűjtés Bácskában 1939-ben*. A Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve, XXVIII (1912). 29.
2. Szabadka Szabad Királyi Város Községi Főgymnasiumának Értesítője az 1882—83. évre (a továbbiakban, tekintet nélkül az intézet névváltozásaira: Gimnáziumi Értesítő). Szabadka, 1883. 54.; Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története*. II. kötet. Szabadka, 1892. 529.
3. Gimnáziumi Értesítő, Szabadka; 1875. 18—19.
4. Uo.
5. Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár), Városi Tanács, 10644 I. 1885/687.
6. Iványi István: *Visszaemlékezéseim életem folyására*. Szabadka, 1974. Eletjel Miniatűrök 27. 39.
7. Gimnáziumi Értesítő, Szabadka, 1883. 54—55.
8. Harsányi Pál: *Dr. Gohl Ödön 1859—1927*. Numizmatikai Közlöny, XXVI—XXVII (1927—28). 3—10.
9. Gimnáziumi Értesítő, Szabadka, 1884. 53—55.
10. Gimnáziumi Értesítő, Szabadka, 1885. 106.
11. Levéltár, Városi Tanács, 10644 I. 1885/687.
12. Gimnáziumi Értesítő, Szabadka, 1887. 66—67.
13. Gimnáziumi Értesítő, Szabadka, 1888. 100—102.
14. Gimnáziumi Értesítő, Szabadka, 1889. 60—62.
15. Gimnáziumi Értesítő, Szabadka, 1894. 97.
16. Gimnáziumi Értesítő, Szabadka, 1895. 144. és 236—237.
17. Gimnáziumi Értesítő, Szabadka, 1896. 216., 1897. 144—145., 1900. 132., 1902. 206—207.
18. Gimnáziumi Értesítő, Szabadka, 1905. 3—4.
19. Gimnáziumi Értesítő, Szabadka, 1902. 206—207.
20. Gimnáziumi Értesítő, Szabadka, 1905. 168.
21. Bácsmegyei Napló, 1910. febr. 5. VII. évf. 28. sz.
22. Levéltár, Városi Tanács, 2697 II. 35/910.
23. Gimnáziumi Értesítő, Szabadka, 1910. 75—76.
24. Gimnáziumi Értesítő, Szabadka, 1914. 42—43.
25. Gimnáziumi Értesítő, Szabadka, 1915. 97—98.
26. Gimnáziumi Értesítő, Szabadka, 1918. 8. és 37.
27. Dr. Mirko Sulman: *Istoriijat Gradskog muzeja u Subotici*. Rad vojvodanskih muzeja, 2 (1953). 220.
28. A Szabadkai Közkönyvtár Egyesület Évkönyve. Jelentés az 1892—1894. évekről. (A továbbiakban: Közkönyvtár Egyesület Évkönyve.) Szabadka, 1895. 9.
29. Levéltár, Városi Tanács, 459 II. 4/1896.
30. Közkönyvtár Egyesület Évkönyve, 15.
31. Szabadkai Hírlap, IX. [1894]. 18. sz. 4.
32. Közkönyvtár Egyesület Évkönyve, 12. és 17.
33. Gohl Ödön: *A magyarországi múzeumok, köz- és tanintézetek éremgyűjteményei*. Num. Közl., V. [1906] 65.; Frey Ferenc: *Bács-Bodrogh vármegyei régipénz gyűjtők*. Num. Közl., V. [1906] 133—137.
34. Iványi István: *Visszaemlékezéseim életem folyására*. 41.
35. Frankl István: *Szabadka szabad királyi város ismertetése*. Szabadka, 1899. 182.
36. Blaško H. Vojnić: *Osnivanje i rad prve javne biblioteke u Subotici 1885—1906*. Rukovet, XVI. [1970]. 1—2. 127.
37. Levéltár, Városi Tanács, 14439 II. 143/1908.
38. Levéltár, Városi Tanács, 12819 II. 143/1908.
39. Szabadkai Közöny, XXVIII. [1903]. 18. sz. 1.
40. Bácskai Hírlap, VII. [1903]. 153. sz. 5.
41. Dr. Mirko Sulman: I. m. 219.
42. Bácskai Ellenőr, 1902. szept. 4. XXIII. évf. 71. sz.
43. Archaeológiai Értesítő XXIV. [1904]. 383.
44. Quidam (Bibó-Bige György — G. Sz.): *A vidék könyvtárai és múzeumai*. Bácskai Hírlap, VI. [1902] 121. sz. 1—2.
45. Quidam: *Szükséges-e városunkban egy kultúrpalota?* — I. közlemény, Bácskai Friss Újság, I. [1901] 48. sz. 1.
46. Gimnáziumi Értesítő, Szabadka, 1904. 35.
47. Levéltár, Városi Tanács, II. 79/915.
48. Levéltár, Városi Tanács, 14439 II. 143/1908.
49. Levéltár, Városi Tanács, 25537 II. 143/1908.
50. Levéltár, Városi Tanács, 13178 II. 143/1908.

51. Levéltár, Városi Tanács, 03857 II. 143/1908.
52. Dr. Mirko Sulman: I. m. 219.
53. Uo.
54. Levéltár, Városi Tanács, II. 79/915-höz kapcsolva: Privremeni popis predmeta subotičkog gradskog muzeja, sastavljen 10. septembra 1926. u prisustvu Jovana Neorčica gr. p. beležnika, Mije Mandića upravitelja gr. biblioteke i Petra Pekića kontr. bibliotekara gr. biblioteke, Blaška Mesaroša gr. pisara pri inž. zvanju.
55. Dr. Joco Milekić szóbeli közlése 1976 tavaszán.
56. Szekeres László: *A szabadkai régészeti kutatás története*. Uzenet, I. [1971] 4. 452.
57. Levéltár, Izvršni odbor GNO Subotica, 1945. okt. 18.
58. Luka Bašić szóbeli közlése 1978 márciusában.
59. Szekeres László: I. m. 453.; Horovic Endre szóbeli közlése 1976 tavaszán.
60. Levéltár, GNO Subotica- br. 29., 1948. április 24.; Dr. Mirko Sulman: *Prikaz subotičkog muzeja i njegove delatnosti*. Rad vojvodanskih muzeja, 1. [1952] 205.
61. Dr. Prokes Mihály 1976 tavaszán tett szóbeli közlése alapján tulajdoníthattam ezt a gyűjteményt Dománszki Jenőnek. Dománszki numizmata voltát Ivan Rudić is megerősítette 1978 áprilisában.
62. Dr. Prokes Mihály többszöri, egybehangzó szóbeli közlése alapján, bár az ajándék átvételéről szóló hivatalos nyomra még nem akadtam.
63. Lásd bővebben: Gerlovics Szilveszter: *Pénzermék, papírok — A pénzforgalom története Észak-Bácskában*. 7 Nap, 1977. márc. 25. 12.

ALKOTÓMŰHELY

KAICH KATALIN

A SZABADKAI SZABAD LYCEUM EGYESÜLET (1899—1918) — 2.

Egy újabb, január 31-i tudósítás szintén a megnyitóval foglalkozik. Megjelöli annak helyét (a Nemzeti Kaszinó dísztermét), közli a felolvasók neveit (dr. Milkó Izidor, dr. Veszely Ödön és Lukácsy István), és hírt ad a felolvasásokat követő társasvacsoráról is, mely nélkül a századforduló kulturális eseményei (legalábbis ami az indulást illeti) elképzelhetetlenek. S ha eddig erről nem is esett sok szó, a február 2-i felhívás kijelenti: „A Szabad Lyceum az egész szabadkai társadalomé s az egyesület mindenkit örömmel üdvözlő felolvasási estélyein, aki érdeklődik a kultúra iránt.”

A megnyitón Bezeredy István főispán és dr. Biró Károly polgármester is megjelent. „Talán túlságosan is előkelő képe volt a teremnek, mintha nem a Szabad Liceum előadására, hanem művész-estélyre gyűlt volna össze a közönség. (...) Mert végre a Kaszinó nem demokratikus intézmény s az estélyi öltözék a társadalomnak sok igen becses elemét feszélyezi a megjelenésben” — írta a tudósító.³⁸

Márpedig a líceumot demokratikus intézményként hirdették, s elméletileg azok érdeklődését is meg akarták nyerni, akik híján voltak az estélyi ruháknak. Így már maga a megnyitó akarva-akaratlan bizonyos megkülönböztetés melegágya lett: a valóban szabad tanításra szorulókat kizárta köreiből. A vagyonnal nem rendelkezők, a kötelező iskoláztatás által is elhanyagolt, kétkezi munkából élők sem ekkor, sem később nem találtak otthonra a líceumi előadásokon.

Dr. Milkó Izidor elnöki megnyitójában hangsúlyozta: „(...) a Szabad Lyceum Egyesület mint egyesület először lép a közönség elé, s részt kér abból az éppen nem könnyű, de várható eredményeiben hálásnak ígérkező munkából, mely az általános műveltség fejlesztésével s a jelenkort foglalkoztató és irányító eszméknek az ismertetésével jár.”³⁹

Itt még általánosságban beszélt a szabad tanításról, de a következő sorok már bizonyos megszorításokat is tartalmaznak. A műveltségről szólva az elnök megállapítja, hogy az szabaddá, a tudomány pedig hatalmasá teszi a nemzeteket, s ennek tudata további művelődésre serkent. „Mert az erudíció bármely magas fokán álljon valamely egység, bármely művelt legyen valamely közönség, s a műveltség és tudomány birtokában bármi függetlennek és hatalmasnak érezze magát az egyén s a társadalom, — bizonyos mégis, hogy ebbéli szellemi erényeinek a növekedésével a szabadsági s a hatalmi érzete is növekedni fog.”⁴⁰ Itt lényegében arról van szó, amit az úri Magyarország képviselői akartak megvalósítani a szabad tanítás révén:

1.) Elhíttetni, hogy a műveltség segítségével megszüntethetők az egyes társadalmi rétegek között fennálló különbségek.

2.) Megteremtteni az egységes magyar nemzeti kultúrát az országban, s annak fölényéről meggyőzni a nemzetiségeket.

3.) Elhíttetni azokkal, akik e kultúra híveivé szegődnek, hogy általa ők lesznek a hatalom képviselői is egyben. Mert mit is mond a továbbiakban Milkó: „csak művelt nemzet lehet elsőrendű nemzet, s (...) világhura-

lomra s háborúkban győzelmekre csak az a nép számíthat, amely nemcsak szuronyok erdeivel és ágyúk batteriáival, de tudományos fejlettségével is tud imponálni." Szerinte: „ahhoz, hogy egy nemzet művelt legyen s így részt vehessen a munkából, mely kulturális haladásra s így szabadságra és hatalomra vezet, nem elegendő bármekkora nagy számú kiváló tudós, s nem elegendő azoknak akárhány társasága és akadémiája sem, ahhoz a nagy közönségnek művelődésre való vágya s a tudományos haladás iránti érdeklődése szükséges. A nemzetek hatalma és nagysága kevésbé függ egyes, bármi nagy tudósok tudományától, sem mint az egész nemzet átlagos műveltségétől. (...) A Balkán-államok ki-látástalanságával" szemben Milkó „a nyugat-európai kultúrnépek kedvező chance-aival" való sikeres „megküzdhetőséget" kínálja fel.⁴¹

Ezeknek a kultúrmissziós feladatoknak teljesítésében első helyen állnak a szabad egyetemek, university extension-nek, szabad líceumok.

S most lássuk, milyen módon akarja Milkó működtetni a szabadkai líceumot: „De azért szó sincs róla, hogy a mi kezdő egyesületünk a közön-ség iskolája akarna lenni, s hogy működő tagjaink tanítani akarnak azokat, akik előadásainkon megjelenni szíveskednek. Ez a fennhéjázó gondolat távol áll ama szerény férfiak csoportjától, akik itt felolvasások tartására vállalkoztak. Mi csak a művelődés és a tudományosság iránti ér-deklődést óhajtjuk felkelteni és ébren tartani. Ne is tekintsek, kérem, azt a helyet, ahonnan a szavunk hangzik, katedrának — egyes érdemes és tudós férfiak előadásait kivéve —, hanem csak felolvasó asztalnak, ahonnan intim csevegés formájában az az ösztönzés szól önköz, hogy a saját magunk, s a fiaink és leányaink nemzeti szellemben való művelése által emeljük erőnköz és tehetségünköz képest szeretett hazánk mű-veltségének színvonalát.”⁴²

A líceum elnöke tehát még véletlenül sem akarja megsérteni az összegyűlt estélyi ruhás hallgatóságot. Tanulás helyett intim csevegést ajánl fel nekik, nehogy önértetüket megsértse azzal, hogy feltételezi róluk a szükséges ismeretekben való járatlanságot. De az ott és akkor ösz-szegyűltek nem is vártak mást ettől az új intézménytől: mindössze any-nyt, hogy a téli hónapok eseménytelenségét egy-egy felolvasáson való megjelenéssel élénkebbé tegyék, s ily módon áldozzanak a közművelődés oltárán, nehogy a kívülállók továbbra is műveletlenséggel vádolják őket. Mint mindig, ha komolyabb művelődési törekvések megvalósításáról volt szó, megelégedtek a látszattal, anélkül, hogy a dolgok lényegét tartották volna szem előtt. A közügyekért hozott áldozatokról sokkal többet szóno-koltak, mint amennyit valójában tettek a feltüntetett célkitűzések ér-dekében.

Milkó a magyar leányokra, a magyar asszonyokra és a magyar anyák-ra hivatkozik, tőlük várja el a megnyitó beszédben vázolt feladatok meg-valósítását, ezért mondja: „ügyünket városunk minden komoly tényező-jének, de különösen hölgyeink pártfogásába és szeretetébe ajánljuk, kér-vén őket, hogy törekvéseink méltányolásával és előadásaink szorgalmas látogatásával legyenek ők is buzgó dolgozótársai a magyar közművelődés-nek.”⁴³ A férfi dolga elsősorban a kenyérkeresés, az anya hivatása a család, tőle függ a gyermekek szellemi és erkölcsi nevelése. Ezért fordul különös megkülönböztetéssel a nőkhöz, kiktől elvárja, hogy „a művelődésnek elhintett magvait vigyék magukkal otthonukba, a magyar családokba, s az itt hallott eszméket oltás be a jövőndö generációkba”.⁴⁴

A megnyitó beszédet két rövidebb felolvasás követte, majd a meg-jelentek nagy része ünnepi vacsorára volt hivatalos, melyen a szokásos pohárköszöntők is elhangzottak, fennen hirdetve a kultúra győzelmét, amely „a magyar nemzeti állam kiépítésének legbiztosabb eszköze”.⁴⁵

A líceumi felolvasásokat a továbbiak során a gimnázium díszter-mében tartották. A Bácskai Hírlap 1905. február 19-i száma tanúság-képpen ezzel kapcsolatban megállapította: ne tartsanak több líceumi elő-adást a Nemzeti Kaszinóban, ahova csak frakkos urak és „fényes höl-gyek” járnak. A legalkalmasabb hely mégiscsak a gimnázium díszterme, „ahová mindenki elmegy, azok is, akiket zseniroz a kaszinó fényes tü-körterme, meg a frakk és smoking”.⁴⁶

A líceumi előadások meghirdetett demokratizmusával, úgy tetszik, egy kissé baj volt. Erről cikkezett a Bácsország is, miután előjáróban megállapította, hogy a líceum közönségének legnagyobb részét a hölgyek és serdülő lányok alkotják. „Ebből mi a tanulság? A Szabad Lyceum kellemesen pótolja a fővárosban létező országgyűlési karzatot, hova, mint egy kirakatba, összesereglenek a város szépei, kiket legkevésbé érdekelnék a honatyák tótszerű beszédei vagy komoly vitái. Fő cél, hogy elegánsan felöltözve megjelenhetnek ott, hol ők alkotják a látványt.” Az előadásoknak anyagi haszna ugyan van, tudással már kevésbé találkozni, a felvasottak sem alkalmasak arra, hogy az ismeretekben jelenlevő hiányokat pótolják, bővítsék.⁴⁷

Lényegében itt a Milkó által meghirdetett programot kritizálja a cikkíró, aki a líceumi előadásoktól elvárja, hogy azok tudományos célt szolgáljanak, mert a kulturális színvonal javítása, emelése csak komoly tanulással érhető el. A népszerű, ingyenes előadásokat kéri számon a már idézett cikk, akkor majd megérdemli az intézmény azt „a hangzatos nevet”, amelyet már eddig is viselt.

Nem lévén Szabadkán ebben az időben felső leányiskola, még az 1905. év folyamán dr. Békeffy Gyula felvetette azt a gondolatot, „hogy a Szabad Lyceum a felsőbb népnevelés szolgálatában állván egy hazafias jellegű továbbképző felső leányiskolai tanfolyamot létesítsen olyan leányok számára, akik a polgári iskola négy osztályát elvégezték, de általános műveltségüket mélyíteni és szélesebb körűvé tenni kívánják”.⁴⁸ A továbbképző tanfolyamot „az angol oxfordi egyetem hasonló intézmények mintájára” szerették volna megszervezni.⁴⁹ Dr. Bölits József kultúrtaácsnok, a líceum alelnöke 1905. szeptember 20-án nyitotta meg ünnepélyes keretek között az új tanfolyamot a belvárosi elemi népiskola dísztermében.⁵⁰

Az 1906. évi január 26-án megtartott rendes évi közgyűlésen többek között megállapították, hogy a rendelkezésre álló anyagi eszközök elégtelennek bizonyultak az egyesület „által fölvállalt kultúrmisszió sikeres teljesítésére”,⁵¹ ezért az 1906. esztendőre 1000 korona segély folyósítását kérte az egyesület a törvényhatósági bizottságtól.

A kérelmezők a megokolásban többek között az alapszabályok 2. paragrafusára hivatkoztak, mely a magasabb népművelés ügyének szolgálatát is előíranyozta. Szerintük az elmúlt egy esztendő „bizonyoságot tesz arra nézve, hogy a Szabad Lyceum nagy fontosságú kultúrpolitikai céljainak megvalósítása érdekében egyrészt állandó ismeretterjesztő felvasó-cyclusok és előadások rendezésével, másrészt — áthatva a szűkegérzettől, amelyet városunkban egy felsőbb leányiskola hiánya joggal okoz — egy, a polgári iskolát elvégzett leánynövendékek számára szervezett magas színvonalú továbbképző tanfolyan felállításával és fenntartásával tudatosan komoly és eredményes munkát végzett. — (...) Ez a körülmény és céljaink jelentőségének tudata bátorít arra, hogy a tekintetes törvényhatósági bizottság elé a következő tiszteletteljes kérelmet terjesszem.” A segélyt nemcsak az 1906., de a következő évekre is kérte a líceum.⁵²

Az 1906. május 31-én tartott rendes havi közgyűlésen a törvényhatósági bizottság a „Jutalmak és segedelmek” rovatban évi 500 korona segélyt szavazott meg a líceum számára „mindaddig, míg ezen felsőbb leánynevelő tanfolyamot fenntartja”.⁵³ A tanács 12152/1906 szám alatt értesítette erről a belügyminisztériumot, amely a törvényhatósági bizottság döntését november 4-i keltezéssel jóvá is hagyta.

A tanfolyamot az 1906/1907. idényben is megszervezték. A részvételi díj egész évre 200 korona volt. A Bácskai Hírlap 1906. augusztus 28-i száma felhívást tett közzé ezzel kapcsolatban, melyben közölte, hogy a tanfolyamra öt ingyenes hallgatót is felvesznek. A kérvényeket ezzel az igénnyel szeptember 5-ig kell beadni a szerény anyagi helyzetű hallgatóknak, s mellékelni kell az előképzettségről szóló bizonyítványt.

A tanfolyamon a következő tantárgyakat adták elő: „I. Világirodalom — hazai irodalom; II. Lélektan, erkölcsstan; III. Művelődéstörténet (a ma-

gyar is); IV. a chemia és physica főbb fogalmai (kísérletekkel); V. Angol, francia, német nyelv (Berlitz-módszer szerint); VI. Egészségtan; VII. Rajz, festés; VIII. Zene (elméleti és gyakorlati képzés).⁷⁵⁵

A továbbiakra nézve a rendelkezésemre állott és átnézett sajtóanyag nem tartalmazott részletesebb adatokat a leánynevelő tanfolyamokról. A Történelmi Levéltárban viszont a 49/1906 számú iratcsomóban megtalálhatók az ezzel kapcsolatos dokumentumok az 1912. és 1913. évekből. Miután időközben Szabadkán is megnyitották az állami felső leányiskolát,⁵⁶ a törvényhatósági bizottság a 257 kgy./1906 alatt hozott határozat értelmében nem folyósította tovább az 500 korona évi segélyt.

A líceum április 29-i keltzéssel (10173/1912) ismételten egy kérvényt nyújtott be a törvényhatósági bizottsághoz annak érdekében, hogy a segélyt továbbra is megkaphassa az egyesület. Az 1913. május 29-én tartott évi közgyűlés ismételten megvitatta a líceum kérelmét, és 8163/tan. 1913 számú határozatot hozott, mely kimondja, hogy Szabadka szabad királyi város tanácsa elismeri a líceum „buzgó” és „eredményes” működését, és ezért 1912. január 1-től további intézkedésig a kért 500 korona kiutalását elrendeli. Ugyanakkor 16113sz./tan. 1913 szám alatt felterjesztést nyújtottak be a belügyminisztériumhoz, hogy az a meghozott közgyűlési határozatot jóváhagyja, melyet 1913. november 10-i keltzéssel a miniszteri osztálytanácsos alá is írt.⁵⁷

Az 1906—1907. évadból a líceumnak még egy kísérlete ismeretes. Valószínű, egyes haladóbb nézeteket vallók véleményének engedve (kik a líceumi előadások demokratikusabbá tételének érdekében már többször is nyilatkoztak a sajtó hasábjain) ún. ingyenes népakadémiai előadások megszervezésére állalkoztak, melyeket a központi elemi iskola (Vörösökör iskola) dísztermében tartottak vasárnap délutánonként kétórai kezdettel.⁵⁸ Az itt megtartott előadások „érdekes, közhasznú tárgyakból” állottak (A *villamos áram gyakorlati alkalmazásai*, A *közgazdaság köréből* stb.).

A szabadkai sajtóban megjelent tudósítások nem nyilatkoztak mindig elismerően a líceum működéséről. A tevékenységgel kapcsolatos nézetek összeütközéséről is beszélhetnénk: voltak, akik a tanulás, a továbbképzés intézményének a líceumot, viszont mások a város társas életének felélénkítését várták el tőle elsősorban, amit bizonyítanak az egyes felolvasások után rendezett társasvacsorák és táncmulatságok a Bárány vendéglőben vagy a Nemzeti Kaszinóban. Az ún. úri közönség bármikor könnyen felcserélte a líceumi előadásokat egy szórakoztatóbb rendezvénnyel. Így Hentze Vilmos Abessziniáról szóló előadását le kellett mondani, miután a kitűzött napon három szabadkai úri család zsúrt rendezett, s félő volt, „hogy a 90 000 lakosú” (!) város nem tud biztosítani elegendő hallgatóságot a meghirdetett felolvasásra. A helyi körülményeket ismerve, annak ellenére, hogy már kiplakátozták az előadást, le is mondták azt, nehogy az előadónak üres terem előtt kelljen fellépnie.⁵⁹

Kertész Samu pld. arról értekezett vezércikkében, hogy a meghirdetett Shakespeare-ciklus helyett inkább aktuális problémákkal foglalkozzon a líceum.⁶⁰ Dr. Révész Ernő, Braun Henrik, Havas Emil egy szabadkai társadalomtudományi társaság létrehozásán fáradoztak, a gondolkodás szabadsága mellett szálltak síkra.⁶¹ A sok tervezgetés megint másfél éves szünetet eredményezett a líceum munkájában. Havas Emilnek a Bács-megyei Naplóban közzétett véleménye szerint a líceum eddigi működése sikertelen volt (különben erről 1906-ban is írt a Függelékben). A hallgatók többsége gimnazista és tanítóképzős, akik „muszájból” látogatják az előadásokat. A Társadalomtudományi Társaság megalakításának eszméje is megbukott, a város képtelen befogadni a komolyabb hozzáállást igénylő művelődési törekvéseket. A líceum is önképzőkori értekezések színhelye feltűnni vágyó irodalmi kompillátorokkal. Ezen változatni kell, „a tömeges érdeklő gyakorlati témákat” is műsorra kell tűzni. „A társadalmi kérdéseket nem lehet úgy elintézni, mint az irodalmiakat. Itt a sommás eljárásnak kárát vallhatja a testület.” Nézetei szerint nem kell a „Murányi Vénusz eszthetikai méltatása, sőt a Sekspir-ciklus sem”.⁶²

„Ugyancsak a Bács megyei Naplóban jelent meg *Mi van a Szabad Líceummal? Alszik, vagy meghalt?* címmel egy cikk, amelyben ismételten arról van szó, hogy az egyesület „nem volt egyéb nagy gyerekek, szakállas bácsik önképzőkörénél”, melyet gimnazista és tanítóképzős diákok, szép-asszonyok látogattak esetleg egy-egy gavallér kíséretében. „Más városban (viszont) munkásgimnáziumok vannak, népszerű tanfolyamok. A szabadkai líceum olyan időben és olyan mederben tartotta előadásait, hogy azokról a nép eleve ki volt zárva.” Mindezek figyelembevételével mégis hiányolja a cikkíró a líceumi előadásokat (melyek a Bácskai Hírlap 1908. november 17-i számában megjelent tudósítás szerint a főgimnázium nagytermének rendbehozatala miatt késnek), mert azok mégis valamiféle kulturális célt szolgáltak „az intelligenciának, a művelt osztálynak” szánt felolvasások révén. „És szomorúan jellemző Szabadkára, hogy senkinek se tűnik fel, hogy most hiányzik.”⁶³

A Bácskai Hírlap 1909. március 7-i száma *A Szabad Lyceum reformja* címmel közölt tudósításában megállapította: a líceumot sok kritika érte, a Hírlap is az átalakítást sürgeti már két éve. Úgy döntöttek, hogy két szakosztályt alakítanak: a tagok tudományos és szépirodalmi csoportot alkotnak majd. A munkába az ifjú nemzedék is bekapcsolódik majd („ifjú írók és nem modernek”), mely a modern szociális áramlatokban nőtt fel, Pikler, Jászi, Apáthy, Somló Bódog iskolájában.

A november 14-i közgyűlés ki is mondta a szakosztályok megalakulását, a líceum elnöke továbbra is Milkó Izidor maradt. A szakosztályok alakuló ülése november 24-én volt. A tudományos szakosztály elnöke Toncs Gusztáv, titkára Loósz István lett, míg az irodalmi részleg vezetésével dr. Vinkler Elemért bízták meg, a titkári teendőket Havas Emilre bízták.⁶⁴

A líceum 1910. januárjában kezdte meg újra az előadásokat. Habár egyesek az egyesület újjászületéséről beszéltek, a mai kutató lényegbevágó változásokat nemigen talál a meghirdetett programban. Az előadók tárgyköre gyakorlatilag kevés újdonságot tartalmazott, inkább a közönség felé tett engedményeket láthatjuk abban, hogy az elméleti jellegű írások mellett helyet kapott a képvetítés, Lányi Ernő Filharmóniai Társasága pedig zenei számokkal élénkítette a száraz, tudományos igényűvel készült előadásokat, és a helybeli tollforgatók is nyilvános fórumhoz jutottak végre, verseikkel, novelláikkal, drámáik felolvasásával szórakoztatták az egybegyűlteket. A „nép” ez alkalommal sem képviseltette magát, jóllehet körében a művelődés utáni érdeklődés, annak vágya már jelen volt. Ezt bizonyítja a Szabadkai Kereskedő Ifjak Társulatában megindított líceumjellegű szakelőadás-sorozat, melyre 1910 elején került sor,⁶⁵ de még inkább ezt a hiányt pótolták a „szocialista párt” által szervezett csütörtöki esti felolvasások a Munkásotthonban.⁶⁶ Kellemes időtöltés helyett a szabadkai társadalomnak ez a rétege a tanulást választotta, a hasznos ismeretek szerzésének lehetőségét, melyre nagy szüksége volt mindennapi munkájának elvégzése során.

Lényegében ezek a továbbképző tanfolyamok állottak legközelebb ahhoz a nyugati gyakorlathoz, mely a műveltség színvonalának emelésével párhuzamosan az anyagi jólét, az életszínvonal emelésének lehetőségét is előrelátta, hirdette. Amíg az ún. művelt középosztálynak (anyagi helyzetéből adódóan) szórakozást jelentett a líceumi előadásokon való részvétel, a mindennapi kenyeret kétkezi munkával keresők a társadalmi felémelkedés reményében keresték a továbbtanulás lehetőségét. A Munkásotthonba járók viszont még ennél is többre törekedtek: ideológiai felkészültségre akartak szert tenni, melyre politikai harcaikban nagy szükségük volt.

S míg az országos sajtó a Haverda-pör kapcsán az *Ahol a bicška a legfelsőbb úr* című cikkhez hasonló tudósításokban az „úri közönség” véget nem szakadó kártyacsatáiról, hajnalig tartó mulatozásairól számolt be, a Bácskai Hírlap elégedetten állapítja meg: „Szabadkán van tehát kész kultúra, kiforrott európai kultúrélet.”⁶⁷ Mindenestre egy dolog evidens: „az újjászületett” líceum társasvacsoráinak száma megnövekedett.

A helybeli Bács megyei Naplónak is megvan a véleménye a megreformált egyesület tevékenységéről. Formai szempontból valóban úgy tetszik,

hogy a líceum programjában változás állott be: a XX. század elejének emberiségét igazató kérdések egy-egy előadás erejéig képviseltetik magukat a felolvasó üléseken, „de nem hallgathatjuk el ebben a szókimondó rovatban azt a meggyőződésünket, hogy a Szabad Lyceum naiv irodalmárkodás, a szocializmussal való élettelen flörtölés, vidéki tanárok és nagyságok szentimentális szórakozása, bóbiskolásra hajtó félhomályos teremben való ártatlan randevúzás — és éppen itt volna az ideje, hogy az igazi szabadoktatás érdekében is történjék valami Szabadkán”⁶⁸.

A Munkásotthonban viszont továbbra is rendszeresek voltak a felolvasások. A hallgatóságot nem a csalétkül felkínált társasvacsorák segítségével toborozták, hanem az őket érdeklő politikai, társadalmi kérdések megvitatásával: a szociáldemokrácia és a népoktatás; a kommunista állam; a nagytőke válságai stb.⁶⁹

A háború kitörésének évében szüneteltek a líceumi előadások. Az új, ún. „háborús ciklus” 1915. február 4-én kezdődött.⁷⁰ Gisswein Sándor vendégszereplések Torncs Gusztáv megnyitó beszédében vázolta a továbbiakra nézve a líceum célkitűzéseit. Hangsúlyozta: a háború nem szabad hogy elhallgattassa a műsákat, de az egyesület bizonyos fordulópontra jutott. Eddig a „mindenek fölött megérlelt tudományos igazságok közlésére törekedett (!), most működésében új motívumokat, új célokat állítanak be”. Ellentétes felfogások, álláspontok ismertetésére vállalkoznak, melyeknek lényege a bemutatás és nem az állásfoglalás. Agitációnak nincs helye a líceumban. „A mi eszményünk a tudományterjesztésben is: a tudomány szabadsága, mely a gondolkodás szabadságán épül fel, s eszményünk az olyan közönség, mely a szabad tudományból kíván táplálkozni.”⁷¹ Mint eddig is, Toncson keresztül a jóhiszemű „polgári gondolkodó”⁷² szólal meg, aki a tudománnyal magáért a tudományért foglalkozik, nem pedig azért, hogy lemondva a semlegesség álláspontjáról, bizonyos osztályszempontokat figyelembe véve, a tudomány eredményeit a gyakorlatban a haladás eszközeként tekintse. Lényegében, amikor a líceum megalkototta szakosztályait, a tudományos csoport ennek szellemében működött, meddő tudományos tézisek ismertetésére vállalkozott, „a kevésbé radikális szociológiát választotta”⁷³ veszélytelenül elfilozofálgatott az aktuális problémák témájára, s nem vett tudomást a körülötte lejátszódó erjedésekről, forróságokról még akkor sem, amikor addigi steril világába becsapódott a rombolást, pusztítást előidéző embertelen világháború.

A Szabadkai sajtó rendelkezésemre álló évfolyamainak líceumi tudósításai arra engednek következtetni, hogy az előadásokat 1918. március 17-ig hosszab-rövidebb megszakításokkal (a szénhiány miatt) fenntartották. Noha a felolvasások témái mind gyakrabban kötődtek a világháborús eseményekhez, a lényeget, a forradalmi változások küszöbönállását nem érintették. Az utolsó pillanatig a süllyedő, az eltűnő világ kereteiben való gondolkodás jellemezte az előadásokat. Míg a Munkásotthonban a szocializmusról, a szocialista erkölcsstanról, a szociális témákról értekeztek, a líceumban hangversenyek, irodalmi estek, március 15-i ünnepélyek váltogatták egymást, a Széchenyi-kultusznak áldoztak, s továbbra is kitarítottak amellett, hogy „a háború a magyarságnak e hazában vezető szerepre hivatottságát igazolta, hogy a hazai társadalom a hadban és a háború alatt nemzetiségi, felekezeti és osztálykülönbség nélkül egységesnek bizonyult”.⁷⁴ Pedig akkor már az itt élő nemzetiségek (elsősorban a szerbek) csoportosan dezertáltak az albániai frontra, a munkásosztály itthon maradt képviselői pedig Landler Jenő és a többi szocialista meggyőződésű pártaktivista előadásait látogatták, hogy megtanulják — a háború utánra nézve — a szocializmus építésének ábécéjét.

Befejezésül foglalkozni szeretnénk a Szabadkai Szabad Lyceum Egyesület műsorpolitikájának (ha tervszerű műsorpolitikáról egyáltalán szó lehet!) egyes jellegzetességeivel. Az egyesületeknek az a tevékenysége, melylyel a helybeli sajtó a legtöbbet foglalkozott, csak részben felelt meg a befektetett alapszabályok erre vonatkozó paragrafusaiiban megjelölt célkitűzéseknek. A líceum mindvégig a kis- és középpolgárság, a magát művelt középosztálynak nevező réteg ízlésének, igényeinek kiszolgálója volt, a felsőbb népnevelés ügyét csak ritkán (tanfolyamok szervezése) vallotta

magáénak. Közönsége mindvégig a középiskolák diákjaiból és a hölgyekből állott elsősorban. Az 1904—1905., majd 1909—1910. évi fordulat lényeges változásokat nem eredményezett. Az új nemzedék ugyan kiharcolta magának azt, hogy líceumi előadóként is ott szerepeljen a város művelődési életében, de a beigért új, modern szociológiai áramlatokon nyugvó eredményesebb és céludatosabb fellépést hiába keressük tevékenységében: hozzáidomult a nemrég még erősen kritikus módon szapult „szakállas bácsik” önképzőköri szintű rendezvényeihez. Verseikkel, elő nem adott drámáikkal, elbeszéléseikkel léptek fel, a tudomány úgy, ahogy eddig is, Toncs Gusztáv, Loósz István stb. értelmezésében jutott el a nagyközönséghez.

A líceumi tevékenységet elemezve helyénvalónak találjuk Lőrinc Péter megállapítását: „A bácskai tudományos hajlandóságú értelmiségiek — követve Zombor és Szabadka belletristáit — inkább fordultak az irodalomtörténet és irodalomelmélet, vagy esetleg politikai történelem és régészet felé, semmint hogy szociológiával foglalkozzanak.”⁷⁵

Mind a háború előtti, mind pedig a világháború alatti előadások nagy részét az irodalomtörténet ihlette. A Filharmóniai Társaság létrejöttével kezdődően a zene is központi helyet kapott a liceumban. A háború alatt, különösen 1915-ben, minden előadás a háború problémájával foglalkozt különböző aspektusok figyelembevételével (Lányi pld. a háborús zenéről értekezett!), melynek végső konklúziója az volt, hogy „a háború szükséges és elkerülhetetlen volt és hogy létfenntartásunk, életképességünk gerince és alapja ezután is magyarságunk lesz, nemzeti érzésünk és szellemünk.”⁷⁶

Még Loósz István is *A háború hatása világháborúsunkra* című előadásában, melynek tárgya Gyóni Géza költészete volt, a háborúról mint valami szükséges jóról beszélt. Gyónit szerinte (és a hivatalos álláspont szerint is) a háború szenvedései tették nagy költővé. Megmenekült a hamis bálványoktól, a dekadens izlés jármától, megtagadta méltatlan múltját, és a továbbiakban férfias bátorsággal hirdette egy szebb élet hajnalát, s mindezt a háborúnak köszönheti! (Könnyű volt Loósznak, a még mindig illúziókban élő, látszólagos biztonságban levő Szabadkán Gyóni hősiességéről papolni, mintaképnek állítani őt azok elé, akik az elembertelenedett világot egyelőre még csak kósza hírekből ismerték, és nem izlették meg a nyirkos lövészárkokban leselkedő halálfélelmet!)

De Toncs is, a jóhiszemű, semleges „polgári gondolkodó” a háború bővületében élt. Széchenyiről tartott előadásában⁷⁷ kifejtette: „Ami 1848—49-ben kockán állott, ma pedig a világháború által van veszélyeztetve — a társadalmilag és politikailag szabad magyar nemzet és állam kifejtése s az emberiség kultúrájának egy nemes faj kultúrájával való gazdagítása és feldicsőítése. Ez a cél ma is fennáll, s a magyar politikának örök útja ez.” Összehasonlítva a korabeli és a szabadságharc alatti állapotokat, megoldást keres a társadalmi, gazdasági, erkölcsi, „parlamentári és nemzetiségi” bajokra, miközben „józan, haladó, megfelelő taktikával párosított” reformokat javasol. A semlegesnek minősített magatartás, a valóságot meglátni, felmérni nem tudás, az osztályszempontok létjogosultságának el nem ismerése, tagadása a Toncs-féle jóhiszeműséget a reakciós magatartás felé sodorta a háború éveiben.

Az irodalmi jellegű liceumi előadások közül a legjelentősebbek a Csokonai- (1905), a Jókai- (1906) emlékünnepek, az 1907—1908-as évadban megtartott Shakespeare-ciklus, a Mikszáth-ünnepély (1909—1910): Az ember tragédiájáról Toncs értekezett az 1911—12. évadban, majd Molière következett, 1914 januárjában Loósz István Ady Endrével foglalkozott, februárban Kiss József lépett fel, 1915-ben Toncs szolt hozzá az Ady—Gyóni vitához, 1917-ben Petőfiről szintén ő beszélt, Schöpflin Aladár pedig a nemzeti irodalomról tartott előadást.

A legtöbb izgalmat a Loósz-féle Ady előadás kínál és Toncs Ady—Gyóni párhuzama. Vitathatatlan érdeme mindkettőnek, hogy a korabeli magyar irodalom problémáihoz hozzászóltak egy olyan intézmény keretén belül, amely a legtöbbször távol tartotta magát az aktuális dolgokkal kapcsolatos véleménynyilvánítástól.

Loósz líceumi előadásának szövege az 1914-ben megjelent Ady-tanulmány alapján készült. A Bácsmezei Napló tudósítója röviden összegezte az előadás lényegét, Loósz Adyval kapcsolatban megállapítását: „Nagy és sokszor kirívó szertelensége mellett is oly nagy tehetségű és valóban kiváló, s a magyar irodalomban új utakat törő költő, akit feltétlenül a koszorús költőket méltató fejezet illet meg az irodalomtörténetben.”⁷⁸

Toncs előadásáról a Bácskai Hírlap közölt részletes elemzést. A cikk írója kevesellte a Gyóniról hallottakat, „és nem értünk egészen egyet az Adyról vallott nézeteivel, valamint a két költő közötti párhuzamot nem tartjuk feltétlenül elfogadhatónak”.⁷⁹ Arról, hogy milyen elvárásai voltak Toncs értekezésével kapcsolatban, mivel nem értettek egészen egyet, nem szól a tudósítást, de közli Toncs „gondolatmenetét”, amelyből megállapítható: melyik az a határ, ameddig a líceum alelnöke Ady hívévé tudott lenni. A magyarság büvkörében élő tudós Adyt háborúellenességében már nem tudta követni, ezért is jelenthette ki minden fenntartás nélkül: „Háborús költészete pedig nincs.”

Milyenek is látta a kortárs, Toncs Ady Endrét, a költőt?

„Ady egyénisége csupa líra, merész, borongó, dacos, magában bízó, a maga erejére gőgös szubjektív, szinte korlátlanságra törekvő egyéniség. Újító, merész átalakító költő, akinél egész lényegtelen, hogy éppen a nyugati dekadensektől kapott lángot és mintát, Ady akkora egyéniség, hogy a nyugati minták nélkül is azzá lett volna, ami most. Szakít a múlttal, elhagyja a hagyományt; a magyar közéletet, verselést, irodalmat, költészetet át akarja alakítani. Ady a nyugati eszmékhez új nyelvet és verselést is alkot, amelyek éppen oly jellemzően hozzátartoznak költői művoltához, mint eszméi.

Megértésének azonban számos akadálya van: csodálatra méltó, buja szimbolizmusa, vakmerő nyelvújításai, elvont eszmeköre, rapszodikus észjárása és kifejtett, minden irányú, sokak előtt nem rokonszenves nacionalizmusa, teljes, tökéletes függetlensége a régi eszméktől és korlátlan individualizmusa, mely a közösségbe nem tud beolvadni, miután szocialis költészete keveset ér, háborús költészete pedig nincs. Ő a nacionalista individualizmus kitűnő költője.”⁸⁰

Amit Toncs Ady-jellemzésében különösebben értékelünk, az a költő eredetiségéről vallott nézete, ti.: nem a nyugati minták szolgásterü után zása tette őt nagy költővé. Az ő- és hagyománykeresés kérdésében viszont Toncs nem látja meg a lényegét: számára az ő- és hagyomány egyet jelent a történelmi középosztály nemesi múltjával, Ady pedig a Barla diákok, Dózsa Györgyök, szegény kuruc vitézek leszármazottjának tartja magát. Toncs azt sem látta meg, hogy a buja szimbolizmus, a vakmerő nyelvújítás gyökerei is részben az évszázadokon át gazdaságilag kismizett, társadalmilag el nem ismert és történelmileg megtagadott nép hagyományából táplálkoztak. De nem fogta fel korabeli valóságának kétvilágúságát sem, az eltűnő és letűnő történelmi osztályok világát, mellyel Ady valóban nem tudott közösséget vállalni, és az új, a feltörekvő, a forradalmat igénylő, de az imperialista háborút elítélők jelenlétét, kiknek képviselői között Ady mindenkor vállalta a vezerséget.

Gyóni Gézát utolsó verseskötete alapján (mert az az igazi Gyóni!) elemezte Toncs, megállapítva, hogy ő „csaknem teljes ellentéte” Adynak. „Szélid, nyugalmas érzései vannak. (...) Világnézete régi: bibliai vallásos felfogás, ismert hazafias nézetek, eszményi vélemény a nőkről, ápolása mindennek, ami hála, érdem, elismerés, múlt. A hagyományos erős szövedéke az ő szellemi ruhája, amelyben jól érzi magát! Követi az irodalmi hagyományokat nyelvben, verselésben. Leginkább Arany János, a kuruc költészet, Petőfi és a népies költészet nyomai látszanak rajta. Egész költészetében az irodalmi hagyományokba immár beleszövődött népköltészeti tulajdonságok: az átlátszó tisztaság, a népies egyszerűség, közvetlen uralkodik.” Költészete mentes a szimbólumoktól, az újításoktól, az érthetlenségtől. „Egészében véve s nemesen fogva föl, az ő költészete a nemzeti hagyomány költészete. A fegyelem, a tekintély elve uralkodik benne.”⁸¹

Az ily módon felállított párhuzam alapján Toncs két irodalmi áramlat harcáról beszél. Gyóni szerinte a „hagyományszerűség kiváló poétája” (politikai megfelelője ennek a „konzervatív elv” követése), Ady „az újítás” költője (vagyis a „radikális elv” képviselője). A végső következtetés pedig ez: „Nincs hát okunk aggódni Ady és társai törekvésein, amelyek korántsem nemzetellenesek, annál kevésbé, mert következnek utánok a megújított, a gazdagabbá tett hagyomány költői. Ady és Gyóni e két iránynak két kitűnő írója, csakhogy Ady immár hanyatlani látszik, Gyóni pedig csak most emelkedik.”⁸²

Ez a Toncs-féle líceumi felolvasás mindennél jobban jellemzi a XX. század eleji polgári gondolkodás szemellenzős voltát, a korlátokat, melyek a meglévő, objektív igazságok felismerésében gátolták mindazokat, akik a haladás nyomába csak félmegoldásokkal, józan taktikázással mertek szegődni, akik számára a fennálló társadalmi, gazdasági, de még a politikai viszonyok megreformálására irányuló törekvések megvalósításában is a követendő példa a kiegyezés 67-es gyakorlata volt.

A szabadkai líceumi tevékenység másik jelentős mozzanata Lányi Ernő munkásságához kötődik. A Filharmóniai Társaság létrehozása és szerepeltetése az egyesület keretén belül lehetővé tette a városban a zenei élet felvirágoztatását. A különböző évfordulók (Bach, Liszt Ferenc, Mozart, Schubert, Schumann stb.) megünneplése mellett Lányi dalestjeit szeretnének kiemelni, melyeken Ady, Kosztolányi, Kiss József, Petőfi egy-egy költői remekének zenésített változatával ismerkedhetett meg a hallgatóság.

A társadalomtudományok köréből tartott előadások zömére jellemző vagy a mértéktartás, az el nem kötelezettség, ami az előadó hozzáállását illeti az ismertetésre kijelölt témával kapcsolatban, vagy pedig a Magyar Társadalomtudományi Társaság által képviselt elvek szellemében való gondolkodás. (Toncs: *A szociológia alapjairól*; Pálfi: *A szocializmus Német-, Francia- és Angolországban*; Loósz: *A feminizmus*; dr. Farkas Pál: *Társadalomtudomány és történelem* stb.) Egyben azonban, a marxizmus és a történelmi materializmus kérdésében mindannyian elítélő álláspontra helyezkedtek: Toncs Gusztáv a történelmi materializmusról értekezve Marx elméletét is ismertette, melynek kapcsán megállapította, hogy az fogyatékos, „mert nem vet számot egy bonyolult társadalmi élet számos alapvető és módosító tényezőjével, melyek a gazdasági élettől függetlenül, vagy azzal párhuzamosan fejlődnek.”⁸³

Ha csak pusztán a századforduló közművelődési viszonyait vesszük figyelembe nemcsak a mai Vajdaság területén, hanem az egykori Magyarország keretein belül, kétségtelen, hogy már az is haladást jelentett, ha egy líceumi előadás témája Shakespeare vagy Molière munkásságának ismertetése volt. Még elismerésre méltóbb az a mód, ahogyan Toncs Gusztáv vagy Loósz István Ady költészetét tárgyalta „az úri közönség” előtt egy olyan korszakban, amikor a költő fejére a hazafiatlanság, az istentelenség, az általános züllöttség, romlottság vádjait zúdították nap mint nap. E pozitívumok hangsúlyozása azonban csak egy meghatározott történelmi pillanatra érvényes, míg a távlatban gondolkodó kutató értékelési szempontjai (amelyek elsősorban a feltétel nélküli haladás igénylését ismerik el egyedüli kritériumként) a szabadkai líceumi tevékenység megítélésekor azoknak a fogyatékoságoknak figyelembevételét is megkövetelik, melyek a tárgyalat közművelődési akciói a döntő pillanatban (világháború) inkább a reakció, mint a haladás kiszolgálójává tették.

A fent említettek alapján a szabadkai líceum tevékenységéről a következőket állapíthatjuk meg: habár az intézményben elhangzott előadások több esetben korabeli problémákkal is foglalkoztak (szocializmus, nemzeti-ségi kérdés, feminizmus, gyermekvédelem, alkoholizmus stb.), az égető, megoldatlan problémák forradalmi úton történő orvoslásának igényléséig nem jutottak el, mert a meglévő társadalmi, politikai és gazdasági viszonyok lassú, józan megreformálásának lehetőségét hangsúlyozták, de voltak közöttük szép számban olyanok is, akik még e reformok követeléséig sem merészkedtek.

JEGYZETEK

38. *A Szabad Lyceum megnyitása.* Bácskai Hírlap. 1905. 30. sz. 2—5.
39. U. a. 3. Dr. Milkó Izidor elnöki megnyitója.
40. U. a.
41. U. a.
42. U. a.
43. U. a.
44. U. a.
45. U. a.
46. Bácskai Hírlap. 1905. 42. sz. 2—3.
47. Bácsország. 1905. 43. sz. 12. A Szabad Lyceum működése.
48. *A Szabad Lyceum évi közgyűlése.* Bácskai Hírlap. 1906. 23. sz. 2.
49. *A Szabad Lyceum megnyitó ünnepélye.* Bácskai Hírlap. 1905. 240. sz. 6—7.
50. *A Szabad Lyceum továbbképző tanfolyamának megnyitása.* Bácskai Hírlap. 1905. 218. sz. 2—3.
51. Történelmi Levéltár. Szabadka. Magisztrátus. Tanácsi iratok. 49/1906. sz. iratsomó. Dr. Milkó Izidornak, a Szabad Lyceum Egyesület elnökének kérényve 8537/1906. A kérévény mellékletei: 1.) az egyesület alapszabályai — a szabadkai Krausz és Fischer cégnél 1905-ben készült nyomtatvány; 2.) Költségelőirányzat az 1906. évre; ebből kitűnik, hogy az egyesület bevétele 4685 koronát tett ki, melynek tetemes része (3510 korona) a leánytovábbképző tanfolyam tagdíjából adódott. A kiadások 5675 koronára rúgtak. A tanfolyam tanerőinek tisztelteldijaira 3960 koronát irányoztak elő.
52. U. a.
53. Történelmi Levéltár. Szabadka. Magisztrátus. Tanácsi iratok. 49/1906. sz. iratsomó. Jegyzőkönyvi kivonat 257kgy—8537 tan/1906.
54. Bácskai Hírlap. 1906. 197. sz.
55. U. a.
56. U. a.
57. Történelmi Levéltár. Szabadka. Magisztrátus. Tanácsi iratok. 49/1906. sz. iratsomó.
58. Bácskai Hírlap. 1906. 244. és 256. sz.
59. Bácskai Hírlap. 1906. 71 és 76. sz.
60. Bácskai Hírlap. 1907. 238. sz.
61. Bácskai Hírlap. 1907. 289. és 1908. 10. sz.
62. Havas Emil: *Jegyzetek a hétről.* Bácsmegeyi Napló. 1908. július 19.
63. Bácsmegeyi Napló. 1908. december 13. 2.
64. Bácskai Hírlap. 1909. 54., 255., 259., 263., 268. és 270. sz.
65. Bácsmegeyi Napló. 1910. február 9. 31. sz. A szakelődások célja az volt, hogy a kereskedelmi, ipari és tisztviselői pályán működő egyének, nők és férfiak egyaránt, a kereskedelmi tudományok gyakorlati ágában a szükséges ismereteket elsajátíthassák. Szakelődások voltak: könyvvitelből (heti 3 óra), kereskedelmi ismeretekből (1 óra), kereskedelmi számtanból (2 óra), kereskedelmi levelezésből magyar és német nyelven (4 óra). Hetenként ötször két órát tartottak este nyolctól tízig március 1-től június 15-ig. A felvételi díj két korona, a tandíj 20 korona volt. A hallgatók a tanfolyam elvégzése után vizsgát tehettek, melyről szabályszerű bizonyítványt kaphattak.
66. Bácsmegeyi Napló. 1910. február 12. 34. sz.
67. *Szabadka és a kultúra.* Bácskai Hírlap. 1909. 273. sz. 2.
68. Bácsmegeyi Napló. 1912. november 17.
69. Bácsmegeyi Napló. 1912. 72. és 1914. 5. sz.
70. Bácskai Hírlap. 1915. 55. sz.
71. Bácskai Hírlap. 1915. 90. sz.
72. Dér Zoltán: *Három tudós tanár.* Újvidék, 1975. 121—122.
73. Bácskai Hírlap. 1911. 70. sz.
74. *Wein Aladár törvényszéki bíró előadása.* Bácskai Hírlap. 1915. 516. sz.
75. Lőrinc Péter: *Bácskai polgári politikai elmélet (1880—1920).* Szabadka, 1976. 5.
76. Bácskai Hírlap. 1915. 540. sz.
77. Bácskai Hírlap. 1915. 103. sz.
78. Bácsmegeyi Napló. 1914. 22., 24. és 25. sz.
79. Bácskai Hírlap. 1915. 528. sz.
80. U. a. (K. K. kiemelése).
81. U. a.
82. U. a.
83. Bácskai Hírlap. 1911. 56. és 59. sz.

KI A BŰNÖS?

GOBBY FEHÉR GYULA MONODRAMAJANAK BEMUTATÓJA
AZ ÚJVIDÉKI SZÍNHÁZBAN

A monodrámáról azt tartják szakmai körökben, hogy az a szerepekhez, feladatokhoz nem jutó színész végső menedéke, próbatétele, amelynek művészi sikere a legtöbb esetben előre megkérdőjelezett.

A monodrámát sokan nem tartják színházi műfajnak, inkább csak alkalomnak egy-egy színészegyéniség bravúros önmagacsillogtatására, vagy tragikus kísérletnek az el nem ismert állítólagos tehetség bizonyítására.

A monodráma az utóbbi esztendőekben igen divatossá vált. Egymás után születnek a produkciók a legszélesebb műfaji skálán és a legkülönbözőbb értékű nyersanyagok (szövegek) felhasználásával.

A bemutatott monodrámák többsége nem drámanak és nem is színpadra íródott, hanem különböző irodalmi műfajok adaptációjának alapján született.

Az Újvidéki Színház legújabb bemutatója és annak egyetlen szereplője, AROK FERENC, rácafólt mindezekre.

Gobby Fehér Gyula *Bűnös-e a szél?* című színpadi műve eredetileg is monodrámának íródott, Arok Ferenc pedig (már másodsor, hiszen pár évvel ezelőtt nagy sikerrel játszotta Domonkos István monodráma-adaptációját az *En lennit*) a színházában kapott nagy feladatai mellett készült erre a szerepre. Egyénisége és tehetsége bizonygatására sem volt szüksége, mert színészi értékeit hosszú évek óta ismerjük és becsüljük.

A Pataki László által rendezett és Franyó Zsuzsa dramaturgiai segítségével létrejött előadás meghagyja a címben feltett kérdést: Bűnös-e a Szél? A néző nem tudja meg, vajon a három különböző embernek (a Vizsgálóbírónak, a Cellatársnak és a Mamának) háromféleképpen elmondott vallomás közül melyik történet tartalmazza a legtöbb igazságot. Így azután egy ember drámája, „aki semmiképpen sem óhajt megfoghatóvá lenni”, valóban megfoghatatlanná válik.

Nemcsak a dráma értelmezése, hanem a formai elemek zavarossága is elősegítette egy komolyabb mondanivaló kidomborodását.

Hupkó István diszlete a végletekig stilizált, meghatározatlanságában alkalmazható lenne egy — minden realizmustól mentes, gondolati síkon futó — belső konfliktus kivetésére és megjelenítésére. A második részben az elemek átcsoportosítása azonban felesleges és zavaró, mert meghatározatlansága megszűnik, materializálódik és jellegtelen illusztratív díszletté degenerálódik.

Ezt a kettősséget tükrözi a kosztüm használata és a játéktílus is.

A stilizálnak mondható fekete öltöny materializálódik a vetkőzési jelenetben, a selyempizsama realizmusa pedig ismételten kizökkent bennünket egy gondolati síkon folyó monológdráma régióiból.

A realista, sekélyes (néhol vígjátéki) és a gondolati, belső konfliktus keveréke lett így az előadás. A színész partnerkeresése, az időnként megjátszott (nem létező) hallgató, majd az attól való teljes megszabadulás és a túlzottan megelevenített részek közötti zavaró ellentét ugyancsak hozzájárult ahhoz, hogy a néző nem tudja, a gondolatok belső konfliktusának drámáját látja-e, vagy egy realista, hallgatag partnereknek háromféleképp tolmácsolt történet-füzér színészbravúráját.

Ilyenfajta kettősség érezhető a szöveg értelmezésében is. A belső konfliktusok és a külső megnyilvánulások ellenhatására a társadalmi háttér, a társadalmi ellentmondások jelenléte, az emberi magatartás kérdése nagymértékben háttérbe szorult és az összecsapás központjába így egy

banális háromszög-történet áll, amely gyilkossággal (?) végződik. A konfliktus okozója pedig Elza, az áldozat felesége és hősünk, azaz Szél szeretője lesz, akiről sajnos szintén nem derül ki az igazság, nem tudjuk meg, méltó-e erre a szerepre.

Az alapkérdés marad tehát tisztázatlan, s ezáltal a mondanivaló erőlen: miért meséli el Szél háromféleképpen a történetét?

Arok Ferenc — a szó legszorosabb értelmében egyedül a színpadon — küszködik mindezekkel az ellentmondásokkal és felhasználva színészi tapasztalatait, rutinját, teljes színészi eszköztárát előadást teremt.

Egy ember három arcát mutatja be, melyek közül a második, a Celatárs előtt megjátszott vagány-figura áll színészi egyéniségéhez legközelebb, de nem marad adós a másik két tétel mélyebb, összetettebb és őszintébb pillanataival sem. A már említett koncepcióból fakadóan sok helyen zavaró a partnerkeresés, vagy a túlgesztikulált, feleslegesen és magyarázóan túljátszott illusztráló részlet, mint például az egyébként színészilag legteljesebb harmadik tételben előadott rész, a gyilkosság mindhárom résztvevőjének megszemélyesítése.

Arok Ferenc érdeme, hogy mindvégig ébren tartja figyelmünket, érdeklődésünket a hős gondolatai, hazugságai, igazságai, magatartási konfliktusai iránt.

Művészi fegyelmét és alázatát példázza az is, hogy a bemutatót követő előadás harminc széket nyikorgató, sétáló és egymáson szórakozó gyermeknézője előtt is színházat, előadást tudott teremteni.

MERÉSZ VÁLLALKOZÁS

DUDÁS ANTAL ÚJVIDÉKI TÁRLATÁRÓL

Dudás Antal, a kiváló festőművész, a palicsi Vladimir Nazor Általános Iskola igazgatója és lelkes rajztanára, legújabb alkotásait Újvidéken, a Vajdasági Képzőművészek Szövetségének képtárában mutatta be. Kiállított művei — eddigi tárlataitól eltérően, amelyeken monumentális olajképeivel, valamint rendkívüli precizségű grafikáival ismerkedhettünk meg — most meglepetésszerűen a művészi megformálás más eszközeivel tolmácsolták alkotójuk meglátásait, érzelmeit, gondolatait, és pedig a festőművészet legérzékenyebb, legkényesebb és legtisztultabb technikájával: vízfestéssel. A képek méreteit tekintve azonban Dudás ezúttal is hű maradt nagyvonalú ábrázolásmódjához: akvarelljei 50×70 cm és hasonló nagyságúak, s ez az, ami vállalkozását merésszé teszi. A vízfestésben a kis formátumú alkotások a szokásosak, hiszen itt — a vízfesték gyors száradása következtében — nincs lehetőség sem a hosszan tartó sem a felaprózott munkára. A képnek „egy szuszra” kell elkészülnie, s éppen ezért ebben a technikában nagyméretű képek festésére csak nagyon határozott, biztos és gyors ecsetvonású művész vállalkozhat. „Nagy bátorság volt ezt megkísérelni” — mondotta Dudás hatalmas akvarelljeiről a nagy sikerű tárlaton Milivoje Nikolajevic festőművész.

Ami az alkotások tartalmát, kifejezőmódját és mondanivalóját illeti, Dudás Antal hű maradt korábbi művészi hitvallásához. Ezek a festményei is — két Lengyelországban készült képet kivéve — szűkebb hazánk motívumait idézik. S míg a korábbi grafikák és olajképek az ódon hangulatú falu házainak népművészeti értékszamba menő régi, kedves tárgyait rögzítették, ezek az akvarellek a vajdasági termőföld és tanyavilág, a Palicsi- és Ludasi-tó, a Duna és a Tisza örök szépségeit varázsolják eléink az alkotójuktól megszokott, komoly hangvételű színekkel, amelyek között ezúttal — és nemcsak a víz, de még az ég ábrázolásánál is — a zöld dominál. S ez a hol elmélyülten sokat sejtető, hol légiesen áttetsző zöld szín ad tápot a reményhez, hogy mindez a tömérdek üde szépség, amely vípartjainkat, tájainkat díszíti, a jövőben is megmarad és nem esik környezetártalmak martalékául. Dudás Antal akvarelljeinek ugyanis ez az üzenete: tárjuk fel és őrizzük meg vidékünk természet adta, ősi szépségeit. S azzal, hogy e képek legfőbb motívumait a víz, a víztükör, a vízpara, a felhők, az eső képezik, Dudás a technikának sajátos, nagy lehetőségét aknázza ki, mivel egyetlen más képzőművészeti móddal sem adhatóak vissza a víz különböző megjelenési formái olyan tökéletességgel, mint éppen a vízfestéssel. Nem véletlen, hogy az akvarell a nagy tengeri országok művészetében engedte a legmélyebb gyökereket: Kínában, Japánban, Angliában. A kiállításnak egyik ilyen legszebb, vizet megelevenítő darabja volt például az *Esős nap* című alkotás, de igen nagy sikert arattak többek között a szeretett Palicsi-tavat ábrázoló képek is, amelyek közül az *Újjászületett Palics* címűn egy kis örömteljes piros szín is megjelent, mintegy együtt ujjongva a tóra visszakerült csónakokkal.

Dr. Pap József a tárlatot megnyitó, ihletett hangú értékelésében Acs Károly, Fehér Ferenc és Tolnai Ottó tájleíró költeményeivel hasonlította össze és mai szellemmel áthatott, költői világnak nevezte Dudás Antal akvarelljeit.

PÁLYAKÉP, TÜKRÖKKEL

ACS KÁROLY: *Ének füstje, füst éneke.*
Forum, Újvidék, 1976.

Elérkezett hát nemzedékünk is menthetetlenül a jubilálás, az ünnepeltetés idejébe. Acs Károly ebből az alkalomból adhatta ki *Ének füstje, füst éneke* címen gyűjteményes kötetét. Abban az értelemben „gyűjteményes” ez a könyv, hogy benne a harmincéves pálya minden esztendejét képviseli egy-két vers, de a legjobbak, legjellegzetesebbek, s ugyanígy a gazdag műfordítói termést is egy-egy műfordítás. Az eredeti versek tehát reprezentálják a költőt, a műfordítások csak ízelítőt adnak a hatalmas munkából, melyet Acs Károly elvégzett, ablakot nyitnak a költészet vidékeire, melyeket megismert, bemutatott.

Méltóbb születésnapj jutalmat egy költő, aki még ereje teljében van, nem is nagyon kívánhat. Amit az említett szerkesztési elv miatt el kellett hagynia, a kötet végén közölt címjegyzék azt is tartalmazza, s így bizvást mondható, hogy az 1945-től 1975-ig eltelt három évtizedről e kötet alapján fogalmat alkothat az olvasó, a szakmabeli könnyen kitöltheti a hézagokat, a költő pedig tünődhet, mit végzett, s mi lehetséges.

Az *Utószó*ból ítélve Acs korántsem elégedett. Inkább rezignált. Nem biztos abban, hogy az időbe ilyen egyenletesen behelyezett versek állni fogják az idő próbáit: „Szigorú és — meglehet — igazságtalan próbatétel (ti. ilyen szerkezetben tenni ki költeményeit az időnek — D. Z.), kimene-tele teljesen bizonytalan. Ha semmi sem marad fenn utána, akkor is csak ez volt, ez van. Egyetlen szavam, egyetlen énekem. Füst, ének.”

Hogy jogos-e ez a rezignáltság, erre még visszatérünk. Előbb azonban a pálya egy másik vetületét: visszhangját is meg kell idéznünk.

Itt van előttem az Acs-irodalom, s emlékezetemben a legelső publikáció izgalma, a pálya hossza tehát, olyan teljességében és közelségben áll előttem, ahogy senkié sem. S erős meggyőződésem, hogy amit láthattam, ami körülötte történt, önmagában is megérne egy antológiát. Pedig Acs sohasem volt viharokat provokáló jelenség. Hogy igazi költő, akit megbecsülés illet, akinek irodalmunk élvonalában a helye, első kötete óta kétségtelen. Botrányokra emlékeztető dokumentumokra, látványos cívakodásra tehát ne számítson az olvasó. Tanulságokat azonban remélhet, beleláthat a megismerés folyamatának szövevényébe, s hisszük, hogy ezen az úton közelebb kerülhet magához a költőhöz is.

Talán azzal az örömmel kellene kezdenem, melyet a szabadkai gimnázium Munkánk című diáklapjának 1946. november 20-i és 1947. január 5-i számában megjelent írásaival okozott. Adyt és Petófit idézték ezek a megindult szövegek, s tanúsíthatom, hogy akik olvasták, sejtették: az aláíratlan megemlékezések mögött költő rejlik. A lap szerkesztője (e sorok írója) azonban nem jegyezte le társai szavait, így szemérem és mulasztás most egyaránt arra kötelezi, beszéljen csak arról, ami írva vagyon.

Kéz a kilincsen címmel 1953-ban jelent meg Acs Károly első kötete. Szerencsés pillanatban tehát, mert irodalmunkat már nem bénították a dogmatizmus, a vezércikk-költészet nyúgei. S Acs — eleve más adottságokkal indulván — az igazi költészet példájává avatódhatott. E lehetőség fölszabadító tudata átüt a kritikákon. Vukovics Géza írásán úgy, hogy

fesztelenül écelődik az értetlenségeken (Magyar Szó, 1953. április 19.), a fiatal Bori Imre pedig a költőavatás teljes szertartását viheti végbe. (A *születés pátosza*. Híd, 1953. április. 299—303.) „Szeretem a keményszavú költőket, a kristályosokat és áttetszőket. A versek úgy marnak belém, mint a legkeményebb gyémánt az üvegbe.” Így intonál, s aztán ugyanilyen vallomásos fennkölességgel oldja meg Acs jellemzését, helyének és státusának kijelölését is.

E szerint „Acs urbánus költő, a Babits fajtájából való, városi ember, városi mentalitás, aki nemcsak érzelmekben pompázza ezt a miliőt, hanem szavainak veretében is. (...) Tartózkodó költő. Szinte érzem a versei és az önmaga közötti távolságot. (...) minden verse a mértéktartás remeke. (...) Szemérmes ember és óvatos. A megpendített érzést olyan finoman és félve teszi költészete asztalára, mint törékeny és drága dolgot a féltő kéz. Szégyenli, hogy húsa van. Versei gondolatainak a röntgenfelvételei. Csak a lényegre láttatja, (...) jellemzően urbánus és gondolati a viszonya önmagához mint költőhöz is. Tudja, hogy költő, hogy benne verssé alakul az érzelem, és hogy ezt minden versében tudomásul vehesse, önmagát is olyan szenvedélyes és heves vizsgálódással veszi körül, mint költészetének anyagát, a szót, és tartalmát: a gondolatot. Öntudatos. (...) Acs is az adott világ varázsainak bűvöletében él és ír. Tökéletesen tárgyi költő és filozófus. (...) A tárgyak lelke érdekli, (...) igit-veárig modern költő. Nem kifejezésének virtuozitása, életérzésének bonyolultsága, hanem társadalmunk kapaszkodó humanizmusa miatt. Szótárunkban csak ez az egy értelme van a modern szónak. Acs társadalmi költő. Helyzet-érzése tudatos és ebből az érzésből fakadó verseiben felcsendül a jól ismert, kedves pátosz, a magyar költők évszázados pátosza, amely a középkortól József Attiláig minden valamirevaló költőnk versében ott van. (...) »Tiszta szavak kellene, mint a levegő« írja. Esztétikájának legjellegzetesebb tulajdonsága éppen ez a tisztaság. (...) A vers nem cifra szolgál nála, hanem lényege és gondolatainak hordozója. (...) Költészete gazdag formákban is. (...) végigpróbálja az európai költészet gazdag ruhakészletét. (...) A poeta doctusok fajtájából való, ahová Babits, Leopardi és Valéry is tartoztak. De nem elefántcsonttorony-lakó. Választékos. És ez erény. Verseinek olvasása és élvezése nem hétköznapi szórakozás. A vers ünnep, és csak alázatos türelemnek nyílnak meg szépségei.”

Bőségesen idéztem ebből a tanulmányból, de okkal, hiszen egyes elemei kézikönyvszöveggé rögzödtek, s az Acsról kialakult kép érvényes és vitatott vonásai itt öltenek először alakot. Az átörökítést természetesen maga Bori végzi a legkövetkezetesebben. Újabb Acs-tanulmányában, melyet 1956-ban írt és *Az ember keresése* című kötetében, tehát 1960-ban is közzétett (22—32.), az „urbánus” Acs portréját rajzolja és árnyalja tovább. Itt ölt éleesebb formát az urbánus, aki zárkózóbb, „kimértebb, desztilláltabb”, mint a vidéki költő, s megjelennek arcan az önmarcangolás, a játékosság, bölcsekedés és főként a szkepszis vonásai. Életérzésének a „nemesen kifinomult könyvkultúra” egyik leghangsúlyozottabb eleme. Ünnepelessége már nemcsak a köznapoktól különül el, de az élmény is elrejtőzve, a csontrendszerként fölfogott gondolatra redukálódik.

Törvényszerű, hogy mikor Acs termékenységének első nagyobb születői bekövetkeztek, a köztudat erre az önelemző racionalizmusra gyanakodott. Második kötetéről szólva Fehér Ferenc már ezzel a verzióval vitakozik. (*Variációk egy költői önarcképre*. Magyar Szó, 1960. május 15.) A verziót Vukovics Géza tüzetesen meg is fogalmazza, mikor ez a második kötet (*Csönd helyett vers*) a Híd-díjat elnyeri. Épp azért tüzetesen, hogy a költőnek módot adjon a cáfolatra, amit az interjú címe is sejtet: *A közhit ellenére*. (Magyar Szó, 1961. január 23.) A „közhit” Vukovics szerint elzárkózónak, megközelíthetetlennek véli Acsot. Olyan költőnek, aki elvont gondolatokkal zsonglörködik, nehezen vajúdva, szőrszálhasogató aprólékossággal barkácsolja ritkán születő verseit.

Acsot a kihívó verzió természetesen replikára készíti: „nem normára, hanem darabszámra dolgozom” — válaszolja Vukovicsnak, s a továbbiak során még elmondja, hogy a világ roppant gazdagságából csak

figyelemmel, önfegyelemmel fogható ki az, ami számára fontos. Kalandok, sejtelmek, hangulatok csábításának, az olcsó siker hívásainak tehát nem engedhet: a maga törvényei szerint óhajta újjáteremteni a világot. A Híd-díj reflektorfényében az aggodalmak elhomályosulnak, Acs Babits, Ady, Vörösmarty méltó utódjaként jön le a pódiumról.

A neheze azonban ezután következik. Az Új Látóhatár kritikusa, Kibédi Varga Aron még támadó él nélkül teszi szövé, hogy nem is olyan bonyolult Acs költészete (*Vajdasági magyar költők*, 1963. május—június. 281.), de a revízió nem is kívülről, hanem itthon támadt, a Symposion-nemzedék frontáttörési műveleteinek sodrában. Végel László *A jugoszláviai magyar költészet* címen közzétett vázlata (Híd, 1966. szeptember. 935—955.; 1966. október. 1069—1078.) bizvást tekinthető csoportreprezentáló megnyilatkozásnak. Acsra vonatkozó megállapításai a teljes kontextusban beszédesebbek, de hely híján mégis mellőznünk kell a nagyobb összefüggéseket, így a Gál Lászlót megítélő passzust, az újabb költészet egészére vonatkozó értékelést és a Borival való vitát, aki akkor még kategorikusan tagadta a jugoszláviai magyar irodalom hagyományának létét. Acs költészetét az „új modorosság” képviselőihez mérten már a pozitív elmozdulás példái között tárgyalja Végel. Pontosabban szólva: nem költészetét, csak néhány versét tekinti ilyen pozitív példának. A létezés radikális kritikájának képe foglalása miatt adózik ezzel az elismeréssel. Igaz, az Acs-versekben megfogalmazott csöndet nem találja eléggé dimenzionálnak, de így is előfutára a modernségnek, s tévedés őt tudós költőnek látni, hiszen mélyen cinikus. Innen ered: cinizmusából és közönyéből hidegsége és szenvedélytelensége is. A tartózkodó, míves poeta doctus Bori által alkotott emblémája itt már bélyegként egzisztál tehát. S magyarázat a természetlenségre is: „Mert szerintem — írja Végel — tévedés lenne azt hinni, hogy Acs azért publikál olyan kevés verset, mert nagy nála a múgond. Ha nem is a leglényegesebb, de mindenesetre az egyik fontos ok az, hogy hiányzik belőle a szenvedély inspiráló tüze.” A leglényegesebb okot — olvashatjuk ugyanitt — azért nem fedi föl Acs, mert „nem akarja beismerni a vereséget, se azt az utat, amely oda vezetete”. „Mi csak a végeredményt ismerjük meg: a csöndet. Azt hiszem, sokkal autentikusabb lenne ez a költészet, ha felszabadultabb lenne, (...) E költészetből hiányzik egy természetes adottság, a vergődő, szenvedő ember jajkiáltásai. (...) még hallgatásának a perspektíváját sem állítja elének. Talán azért van az, hogy Acs verseinek a világa meglehetősen statikus” (952—954.) Azon érdemét azonban, hogy elvetette a konvenciót, s megérezte, gyanújával — Pap Józseffel egyetemben— egyenesen szükségszerűvé tette egy új költői nyelv megteremtését, említett gyöngéségei sem tehetik kétségessé, s van esélye kedvező metamorfózisokra is.

Egy év sem telik el, s megjelenik a *Napjaink éneke* című nagy antológiának, a modern jugoszláv költészet minden eddigi vállalkozást fölülmúló hatalmas gyűjteményének második kötete. Akárcsak az elsőnek, szerkesztője, sok darabjának fordítója is Acs Károly. A poeta doctus-szerp beteljesülésének egyik nagy bizonyítéka, Bori Imre nyomban terjedelmes tanulmányt is ír róla. (*Napjaink éneke*, Híd, 1968. február. 211—220.) De munkáját nem rendeli alá az Acs körül támadt nézeteltéréseknek. Attekintése a fejlemény történelmi újszerűségét, a jugoszláviai magyar irodalom sajátos érzékenységét állítja előtérbe. S ahol kimondottan Acsról beszél, ott is irodalmunk képviselőjét látja benne, s a viszonyt latolgatja, mely a szerkesztő szempontjai nyomán az antológia és a jugoszláv irodalmak között kialakulhat. Ilyen „kollektív” érdekű közelítésben is kiderül, sőt így még meggyőzőbbnek tetszik, hogy a *Napjaink éneke* „talán a jugoszláv költészetnek leginkább nonkomformista antológiája abban a törekvésben, hogy a modern jugoszláv költészetnek »költői« színeit keresse meg, a ma identifikációjával és a szerkesztői ízlés koordinátáival”. (217.) S kiderül, hogy ez az ízlés megbízható, szuverén, a tájékozottság kivételes, a kép a súlypontokat és a folyamatokat is meggyőzően tükrözi.

Ugyanebben az évben, 1968-ban teszi közzé Bori a jugoszláviai magyar irodalom 1945 utáni történetének általa írt részleteit, s köztük az

Acs Károlyról szóló tömör jellemzést. (Híd, 1968. szeptember.) Híven az előzményekhez, itt is az „urbánus” jeleget állítja meghatározónak, „ez teljesedett ki székszisében”, s ennek sajátosan vajdasági elváltozása-ként értelmezi azt a kételyt is, mely „beszéd» helyett a »némaságot«, az eredeti vers helyett a műfordítást kínálja fel”. Érdekessége ennek a jellemzésnek, hogy az élmények hűvös kezelésében a Végel említette „cinizmust” is jelenvalónak mondja, s a költői vereséget is tényként említi, de olyan tényként, melynek „konstatációjából születnek meg legjobb költeményei”. (940–941.) A szemlélődés hajlama, a spontaneitás hiánya és a distancia most is ott van Bori Acs-képében, s most sem gyarlóságként, bár korántsem olyan érdeké, mint első terjedelmes tanulmányában.

Magyaráznunk ezt szükségtelen. Épp csak jelezni kívánjuk, hogy egy kézikönyvrészlet természete sem tűr vallomások méltatást, de az idő is múlt, a modern költészetről, költőiségről alkotott fogalmak is átalakultak.

Ennek az elváltozásnak érdesebb fejleményei ütköznek ki Acs új kötetébe. *A menetrend dicsérete* fogadtatásának hangjai közül. Az Új Symposion 13. számában Gerold László úti le ismét a Végel tanulmányából ismeretes akkordot, s ezt erősíti föl *Költői tetszelgés* című bírálatában Podolszki József a Magyar Szóban. (1969. május 18.) A közlés sugárzását, a vers mágneses terét mértékké avatva beszél hiányérzetéről: „*A Menetrend dicsérete* egyik klasszikus példája az ilyen lélektelen és testetlen költészetnek. Ügyes és változatos formakezelés, gondos szóválogatás, előkelő mérsékelttség, kacérkodó groteszk megvillanások, külső gondolati vívódások (vagy legalábbis konfliktusok) az Acs-versek legfőbb jellemvonásai. Röviden a kultúrált és míves tartalmatlanság és erőtlenség szimptomatikus tünetei.” A sokat emlegetett verselőkészség példáit, a rondókat, a szonettkoszorút „iskolás iskolapéldák”-nak mondja, féligazságoknak az Acs urbanitásáról, vívódásairól, csönd-problematikájáról forgalmazott nézeteket. Mindez az alköltészet leple: a sematizáló gondolkodás, a szürkesség és az eltanult mesterség álcája. Egyet elismer: „Acs kétségtelenül tud.” Tudniillik verselni.

Tévedés lenne azt hinnünk, hogy ezt a véleményt a Symposion-nemzedék képviselői kivétel nélkül vállalták. Korábban talán igen, de idők múltán a differenciálódás ebben a vonatkozásban is bekövetkezett. Szembeötölő jele ennek Bányai János cikke, mely szintén a *Menetrend dicsérete* után jelent meg, s a *Könyv és kritika* második kötetében olvasható. (Forum, Újvidék, 1977. *Irónia és grammatika*. 98–107.) Ennek az írásnak az az újdonsága Gerold vagy Podolszki kritikájához képest, hogy Acs művességéből kimutatja a művesség iránti ironikus kétséget is. Itt is megállapítja, mint oly sok esetben, hogy a költő ezzel az iróniával „magát a formát teszi kérdéssé...” (102.) Ennek az iróniának a gyökerén a költőnek önmaga iránti kétségét észleli, a régi hit, a távolba néző lelkesültség átváltozását fanyarságra, reménytelenségre. E magyarázat birtokában, bár megérti mind a „városi lélek”, mind a gondolatiság, mind a hűvösség irányába terelődött magyarázatokat, de érvényüket a mai Acsra nézve tagadja. „Ma már — írja — nyilvánvaló, hogy nem a »városi lélek« jelenléte teszi intellektuálisá az ő költészetét.” S ugyanilyen nyilvánvalónak véli a gondolatiságon való inszisztálás értelmetlenségét is, hiszen „Nem a gondolat itt a döntő költői körülmény tehát, hanem a gondolkodás hangulata, a gondolkodás érzelmi anyaga”. (102.)

Ami ezután történt, már csak finomítása a Bányai által véghezvitt kompromisszumnak. Nem hiszem, hogy okszerű a kapcsolat, de ennek a közeledésnek lehetünk tanúi Bori Acs Károly *manierizmusáról* írt cikkében (Magyar Szó, 1976. március 20.), mely a régi formakultúra, régi költői gesztusok hivalkodó jelenlétében, a „rájátság”-ban észleli ugyanazt az iróniát, melyről Bányai beszél. Épp csak a rájátság funkcióját értelmezik másféleképpen. Bányai a költői forma kérdéssé válását véli benne kifejeződni, Bori egyfajta hűség tüntetését: ilyen vagyok. Ennek a közeledésnek eredeti példajaként említhető Utasi Csaba *A merőleges szerkesztés diadala* című elemzése *A forradalmár rondelje* című Acs-versről. (Magyar Szó, 1976. május 9.) E szerint is a dinamikus, könnyed forma és a komoly mondanivaló „merőleges” viszonya a tökéletesség titka.

Ezzel a jubileum közelébe értünk. A fontosabb új megnyilatkozások már annak akusztikájában hangzanak el, az *Enek füstje, füst éneke* alkalmából. (Bori Imre: *Egy verseskönyv szembesítő kompozíciójáról*. Magyar Szó, 1977. február 19.; Dési Abel: *A költészet mérlegén*. 7 Nap, 1977. március 11.; Vajda Gábor: *Szigorú szívvel*. Magyar Szó, 1977. március 19.; Sinkovics Péter: *Forma és idő*. Interjú. Magyar Szó, 1977. április 16.; Fehér Ferenc: *Fehéren izzó versek*. Üzenet, 1978. május.) Az ünneplés akusztikája inkább a vizsgálódás új lehetőségeinek főlvázolására, egy-egy fontos vers értelmének kinyagítására ad kedvet, a régi kérdések, viták prolongálása ünneprontásként hatna, de a régi mivoltukban bizonyára már nem is léteznek. Egyedül Dési Abel véli alkalmasnak a pillanatot, hogy kardot húzzon az ünnepe mellett: „Mi sem jellemzőbb költői sorsára, mint az, hogy miközben az ifjú költői nemzedék hatalmas frázisokat pufogtatott a költészet modernségéről és az intellektuális költészetéről, nem vette észre és nem is akarta észrevenni, hogy nálunk e költészetnek a tökéletes típusa már megvan és egyre tökéletesebb formában kiteljesedik. Pedig ha tíz és tizenöt évvel ezelőtt komolyabban tanulmányozták volna Ács Károly költészetét, akkor a vajdasági költészetéről alkotott képünk ma egészen más volna. (...) A jó versek megírásának szinte kizárólagos mérceje és követelménye az, hogy minél kevesebbet írjunk. (...) Ács számára a költészet ezért mindig kemény munkát és kockázatos, veszélyes harcot jelentett. Ennek a helyzetnek a jellege és kritikai tudata mentette meg az elsőkélyedés, az ellaposodás, a hétköznapi fecsegés és banalitás buktatóitól. — Ezért válhatott igazi nagy költővé.”

Kommentárt az eddigiekhez sem fűztünk, Dési dörgedelmeihez sem fűzünk. Nem az volt a célunk a visszhang földidézésével, hogy most, az utólagos okosság magaslatáról a korábbi eredményeket minősítgessük. A bennük kifejeződő kérdések azonban, éppen azért, mert nem álkérdések, kikérülhetetlenek, nekem is szólnom kell róluk, ha a bennem kifordított Ács-képről számot akarok adni.

Azt hiszem, mindenekelőtt az alkotás nagy szüneteit, Ács hosszas hallgatásait, csöndjeit kellene elválasztani a hűvösség, a zárkózottság, a rejtőzködés verziójától, melyhez természetszerűen társult az élmény és vers közötti distancia föltételezése, ebben az értelmezésben a formakultúra is mint a distancia, a szkepszis eszköze. Mikor Bori ezeket a vonásokat fölfedezni vélte, irodalmunk nagyon rá volt utalva egy Babits-szerű költőre, s egyben-másban Ács ilyenek is mutatkozott. A portré azonban nem annyira róla készült, hanem — mint ilyenkor lenni szokott — a fiatal kritikusból élő költőeszményről, mely Babitsra is csak elvétve hasonlít. Hasonlít a *Szonettek* költőjére, a korai Babits Arany-portréjára, de amikor ezek a vonások József Attila mindenségigényével társulnak, meg az átélés mélysége, az alkotótűz, a szenvedély is megjelenik az ácsinak vélt ábrázaton, már olyan sok lehetőséget ígér, hogy ez a korai portré aligha tehet róla, ha később az üres virtuozitás, az érzelmi szegénység példájává torzul.

Ismételnünk kell: irodalmunk 1950 táján nagyon is rá volt utalva egy Babits-szerű költőre. Ács ugyan nem ígerte az európai modernség adaptálását, a tanulmányíró, a kritikus Babits tanári, bölcsleleti igénye sem élt benne, s nem készült az antikvitás, Dante, a XIX. századi angolok fordítására, interpretálására, egy Ady-szerű költő társának, ellentétének, s stílusa is közelebb állt és áll ma is a fiatal Tóth Árpádhoz, Kosztolányihoz, mint Babitshoz. (Urbánusnak azonban csakugyan olyan volt, mint Babits, ha a nagyváros közönséges arcától való idegenkedés nem is vált olyan alapélményévé, mint Babitsnak. Halász Gábor óta ez közhely.) Verselni viszont valóban tudott, és műfordítóként is irodalomtörténeti érdekű munkát ígért. Irodalmunk éretlenségére vall, hogy ezek a képességek egyfelől és rokonszenvesen az ábránd irányába stilizálódtak, másfelől a verskultúrát lekicsinylő vadzszeniség céltáblái lettek.

Verselni tehát kezdettől tudott Ács Károly, otthonosan fejezi ki magát a zártabb, kötöttebb formákban, de hogy ez a zárkózás, a közvetlenség, az élmény csonttá csupaszításának következménye vagy meg-

felelése lenne, ez az Acs-irodalom legnagyobb félreértése. S ráadásul még úgy beidegződött, hogy vakmerőség benyomását keltheti, ha kijelentem: Acs Károly vallomásos költő, verseinek túlnyomó többségében a líraiság közvetlen természetű. Ha *Enek füstje, füst éneke* című kötetét, melyben legjobbnak tartott verseit tette közzé, ebből a szempontból áttekintjük, állításom hiteléről bárki meggyőződhet.

A kötetnyitó és előhangnak tekinthető *Tanú* című vers minden bizonyultságával együtt nyílt és közvetlen vallomás a tanúszerep személyes tartalmáról. Így végződik:

*Se gyáván hangos, se hősín szelid
Szigorú szívvel állok egyedül
Vallató mához idézett tanú.*

Ezután a pálya időrendjében következő versek nyitányaként az 1945-tel datált *Négyszemközt az éjszakával (I.)* következnek. Annyira érzelmes, csupa zene, holdfényvel, ékkövel, csillagokkal, boldog szédülettel telített ez a vers, s annyira a fiatal Kosztolányira emlékeztet, hogy Bori egyenesen a szándékos manierizmus megnyilatkozásának véli. Mintha a költő indítéka ez lenne: Manierizmust akartok? Ime, itt vannak harminc esztendővel ezelőtt írt verseim! Lehet, hogy a vers átdolgozásában és újraközlésében csakugyan volt valamilyen tüntető szándék, bár az ilyen „nyugatos” versek elszaporodásának irodalmunkban én semmi jelét nem látom, s azt Bori is jelzi, hogy ennek a „manierizmusnak” „még van költői aranyfedezete is”. Épp ezért azt mondanám: Acs líraiságának egyik alaphajlamát képviseli ez a telt érzelmesség, s ezért is került a kötetbe: része, szerves része az életműnek. Később szikarábbá válik ez a líraiság, néhol elvontabbá is, a formaképzés igénye föltűnő alakzatokba fegyelmezi, de el nem sorvad, el nem idegenül se a szerzőtől, se a verstől. Ha az elidegenülés, a nagymérvű distancia lehetséges volna Acs számára, akkor nem kellene elnémulnia, formakultúrájából mindig futná egy parnassien imitációra vagy egy-egy játékos szerepversre.

A kötet rendjében haladva vallomásos versnek találok: *A porok városa, Tépelődd, Tavasszal, Várva, Új koszorú, Búcsú a barna szobától, Modern ballada, Vágy, Megálltam, Észmélet, Játék, Kéz a kilincsen, Mottó, Költő, Csönd helyett vers, Szerelem, Mosoly, Alom és emlék, Halál, Kőzsa sorok 1955 májusán, Riadt kérdés, Költő inkognitóban, Barátaim, Májusi szólam, Párvers, hét év pilléreim, Félsz-e?, Ha visszatérek, Máglya, Ballada az építőkről, Téli vázlat, Négy sor a falról, Laboratórium, Menetrend dicsérete, Dél, Novgorodban, Emlék, télben, Találkozások, Nadas tavon, Pilanat, Négyszemközt az éjszakával, Onarckép, félműhelyben.*

Negyvenegy vers, tehát e reprezentatív gyűjtemény zöme, a költemények túlnyomó többsége olyan, hogy benne a személyesség, a líraiság közvetlen módon nyilvánul meg. Ilyen értelemben vallomásos Acs lírája, nem szorosan vett tankönyvi kritériumok szerint, vagyis nem állíthatjuk, hogy a vallomás valami visszafogott vagy tilalmas érzés fölszakadásának eruptív erejével ömlik a versbe. Azt viszont igen, hogy az én, aki megnyilatkozik, nem fiktív én, azonos a szerzővel, annak érzéseit, helyzeteit fejezi ki. Természetes, hogy a lírai megnyilatkozás közvetlensége nem azonos fokú, nem azonos természetű. Van, amikor a költő dolgáról szóló általános érvényű strofával intonál a vers (*Új koszorú*), s csak a második szakaszban fordul direkt vallomásba, a sajátosan egyéni funkció értelmének hirdetésébe a vers. A következő darab azonban (*Búcsú a barna szobától*) már a versre indító szinteret is fölvezet, az „itt” egy konkrét élethelyzetet jelent, innen fejlik a tágabb jelentés, a sorsra vonatkozó vallomás. A „vén, csüggedt halász”, akihez itt magát hasonlítja, de még a színek dachi technikája szerinti mondatszövés is, mely az én helyébe a „lelkemet” iktatja („s a lelkem, ez a vén, csüggedt halász...”), éppúgy Tóth Arpád cizellált busongására emlékeztet, mint az „Ó”-ban felködlő fájdalmas sóhaj.

A *Modern ballada* azzal üt el a direkt vallomásoktól, hogy látszólag valakihez beszél, holott ez a közlésmód az „önmegszólító” forma jól ismert változata, s Ács máshol is él vele. Például az *Észméletben*, mely az emberről való tündődés után vált át a tegezésre. Máskor pedig harmadik személynek tünteti föl a költőt, akiről beszél (*Költő inkognitóban*), de már a cím is elárulja, hogy az inkognitó nem igazi rejtőzködés, s az ént nem fedi el az ő, csak a szemérem, s a játék fájdalmas derűjébe vonja, ahogy az *Onarckép, félfomályban* harmadik személye a zord keserűségnek ad férfias veretet.

Az esetek többségében azonban még ennyire sem rejtett a személyesség: egyenesen beszél önmagáról, ellen- és rokonszenveiről, mit szeretett és miért. „En az álmokat sohasem szerettem” — kezdi *Álom és emlék* című versét, s az utolsó szakaszban magáról a vallomáskényszerről ír: „Vagy vallani. Mindegy, hogy mit.”

Szempontunkból az a sajátosság is argumentumértékű, hogy ezek a versek sokszor nemcsak grammatikájukkal, de bensőséges, érvelő, magyarázó jellegükkel is egy konkrét kapcsolat, a valakihez szólás közvetlenségével beszélnek. (*Félsz-e?, Párvers, hét év pilléréin*) Szerelmes versekről lévén szó, természetes ez, mondhatja valaki, s igaz a volna, s csak megerősíthetné ama gondolatunkat, hogy az élmény eléggé kiüt ezeken a költeményeken, kihat lüktetésükre, grammatikájukra, egész természetükre. Úgyannyira, hogy az indító élmény nemhogy elvértelenedne az absztrahálás során, hanem olykor a maga epikai mivoltában bontakozik ki, egész kis helyzetképpé kerekedik, s így, ebből a konkrét eseményből fejlék az emberi létezésre érvényes jelentés. A *Menetrend dicsérete* mintaesete ennek az empiriát és gondolatíságot szervesen összekapcsoló vers-építésnek. A meditációkban szinte mindig jelen van a meditáló ember, az állításban az állító. Mert a *Találkozások* például személytelen vers, de grammatikája teljesen a mondókák és ráolvasások céltudatosságával sodor az ősi szómágiák hitével.

Itt kell elmondanunk, hogy Ács hite a költői szó erejében valóban rég megingott. Tudjuk, hogy az a gondolata, melyet a vallomáskényszer szemléltetése végett idéztem, így folytatódik: „Az élet | a szavaktól nem lesz se szebb, se rútabb. | Amit mondok: álmok és emlékek. | Mért nem elég ennyi, hogy elnémuljak?” S ezzel el is érkezünk az elnémulás, a természetlenség oly sokat emlegetett gondjához. A magyarázatok ismereteseik. Bori az urbánus jellegű székeszisziból eredeztetni a versihlet elapadásait és a műfordításra való áttérést. Bányai a költői eljárás természetében véli megtalálni az okot. Szerinte a versbe behatoló és a struktúrát is érintő irónia már magát a versírást teszi kérdésessé. Végel és Podolszki magyarázata egyszerűbb: hiányzik a tartalmas, szenvedélyes mondanivaló. Láttuk, Végel egy ponton Borihoz is közel áll: ott, ahol Ács cinizmusáról beszél. A Bányai által észrevételezett irónia, az önszemlélet kiábrándultsága, kis erőszakkal közös nevezőre hozható mindazzal, amit Ács székeszisziről és cinizmusáról leírtak. A különbség „csak” az — és ez igen lényeges —, hogy Bori és Bányai szerint a versért való küzdelem, a „költői eszköz és a költői tárgy dilemmája” ihlető forrás is lehet, s persze az elnémulás oka is.

Nem tudom. Az igazat megvallva nem is hiszem, hogy Ács nagy hallgatásait mindenáron meg kellene magyarázni. S ha kellene, aligha lehetne annak a fogalomnak Ácsra vonatkoztató szétfejtése nélkül, melyet Bori „vajdasági” jelzője rejt, alkat és közeg viszonyának elemzése nélkül. Erre én sem vállalkozom. Természetesen azt sem hiszem, amit Dési Abel állít, hogy így van rendjén: inkább ritkábban és kevesebbet írjon a költő, de tökéleteset! Ilyenkor legcélszerűbb a költőre figyelnünk: ő miként vélekedik erről? Korábban, a sommás magyarázatok idején, hajlott arra, hogy dacos gesztussal ő is a minőségre hivatkozzon: nem normára, hanem darabszámmal dolgozik. A *Menetrend dicsérete* című kötet utolsóavában azonban átoknak mondja a ritkán írás tényét, s önmaga elégedetlenségét vers-csíráival szemben rombolónak, mely mélyebben rombol. S ez a kudarcudattal árnyalt kesernység jelen van az *Enek füstje, füst éneke* utószavában is. Új mozzanatot, argumentumot ehhez a kérdéshez a Híd

múlt évi májusi számában megjelent *Batyuim* című vers kínál. Kosztolányitól, Velérytól és Poundtól kölcsönzött mottói nyomán az önmagához való hűség és a régi mives, ékszeres, ékes forma föladásának gondolatát variálja. Kétség és meghatottság szövi át ezt a csöndes meditációt is; emlékezés, nosztalgia és a változtatást sürgető törvények józan ismerete fölött is a hűség itt az uralkodó szólam: a saját batyu vállalása, legyen akármilyen a batyu és a világ.

Ez a vers sem magyarázza meg, hogy miért kell sokszor olyan huzamosan hallgatnia, de a költeményt átható rezignáció elgondolkodtató. Arra figyelmeztet, amire minden rezignáció: a költő tudomásul veszi kudarcait, de a szándékaiban, tetteiben, jelen esetben az Acs által képviselt költészetben rejlő értékek, lehetőségek elnémulása fájdalommal tölti el. A rezignáció mindig tiltakozás is a veszendőség ellen, persze szelíd tiltakozás, de éppen kesernyés tartalmai jelzik, hogy az értékvesztés tudata is jelen van benne.

A vershez fűzött gyors kommentárjában Bányai János nyomban elő is adja, hogy Acs-hoz jelzők tapadnak, amelyek talán nem is érvényesek, mert „Acs Károly verseiben az élménységnek, a megéltésnek, az érzelmi és hangulati tapasztalatoknak igen nagy szerep jut. Nagyobb is talán, mint a valóságos intellektuális — mondjuk, bölceleti — élményeknek. Vagyis, a szabad szemmel látható formajegyek mögött mindig egy mélyen megélt élet, sőt azt is állítani merem, hogy egy közvetlen lírai élmény munkálkodik”. Így aztán most már az Acsra ragadt jelzők válnak kérdésessé, Bányai szerint is, de hogy az ironia magát az ácsi verset is megkérdőjelezi, ezt most is főntartja.

Nem tehetek róla, hogy a megéltés és közvetlenség dolgában nézeteink összetalálkoztak, de a teljes egyetértéstől Bányainak most sem kell tartania. En ugyanis nem hiszem, hogy Acs elnémulásainak oka Acs „költői eljárása”-ban rejlik. Abban meg bizonyos vagyok, hogy amit Bányai ironiának nevez, az periferikus tünet, s szó sincs arról, hogy Acs költőiségét, „költői eljárását” kérdésessé tenné. Az a disszonancia, melyet a *Téli vázlat* könnyed dalszerűsége és tartalmának súlyos komorsága eredményez, ironikus mozzanatot talán tartalmaz, de hogy ez a kesernyesség a könnyed formát kérdésessé tenné, annak semmi nyoma. Ellenkezőleg: az ilyen disszonanciák állandó és természetes hatóeszközökként léteznek századunk magyar lírájában. József Attilánál, mint ismeretes, a groteszkéig feszül ez a disszonancia:

*Rózsa a holdudvaron,
aranyöv derekadon.
Kenderkötél,
kenderkötél nyakamon.*

(Kláriskok)

Az 1927—28. esztendőök termése fölösen kínálna még példát, de a legutolsó versekben is éppen az a szívsmorító, hogy a végső, nagyon súlyos szavak ilyen dalszerű formában hangzanak:

*Tudod, hogy nincs bocsánat,
hiába hát a bánat.
Légy, ami lennél: férfi.
A fű kinő utánad.*

(Tudod, hogy nincs bocsánat)

A legutolsó teljes vers, az „Íme, hát megeltem hazámat” kezdetű költemény utolsó strofája még grammatikájában is a naiv verselés módszerét követi. („Szép a tavasz és szép a nyár is...”) Azt jelentené ez, hogy kérdésessé lett a forma? Akkor Nagy Lászlónál, Csanádi Imrénél, Szécsi Margitnál és oly sokaknál miért jelenhetnek meg a súlyos tartalmak ismét ilyen könnyed formában?

*Fagyok jönnek sorban,
fehér dühű gárda,
mint a perec roppan
az esendők válla.*

(Nagy László: *Fagyok jönnek*)

*Ej haj, fogy a lét,
kitelik a hant —
jaj nekünk ha mellkasunkon
csontot ér a lant,
csókok híján havazik
párnára a jaj —
fekete a Bitaraj,
megőszül a haj!*

(Szécsi Margit: *Ej haj*)

S most lássuk az Acs-verset, melyben a forma ironikus funkciója állítólag magát a költői eljárást teszi kérdésessé:

*Enek füstje kormoz
Füst éneke fázik
Csont koccan a csonthoz
Mefagyunk hazáig*

*Havak fehér korma
Befelé permetez,
Miértünk ki szólna
Ha egyszer vége lesz*

Aki figyelt az előző példákra, észreveheti a rokonságot. Szó sincs itt arról, hogy a könnyed forma kérdésessé tenné önmagát, ellenkezőleg: ez a forma épp a haláltudat elviselésének méltóságát, a szellem épségét, a fájdalom humanizmusát teszi érzékletessé. Nagyon is élő forma tehát, s a gazdag formakultúrának ilyen lehetőségei fölmérhetetlenek. Nagyon rossz irányba orientálnánk költészetünket, ha a vers összetettségének, ambivalenciájának bizonygatásával a formakultúra anakronizmusát sugallnánk. Azok a végletekig kihegyezett megoldások, melyeknek a *Hat rondel*-ben tanúi lehetünk, csakugyan szembeötlenek, s alapul szolgálhatnak a formával való játékot bizonygató érveléshez. Ezekben a rondelokban afféle műfaji követelmény a játék, tehát különbecsvágy, játékos kedv működik bennük, s szó sincs arról, hogy a költőiség egészét megkérdőjelező igénnyel. Hogy mennyire így van, elég, ha *A forradalmár rondeljét* a *Glosszával* egybevetjük. Az utóbbi szó szerint úgy kezdődik, mint az előbbi: „A forradalmár kertjében kapálgat”, de elégius fájdalom, a cselekvő, közösségi lét utáni nosztalgia hatja át. Akár a búcsúzó Tóth Árpádnak az élet, az ifjúság, úgy üzen itt vissza a költőnek a forradalom, s úgy szenved az elmúlás, az emberi és történelmi kiiktatódás: a személyes és közösségi veszteség miatt.

Tömören szólva: ezt a verset is a hűséget és veszteségtudatot egybeolvasztó rezignáció uralja, egy nagyon tartalmas keserűség, mely éppen az értéktudat ereje révén sokkal szervesebben is kapcsolódik a nagy öregeknek idéző *Matuzsálem példái* című költeményhez és Acs mai költészetének alaphangjához, a rezignációhoz, mint egyik vagy másik rondelje. Komor, érdes színek árnyalják Acs mai arcát, de a cinizmus most is idegen tőle. Lehet kegyetlen önmagával szemben is (*Önarckép, félhomályban*), lehet elégedetlen, keserű, de komolyan veszi önmagát. Természetesen a költőre gondolunk. Ironia helyett sokkal találóbbnak érzem — róla szólva — a kesernyés jelzót, vagy a fanyart, melyet Bányainál olvastam. Ennek társulása a fájdalommal, mely uralkodó szólam a mai Acs költészetében, könnyen belátható, s nem zárja ki az elégiához való közeledést sem, melynek esélye a *Nádas tavon* szépségében és a *Batyuímban* nagyon is közelinek látszik.

S végül arról a konkrét csöndről is illene még szólnom, melyről az Ács-vers beszél. Azt hiszem, ezt a csöndet is a kritika vonta misztikus ködbe. A kísértés nagy volt, hiszen mióta Tolsztoj, aztán Rimbaud feképnél hagyta az irodalmat, majd Valéry, Rilke nagy hallgatásai után a kérdés állandóan napirenden van. A dada és a vele rokon izmusok másfelől artikuláltak hangosságukkal hirdették, hogy a művészet ostobaság. A nagy dezertálások és robbantások okai között az a legállandóbb, hogy a vers nem változtatja meg a világot. A megváltás álmának és a teljesség vágyának kudarcai és a nagy elhallgatások valamiként összefüggnek. A csönd kérdése tehát valóban nagy kérdés, lehet róla értekezni.

Hogy Ács elhallgatásai mögött is ilyenfajta meddőségerzés, értelmetlenség-tudat rombolna, nem tudható. Azzal számolnunk kell, hogy tehetsége nem eruptív természetű, a teljességvágy láza sem égette úgy, hogy lírai ihleteit kiszámíthatta volna. A magyarázatot, mint írtam, én alkat és közeg viszonyában keresném.

Bizonyos csak abban vagyok, hogy az ő csöndje nem a túlfinomult formák iránti csömör következménye. Ellenkezőleg: nem érzi a megnevezést méltónak ahhoz, amiről beszélnie kellene. *Csőnd helyett vers* című költeménye nyíltan fölfedi ezt a „titkot”. Kosztolányi „En feleségem, jó és drága-drága” kezdetű ódájára emlékeztet ez a vers. Az is azzal kezdődik: „eddig neked dalt alig-alig írtam, | mert nem bíztam tintában és papírban, | s féltem, hogy elhull a szavak virága.” Az említett Ács-vers is arról beszél, hogy a szerelem, melyről verset kellene írnia, nem fér el a versben, a vers áttaposna rajta, elűzné az alázat csöndjét, az áhítatos némaságot: a kimondatlan verset, mely nagyon kellett a zajos, rekedt versekre és a szívre takarónak. Így fejeződik be:

*szépnek szeretném a szót. De mégsem,
mégsem fér belé a szerelem.
Hordd inkább te, tiszszirmú, szűz edényben
óvatosan, a két tenyereden.*

A kritika által emlegetett csöndhöz tehát úgy van köze ennek a csöndnek, hogy az adottnál még finomabb, bensőségesebb, alázatosabb, személyesebb beszéd hiányában hallgat el a költő. S nem az élmény hiánya miatt, hanem annak érdekében: hogy különös szépsége, varázsa el ne romoljon a versben — a „rekedt” és „hangos hahók”-ban.

S ebben az értelemben Ács csöndje a még eredetibb, árnyalatosabb verskultúra argumentuma is.

DÉR ZOLTÁN

KÖLCSÖNÖS ÉS FOLYAMATOS MAGYAR—DÉLSZLÁV KULTURÁLIS ÉS IRODALMI KAPCSOLATOK DOKUMENTUMAI

DAVID ANDRÁS: *Délszláv epikus énekek — magyar történeti hősök.*
Forum, Újvidék, 1978.

Ellentétben azzal az újabban divatozó kritikusi módszerrel, mely szerint a tárgyalt mű eredményeit csak úgy melleleg érintve, magát a mű-

vet csak mintegy ürügyül használva, a bíráló-ismertető a maga fölényes tudásával, nagyobbak és átfogóbbak látszó ismeretanyagával

igyekszik imponálni az olvasónak — Dávid András monográfiájának ismertetése során mindenekelőtt a szerző új tudományos eredményeire kívánjuk az olvasó figyelmét felhívni. Ez persze nem jelenti egyúttal a bíráló megjegyzések elhallgatását, de olyan olvasót (is) feltételezve, aki még nem olvasta a könyvet, ezeket úgy fejtjük ki, hogy előbb a szerző teljesítményét, a tudományos megismeréshez nyújtott hozzájárulását igyekszünk feltárni, s utána a vele való esetleges vitánkat.

Hogy mindjárt előljáróban Dávid András egyik új tézisére hívjuk fel a figyelmet, emeljük ki a délszláv—magyar kulturális és irodalmi kapcsolatok elé helyezett hangsúlyos jelzőket, a *kölcsönös-t* és *folyamatos-t*, melyekben a monográfia egészéből következő egyik fontos felismerés nyert megfogalmazást. A magyar—délszláv kulturális és irodalmi kapcsolatokról, különösen pedig a magyar hősök feltűnéséről a délszláv epikus énekköltészetben az a szélteben elterjedt vélemény — a szerző nyomán nyugodtan kimondhatjuk, hogy tévhit — uralkodik, hogy azok legfőbb indítéka „a közös törökellenes harci vállalkozásokban... keresendő”. Noha a könyvnek középpontjában nagyjából szintén ez a korszak és annak magyar hősei állnak, Dávid András mégis megfelelő nyomatékkal emeli ki, hogy a munkájában felölelt tárgy — „a XIV. és XVI. század közötti periódusban élő és ténykedő hiteles magyar személyekről évszázadokig alakult délszláv énekananyag” — korántsem jelenti a magyar vonatkozású délszláv énekhagyomány teljességét, hasonlóképp a magyar—délszláv történelmi-társadalmi és művelődési kapcsolatokról tükröződésének a teljességét sem — noha igen fontos és gazdag fejezetét képezi —, hanem csupán egyik láncszemét. Ez egyúttal azt jelenti, hogy e gazdag és sokrétű népköltési anyag nem képzeltető el megfelelő előzmények nélkül, amint hogy folytatása is van „a Rákóczi—Thököly-anyagon át egészen a Kossuth Lajost szerepeltető énekig”. A régi, egyoldalú és antidiagnostikus tétel — mint a szerző meggyőzően kimutatja — figyelmen kívül hagyja egyfelől a magyar—délszláv államközi, művelődési és irodalmi kap-

csolatok (viszonylagos) folyamatosságát, másfelől pedig annak a délszláv énekszerző gyakorlatnak a folyamatosságát, mely az államok és népek közötti érintkezéseket mint hírvívó és terjesztő visszhangozta.

Ugyancsak kivételes figyelmet érdemel az a törekvése a szerzőnek, hogy kimutassa, illetőleg bőséges bizonyító anyagára hivatkozva kikövetkeztesse, hogy a magyar énekszerzésben hasonló folyamatosság létezett a tárgyalt időszakban — és előtte is —, mint a délszlávban, aminek alapján teljesen indokolt a kettő kölcsönhatásáról beszélni. Első pillanatra ez az állítás is meglepően hangzik, hisz meglehetősen köztudott a XVI. század előtti magyar szóbeli énekköltészet mostoha sorsa, illetőleg az a tény, hogy az említett század történelmi énekeit és széphistóriáit megelőző szóbeli költészetből alig maradt valami az utókorra. Miután azonban a könyv törzsanyagában ismételtelen rámutat egy-egy motívum magyar eredetére, magyar epikus énekekből való származására, s különböző — főleg külföldi — történeti kútfőkből, utalásokból stb. kimutatja a hasonló énekek kétségtelen létezését, teljesen indokoltan írja le az *Összefoglalás* című zárószakaszban a következőket: „... a kölcsönösségen alapuló magyar—délszláv kulturális és irodalmi érintkezési folyamat semmiképpen sem korlátozható csupán az egyik irányra, s a rokon vonások nem az egyoldalú hatásokat, hanem egy gazdagon áramló költészeti anyag mindkét irányú intenzív vérkeringését jelzik.”

Mint már említettük, Dávid András igen szigorúan és pontosan körülhatárolja kutatásának tárgyát, könyvtárolja anyagát, s azt a XIV. és a XVI. század között élt és ténykedett, történetileg hiteles magyar hősökre korlátozza: Nagy Lajos királytól Ozorai Pipón (Filippo Scolari), Zsigmond király olasz származású kalandor hadvezérére, I. Jagelló Ulászló magyar—lengyel királyon, Székely János horvát—szlavón bánon, Szilágyi Mihályon, Hunyadi János sógorán, majd Hunyadin, Mátyás királyon, Dóczy Péteren keresztül Kinizsi Pálig. Érthető és szükségyszerű tehát, hogy rendkívül részletesen, minden árnyalatra figyelve ismerteti az énekekben szereplő

történelmi eseményeket — pl. a vár-
nai, az első és második rigómezei
ütközetet — és a bennük részt ve-
vő magyar hősokeket, majd apróléko-
san elemzi az epikai és a történel-
mileg hiteles események és tettek
közötti megfeleléseket és különbsé-
geket. Különösen a különbségek, az
eltérések elemzése érdekes, mert a
nép szemléletére, illetőleg a népi
énekszerzés némely műhelytitkaira
vet fényt, tehát magán az elemzés
eredményén túlmutató tanulságok-
kal is szolgál. Az a tény például,
hogy a magyar hadvezetés rosszul
mérte fel az ellenség erejét a vár-
nai ütközet előtt (esetleg Hunyaditól
féltette a győzelem dicsőségét, s
nem hallgatva tanácsára, vesztébe
kergette Ulászló királyt), majd sú-
lyos vereséget szenvedett, noha a
csata előtt oktanulni hetvenkedett,
mindéz számos délszláv epikus ének-
ben ismételtlen a hetvenkedő kato-
na éppen nem hízelgő jelzőjét ra-
gasztotta a magyar hősokre, még
Hunyadira is, aki pedig ilyesmiben
valóban nem marasztalható el. A
nép és a költője azonban hajlamos
az általánosításra, a részletek nagy-
vonalú kezelésére. Hasonló, mond-
hatnánk, méltatlan sorsra jut szá-
mos énekben az ugyancsak híres
törökverő, Kinizsi Pál is. De vajon
nem a nép igazságos ítélete jut-e
kifejezésre abban, hogy a Mátyás
fekete seregében oly vitézül harco-
ló hadvezért elítéli, amiért az igaz-
ságos király halála után maga is
pártfogója és fölemelője nagy mű-
vének lerombolói, az országpusztí-
tó oligarchák sorába állt?

Hasonlóképpen érdekes általa-
nos tanulságokkal szolgálnak az
énekköltészet alakulására, az ének-
szerzők módszerére vonatkozólag az
olyan elemzések, amelyek a történe-
ti esemény vagy hős emlékének,
alakjának időbeli eltávolodása és
elmosódása következtében az ese-
mények és hősalakok kontamináló-
dásához, összekeveredéséhez vezet-
nek. Az énekszerzők gyakran alkalmaz-
nak kliséket, kész elemeket, s ha
az esemény és szereplője fele-
désbe merül, a nevét gyakran helye-
zik más környezetbe vagy jellemét
könyvedén ruházzák át más szerep-
lőre.

E történelmi személyiségek epi-
kai és valós alakjainak összetétele
ugyan magában is rendkívül érde-

kes, amellet, hogy egy egész törté-
nelmi korszak képét eleveníti fel
az olvasó előtt, mégpedig ama kor-
szakét, amely a magyar államiség
virágkorát (Nagy Lajos, Mátyás bi-
rodalma) és le hanyatlásának közvet-
len előzményét jelenti. Egészében
azonban mégis az ének vizsgálatá-
nak bizonyos egyoldalúságát mu-
tatja. A szerző ugyanis leginkább
meg is elégszik annak kimutatásá-
val, hogy mi felel meg a történelmi
tényeknek egy-egy énekben, s mi
tér el attól. Csak nagy ritkán me-
részkedik ennél tovább, mint példá-
ul a mindig kedvező színben és sze-
rpeben feltüntetett Székely bánfi
(banovic Sekula) alakjával kapcsolat-
ban, aki Hunyadi rigómezei csatá-
jában esett el. Erről, a Hunyadi,
illetőleg Magyar Janko nevéhez fű-
ződő egységes hőepikai tradícióról
olvashatjuk a következőket: „A csatát
művészi szempontból tudatos és
merész célzatossággal előrehelyezett
események előzik meg. Az első ös-
zülük a budai király hűgának és
Székely bánfinak az eljegyzése. En-
nek az eseménynek közvetlenül a
csata elé helyezése kiválóan ellen-
pontozza az élet ígéretes, vonzó, de-
rűs voltát a közeli halál sötét ár-
nyával szemben. Ez az előzmény
föltétlenül szükséges ahhoz, hogy a
vesztett csata és Székely bánfi ha-
lála a legteljesebb súlyával jusson
kifejezésre.”

Legfőbb kifogásunk a könyv szer-
kezeti felépítése ellen van. Itt nem
is csupán a sok-sok ismétlésre gon-
dolunk, amiért előre is mentegető-
zik a szerző, de ezek is meglehető-
sen zavarók. Ha például már vagy
tizedszer említi az egyik XVII. szá-
zadban lejegyzett énekgyűjteményt,
igazán nem fontos mindannyiszor
a lejegyzés idejét is feltüntetni. Még
bántóbb ennél a fejezetek szinte tel-
jesen azonos felépítése, különösen
pedig az elmondottak szájarágó
megismétlése az összefoglaló szaka-
szokban. Ezek ugyanis nem a várt
új következtetéseket tartalmazták
a kifejtettek alapján, hanem a mon-
dottak rövid ismétlését, mint a haj-
dani tankönyvekben, ahol az ilyen
summázatot kövérrel szedték és a
diákokkal fejből bevágták. Ez a
könyv felnőtteknek szól!

Helyenként az értekező stílus is
döcögős, a fogalmazás túlon túl kö-
rülmenyes, sőt magyartalanság is

előfordul benne. Első olvasásakor még elírásnak vélné az olvasó, de harmadszori-negyedszeri ismétlődésekor már „következetes” tévesztésnek kell minősítenünk a „házasodik valakivel” kifejezést. (146, 147, 149, 165. l.) (Különbösen Szerbhorvát—magyar nagyszótárunk is így fordítja: „özeniti sa devojkom — feleségül veszi a lányt”).

E részletkérdésekre vonatkozó megjegyzéseink és kifogásaink ter-

mészetesen mit sem vonnak le Dávid András tudományos munkájának értékéből és úttörő jelentőségéből. Ez utóbbi jelentőségét főként abban kell látnunk, hogy a sok részletmunka után elsőnek vizsgálta e több mint két évszázados történelmi korszak hiteles eseményeinek és személyiségeinek helyét és szerepét a délszláv epikus énekköltészetben a maga sokrétűségében és monográfikus egységében.

JUHÁSZ GÉZA

MUNKÁSSORSOK, VILLANÓFÉNYBEN

KALAPIS ZOLTÁN: *Bánát könyve*.
Forum, Újvidék, 1979.

Amióta Kalapis Zoltán szabadriporterként járja Vajdaságot, s olykor-olykor — szélesebb horizontok felé tekintve — az országot, tényfeltáró, sokoldalúan megvilágított riportjai, riport- és tárcasorozatai újságírásunk, publicisztikánk megbecsült darbjai lettek.

Erről már a Magyar Szóban megjelent első közlésükkor is meggyőződhattünk, de most, hogy az 1976 és 1978 között napvilágot látott riportok többségét *Bánát könyve* címmel egy 258 oldalas könyvként is olvashatjuk, határozottan leszögezhetjük: Kalapis Zoltán higgadt, megbízható és hiteles (helyel-közzel hézagpótló) riportjai új színeket, íze- ket, mindenekelőtt pedig új tartalmakat hoztak újság- és krónikáírásunkba tájunkon.

Ezek a riportok az egyszerű, kétekezi emberek életét mutatják be, azok életét, akik a szántóföldeken, a tanyavilágban, az olajfúró toronyok tövében, a gazdasági udvarokban, a gyárakban, erdőekben, vagy éppen a Deliblati-homokpusztán dolgoznak és állják a mindennapi erőpróbákat saját maguk és mások — a közösség, az előrehaladás — érdekében. Munkássorsokról tudósít tehát Kalapis; életerejükben levő és már erejükben megcsappant munkáso-

kat, idős földműveseket, nyugdíjas juhászokat, volt uradalmi cselédeket, itthon és idegenben is szerencsét próbáló embereket mutat be, közelnézetből, villanófényben.

Riporterünk többnyire a szenvtelen, tárgyilagos krónikás szemével figyel és írja meg a dolgokat, a tények összegyűjtése és feldolgozása alapján. Nagyjából úgy, ahogy arról egy helyütt — személyiségét, riporteri énjét ritkán előtérbe hozva — így vélekedik: „A krónikás feladata... csak az, hogy megnézze és lejegyezze, ami volt és ami van. Kenyere a tények gyűjtése és feldolgozása, nem a jövőbe nézés, mert ez, még ha támpontok sokasága folytán a jövő beláthatónak látszik is — csak találgatás.”

Világosan kiderül ebből is, de a riportokból, a hazai tájakról és emberekről szóló tudósításokból még inkább, hogy Kalapist elsősorban az itt és most élő emberek élete, világa érdekelte — és érdekli —, ám ugyanakkor messzebből, a népelet rejtettebb összefüggéseiről, olykor az évszázadok mélyéről is tájékozódni igyekeznek, s ilyenkor korabeli krónikára, könyvekre, feljegyzésekre, mulandónak vélt hírlapi cikkekre, vagy épp történelmi és művelődéstörténeti dokumentumokra tá-

maszkodik, hogy jobban, körültekintőbben, maradandóbban tájékoztasson ő is.

Mindez — a riporteri hang oldotságával és közvetlenségével együtt — elevenné, élvezetessé teszi Kalapis írásait. Különösen akkor, amikor vizsgálódásait már a szociográfia és az irodalmi riport felé is sikerül kitágítania, mint például az olajbányászokról szóló helyszíni jelentéseinek egyikében-másikában, vagy az egy különös világ pusztulását, eltűnését jelző tanyai krónikájában. Ezek a riportok itt-ott írói erőnyeket is megcsillantának már, s egyúttal utalnak, figyelmeztetnek Kalapis továbbfejlődésének lehetőségeire. Eppen ezért — és a *Bánát* könyvének elolvasásához való kedvcsinálásképp is — hadd idézzünk legalább egy ilyen részletet, az *Első nap a fűróárbc* árnyékában című írásból:

„Üres, csúnya szikes földön át kanyarog az aszfaltút vékony csíkja. Ahol véget ér, ott már a sár az úr. A tapadó, kenődő, szurokfekete bánáti sár. A mokrini kísérőnek ezt a részét Vodícénak nevezik — ha ásóval megpiszkálja az ember a földet, víz fakad, de az emberi igyekezet nélkül is utat talál magának, és tavakat alkot.

Ha nem tudnám, hogy a föld olajmezőt takar, azt mondhatnám, hogy semmire sem való, még téglagödörfenéknek, vagy sírnak sem jó. De így, ennek tudatában, szebb, mint a valóságban. Pedig pár csenevész fa nem sok, annyi sincs benne. Csak egy korhadt fakereszt emelkedik ki a sírból, vele szemben pedig a fűróárbc hegyével hetykén átszúrja a Napot.”

Az ilyen és hasonló részletek (leírások, megfigyelések, summázások) a kötet igazi telitalálatai. Mert napokig vagy hetekig tartó adatgyűjtés és tapasztalati összegezés alapján írónak. Nemcsak az egyedi (de különben mindig időszerű) riportok oldottabb, olvasmányosabb hangulati részeiként, hanem egy olyan könyv szerves tartozékaként, amely a lapjainkban gyakran előforduló sietős, kapkodós, sokszor elnagyolt — és gyorsan feledésbe merülő — újságr riportokon túl: az egyetemesbet, az örökérvényűt is keresi az

emberek, a néhány pillanatra előtérbe hozott riportalanyok életében. Sajnos, ezt Kalapisnak sem sikerül mindig meglesnie, néha ő is túlságosan „földközelen” marad, még akkor is, ha egyébként új dolgokról, felismerésekről és viszonyulásokról, a munkások legégetőbb problémáiról ad hírt.

Örvedetesnek tartjuk, hogy a riportkönyv valóságanyaga sokszínű, s hogy az írások a különböző társadalmi rétegekről, a különböző életkorú emberek gondjairól, bajairól, örömeiről, sőt, tájunk sajátos földrajzi egységeiről (mint amilyen a Delibláti-homokpuszta), jövőbe néző kezdeményezéseiről számolnak be. Kár azonban, hogy egyik-másik riport (különösképp a törökkani zsaai gyáripár születéséről íródott híradásokban vannak túlsúlyban) túlságosan esetleges, jeltelen és érdektelen. Meg a riportok itt-ott viszsamaradt borzasságait, elnagyoltságait is el lehetett volna a könyvből tüntetni. És kár az is, hogy a kötet képanyaga (Németh Máttyás harminchárom fotója) nem lett harmonikus és a kívánt helyeken belekomponálva a kötetbe. Egy valami azonban mindennél bosszantóbb: ennél több nyomdahibával megjelent könyvet mostanában nemigen olvastunk!

Mégis, az összegezés szándékával mindenekelőtt azt kell elmondanunk, hogy Kalapis Zoltán *Bánát* könyve hasznos és jó olvasmány. Elég sok új ismeretet nyújt; a riportokban lélek, szív és nyelvi lelemény van; az egész könyv pedig a szociográfikus látásmód tágasságának és a részletező alaposának, a történelmi és a kordokumentumnak figyelmet érdemlő ötvözet. Aki elolvassa: az ember küzdelmével és helytállásával találkozik tájunkon. A változó világ nem ritkán és nem véletlenül filmszerűen kimerevített képeivel.

A *Bánát* könyve elsősorban higgadságával, józan tárgyyszerűségével hat az olvasóra, s azzal, hogy a múltó idő feltartóztathatatlanságában is ki tudja választani, figyelmünkbe tudja ajánlani a több-kevesebb tudatossággal és tervszerűséggel kiválasztott embereket, sorsokat, pillanatokat.

ÚJ TÁJNYELVI ATLASZUNKRÓL

PENAVIN OLGA—MATIJEVICS LAJOS: *A jugoszláviai székelytelepek nyelvatlása.*

Magyar Nyelv, Irodalmi és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1978.

Sorrendben ez már a harmadik vidékünkéről készült nyelvjárási atlasz. Bár *A magyar nyelvjárások atlaszának* megjelenése után látott napvilágot, mégis jelentős vállalkozás, hiszen az egész nyelvterületre kiterjedő atlasz mellett szükség van a tájnyelvekre is. „A nagy nyelvatlász — írja Kálmán Béla — ugyanis szükségszerűen csak ritka hálózat-tal dolgozik, és így a jelenséghatárok gyakran nem pontosak, sőt egyes jelenségek, tájszavak, fontos hangtani vagy alaktani sajátosságok el is sikkadhatnak.” (MNyj. VI. 110.)

Penavin Olga mindhárom tájatlászában (*A jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza.* Bp. 1966.; *A jugoszláviai Baranya magyar tájnyelvi atlasza.* Újvidék, 1969 és ez, melynek társszerzője Matijevics Lajos) a jugoszláviai magyarság nyelveinek legarchaikusabb vonásait tárgyalja fel.

A könyv lényegében két nagy részből áll: az első, mintegy harminc oldal a jugoszláviai székelytelepek történetét és nyelvét tárgyalja, a második pedig a feldolgozott terep nyelvi térképe. Ez a könyv tekintélyesebb része, majd kétszáz térképpel.

Az első részben részletesen tárgyalja a három falu, Hertelend (Vojlovica), Székelykeve (Ivanovo) és Sándoregyháza (Skorenovac) történetét, annak előzményeit, a Moldvába való települést, majd ideköltözésüket. Nem kerüli meg a három falu sorsának mai alakulását, az elöregedést, az elvándorlást sem.

A részletes történelmi áttekintés után a szerzők a falvak nyelvét vizsgálják. Adatközlőik földművesek, kétékezi dolgozók, általános és szakiskolai végzettségűek, de félanalfabéták is, férfiak, nők, gyerekek, gyermekkortól a nyolcvanévesekig. Az első szervezeten telepítettek

gyermekei és ezek gyermekei, de az első világháború idején és utána érkezők is. Közben hangsúlyozzák a falu nyelvének mai alakulását is. A térképlapokon egymás mellett látjuk a régi és új harcát, a régit és a feltörő újat.

A nyelv leírásakor tárgyalják a falvak hangrendszerének legjellemzőbb vonásait, az egyes községek fonémarendszerét, a lexikális realizációkat. Itt érdekes dolgot állapítanak meg (amiből talán egy új tájszótár terve is sejthető):

„Noha még nem állítottuk össze nyelvjárásuk szótárát, a gyűjtési tapasztalat azt mutatja, hogy a szókincs valóban gazdag és színes. A köznyelvi szavak rétege mellett a tájszavak rétege figyelemre méltóan gazdag és színes. A szlavóniai—kórogyi szótár készítése közben szerzett tapasztalatok és a székelytelepeken végzett gyűjtések során kialakult benyomások azt a következtetést teszik lehetővé, hogy ez a nyelvjárás is van olyan színes és gazdag, mint a szlavóniai szigeteké. A tulajdonképpeni tájszavak száma még ilyen kezdeti stádiumban levő számbavétel alkalmával is elég nagynek tűnik.

(...) Különösen gazdag a világ-egyetem (a föld, a növények, állatok) és az ember (mint fizikai, mint társadalmi lény, ember és világ-egyetem stb.) fogalomcsoportja.” (23.)

Szólnak a székelyeink nyelvét ért idegen nyelvi hatásokról is. Különösen sok román kölcsönszó van a román nyelvből és román közvetítéssel átadott szláv kölcsönszó. A nyelvi érintkezések mellett hangsúlyozzák, milyen egyetértésben éltek ezekkel valaha Moldvában is, Bukovinában is a székelyek a románokkal, németekkel és szláv népekkel. A román kölcsönszók érdekesekek és értékesek a román nyelvjárástörténet szempontjából is — vallják a

szervezők, hiszen székelyeink periferikus nyelvjárása fokozottabban konzerválta e szavak régiességét.

Az alaktani vizsgálódásaik során tárgyalják a szótöveket, nyelvtani jeleket, ragokat, képzőket.

A befejezésben leszögezik: „... a diftongusok, a zárttság a hangtani relációkban, az alaktani megoldások (a birtokos személyragozás *-i*, *-ik*, a tárgyas ragozás *i*, *-ik* ragja stb.) azt bizonyítják, hogy a mi székelyeink valóban Al-Csíkból menekültek, az alsíki dialektust őrizték meg kisebb eltéréssel 1764 óta.” (36.)

A könyv második része a nyelvtanlasz, a térképre vetített anyag, ez a következő fogalmi körből való: az

ember és környezete; a család és rokonság; foglalkozások; időjárás, csillagok; állatok, növények, végezetül pedig a nyelvtani térképlapok. A könyvet gazdag irodalomjegyzék zárja.

A térképeken a szónak a szerbhorvát jelentése is adott.

A könyvből hiányolom a térképre vitt szavak megválogatásának az indoklását. Véleményem szerint ez még jobban eligazítaná az olvasót. Valószínűleg indokolt ennek elmaradása, hiszen a könyv elsősorban a szakemberek érdeklődésére számít. Ettől eltekintve alapos tudományossággal megírt és feldolgozott művet vehetünk kezünkbe.

VIRAG GÁBOR

A RÖVID PRÓZA FELVILÁGOSULT PILLANATAI

OLIVERA ŠIJACKI: *Koncert za poslovne ljude.*

Srpska čitaonica i knjižara, Irig — Stražilovo, Novi Sad, 1978.

A könyvben megtalálható nyolc rövid elbeszélés mindegyikét szemmel látható erények övezik: a korszerűség könnyed felismerhetősége, a bukkott szerelmek és félresikerült életek búskomor lírizmusa, a mesemondás élénk, majdnemhogy „vágázó” irama, a megfigyelés leleményes csattanói. Minden író, aki népszerűséget és anyagi sikert remél elérni, ugyan csak elégedett lehet a tartalom és a hatékonyság ilyen választékával.

Érdekemes azonban foglalkozni a szövegek egzisztenciális szempontjával és a művészi cselekménnyel is, amely jóval mélyebbre és távolabbra mutat az egyszerű könnyű olvasmánynál. A címadó elbeszélés kivételével, szinte mindegyik az élet válságos pillanatának, értelemadó középpontjának jegyében fogant, ami a párbeszéd és gondolatvezetés által tárul elénk, de ugyanakkor a környezet tárgyainak fontos és jelentős összehasonlítása révén is, miközben a létet, az életet keressük, megeljük és el is veszítjük.

A nyomorék tanárnő gyermekes szerelme (*Találkozások*) meghatározta és megbéklyózta szerelmi elképzelését (szerencsétlenül, csak egyet, őt is távolról) a márványtérren levő szépség játékaról, amely egykor a gyermeki képzelésében öltött valóságot, majd egy napon kifejlődött, s ezzel emberileg számára valószerűtlen lett. A rendkívül drága bélyeg birtoklásának lehetősége (*A kék Mauritius*) felfedi előtünk az élehetetlen szépség szélsőséges keresésének etikai tisztaságát. „A képecskék gyűjtése... szeretetből” itt szembekerül (alárendeltként) a beavatatlanok durva érzéketlenségével. A másik két elbeszélésben (*Fal, Kirándulás a fényképről*) a képek látványai megtévesztést sejtetnek (két hintázó lány áttetsző fényképe), vagy a természet létfelbuzdulásának pótlását, szánalmas vigaszt egy többnyire olyan ember számára, aki „még mindig futkározik és keresi a megismételhetetlen fényképet”, s ily módon a

szenvedély a művészet felé hajlik, bár inkább folyamatában, mint megvalósításában. Tapintatosan ugyan, de látszólag majdnem egyszerű helyzetadottságokon és ténykedéseken keresztül vita folyik az élet pillanatairól és a benne rejlő materiális nyomokról, a létfolyamat és produktumok valós és valótlan voltáról. Hasonló metafizikai dimenziót kap a „saját játékom” fogalma, amely „önmagától jött”, védekezés-ként az élet támadása, de egyben a halál agressziója ellen is (*A játék*). Egyedül a szerkezetileg válságközpon-tú elbeszélésekben csak az *Öt perc egy hivatalnoknő életében* című nem szolgál mélyebb felismeréssel, a szerző túlságosan arra törekszik, hogy a hősnőről „mindent” elmondjon. („Minden, ami szép volt... Minden a maga útján haladt... az összes házassági ajánlat.”) Az általánosítások („Elvesziti-e vajon egy üzletember szerepét betöltő asszony a nőiességét?... Munka, munka és csak a munka”) itt elhomályosítják az életizű részleteket, s az elbeszélés vége is csak pusztá ürességgel szolgál, új értelmezés felbukkanása nélkül.

Kivételes jelenséget formál a cím-adó elbeszélés, amely előrejelzi a tágabb tér felé való fordulást. A helyett, hogy a felismerés végzetes pillanatához kötődne, a zenei formák mintájára összeállított szemelvényt kínál fel az olvasónak. A cím így is szólhatna: Hangverseny a titkárnő, az igazgató, a zongoristalegény és az üzletemberek részére. Eközben a „szólisták” egyenként lépnek fel, esetleg kettesben (a titkárnő és egy a férfiak közül). A kísérlet remek, de csak részben sikeres. Ez a forma ugyanis túl rövid a cselekmény többszámú levezetésére (ellentétben például Haxley *Az élet ellenpontja* című művével). Nincs adva egy harmonikus alap, mégpedig leginkább azért, mert az üzletemberek mint „zenekar”, mint „tutti” kifulladás és kifejezés nélküliek maradnak, s végezetül: a szólisták közül senki, még a titkárnő, tehát a legfontosabb szereplő sem (*viola da gamba?*) eléggé érdekes ahhoz, hogy az elbeszélés számára szilárd jellegű és tematikai közép-pontot biztosítson.

A tematikai és jelentésbeli szerkezet mellett az elbeszélés művészi

értékét emeli az elbeszélés folyamatának szerkezeti megoldása is. A tényközlés beszédretege eredményesen támaszkodik a jól megválogatott természetes párbeszéd és a semleges szerzői mesemondás kombinációjára, rendkívül kevés, szigorúan funkcionális jellegű kommentárral. Csak két esetben található első személyben való elbeszélés: a *Találkozások* hősnőjének vallomása, úgy tetszik, indokolatlanul, és a *Kirándulás a fényképről* című elbeszélésben, ahol a narrátor — a kirándulás jellegénél fogva semleges részvevője — igen eredményesen köti össze a részvétel közvetlenségét a meglátás távolságával. Eközben a személyek beszéde és a szerzői idő-óma közötti stíluskülönbség oly mértékben csökken, amely az elbeszélés homogén benyomásának voltát biztosítja.

Téves lenne azonban egyenlőségjelet tenni a szereplők és a szerző elbeszélési lehetőségei közé. Figyelmes olvasás közben erről meggyőző bennünket a kijelentések egész sor hasonlósága, amely költői képekben és jelképekben nyilvánul meg. Makrenin halát jósló „ereje”, amikor néha a viharos éjjelen az udvarában (*A nyár vége*) kidől egy nyárfa, alig fémjelzett ironiával van érzékeltetve, amely egyébként az okozati párhuzamosság primitív felfogásának a rovasára íródik. A hasonlóság tragikumma erősebb: kidőlnek a nyárfák, meghalnak az emberek. Kezdetben a nyárfák összhangban vannak a hősnő fiatalságával: „Öt volt belőlük. Úgy álltak ott, mint az udvar örei, nyúlánkak, ringók és nyugtalanok.” Amikor a nyárutón kidől az első nyárfa, a lehullás dramatikus leírásával emlékeztetni lehetett volna az emberi elmúlásra is, azonban még korai a végső intim azonosulás: „Úgy érezte akkor magát, mintha valaki kihúzta volna a fogát.” Végül pedig, amikor az olvasó, s egy-szersmind a főhősnő is, úgy érzi, az utolsó nyárfa kidőlése a hősnő halálát jelenti majd, azon az éjjelen meghal egy „Maric nevű nyugdíjas, még egészen jó tartású asszony”. A humoros fordulat és Makrenin vitalitásának megújódása a halál motívumának színét és körvonalait változtatja meg: „A park ünnepiesen tiszta volt... Szürke ruhája kitű-

nően beleilleszkedett a park nyárutói színeibe" Ez az antologikus tökéletességgel megírt rövid elbeszélés felfedi a többi között a költői vezérfonalat is. Talán Stevan Raičković *Késői nyár* című rövid versével hasonlíthatnánk össze, úgy, mint a szerelmesek erdei sétájának motívuma, a *Kirándulás a fényképről* címűben (Eltűntek az erdőben, a mókusok nem látszóttak többé...), emlékezett bennünket Vasko Popa egy korai versére („Elvesztünk találkozásunk áttekinthetetlen erdejében” — *Messze bennünk*. 29.).

A jelképes funkcióval kitöltött költői képek más elbeszélésekben is jelentős szerepet játszanak. „Az alámosott udvari fal (amely)... eltakarja a kilátást a világtól és az elhagyatott udvari szomszéd elől” hasonló a magányos öregember öszszezavarodott tudatában, s szervezen kapcsolódik a földesúri birtok falához, amely annak idején (fizikailag, osztályszempontból, jelképesen) elváltatta a szeretett leánytól (*A fal*). Ugyanebben az elbeszélésben a kislány „óriási sárga labdája”, amely egyszer átrepült a falon, erotikai jelkép dimenziójának a jegyét viseli magán. A *Találkozásokban* egy élet steril bezárkózottsága, a gyermekkortól a halálvárásig, a tér költői képein keresztül vetitődik elénk: „Mindannyian játszottunk valamilyen téren... A tér másik oldaláról sütött a nap, s úgy rémlett, pontosan a mi székesegyházunk mögött fejeződik be a pályája... A teret apácák tisztították... hosszú rőzséből készült seprűkkel, egyenletes mozdulatokkal, mintha eveznének.” A *Kirándulás a fényképről* című elbeszélésben a zöld fű többet jelent a táj részénél:

a gyermekkor, a burjánzás és a remény szimbóluma. A felszínen egy nem éppen feltűnő mondat: „A fűöv sajnos gyorsan bezárult a jobb oldalamon, egy meggondolatlanul eldobott szeméthegyben.” S ez tulajdonképpen az egész elbeszélés jelképes összegezését is jelenti. A hólabdaguritással való házépítés játéka (*A játék*. „Gyorsan növekedett a szeme előtt. Már nehezen lehetett elmozdítani...”) az olvasó számára egész sor életképet nyújt (hasonlóan Alexasnak az életéről szóló monológjához, amely az életet a kezében tartott hólabdához hasonlítja, valamint Draiden *Mindent a szerelemért* című tragédiájához), ugyanakkor összehasonlítja az elhatalmasodó betegséggel is, amelyben Anna fog meghalni. Több alkalommal s ironikusan használja a postabélyegektől költséges szimbólumát (*A két Mauritius*). Az idős és magányos gyűjtőnek hiányzott néhány bélyege egy virágsorozatból, „de a drága bélyeg-szépség, a (nem túlzottan szép) Viktória királynő-arcképpel eltűnt, még akkor, amikor a részeg bélyegraizoló tévedett”. A sárga kanárimadár ketrece, amelyet az elbeszélés elején a gyűjtő barátja magával visz, jelképesen hasonlít és megegyezik a hős sorsával, optikailag viszont komplementáris a bélyeg színével, amely meg fogja változtatni az életét.

Olivera Sijački rövid elbeszélései az érdekesség és az olvasmányosság mellett tehát felfedik a művészi szervezés felsőbb fokát, a költői szenzibilitás elemeivel egyetemben. A felszín visszatartott objektívizáltsága alól ezek valami láthatatlan melegséget sugároznak, amelyet okvetlenül megjegyyez az ember.

ALEKSANDAR NAJGEBAUER
KISIMRE Ferenc fordítása

HÁJOM DUNÁNTÚLI KÖLTŐ

TAKÁTS GYULA: *Vulkánok, fügefák.*
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978.

CSORBA GYÖZÖ: *Válogatott versek.*
Szépirodalmi Könyvkiadó—Magvető, Budapest, 1979.

FODOR ANDRAS: *Kélt újra jel.*
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Takáts Gyula egyik szép verse: a *Szikelából kihajló* a költészet és a természet lényegi kapcsolatáról beszél. Ez a kapcsolat nemcsak annyi, hogy a versek ára idővel mandulafákká változik; ennél jóval több és tartalmasabb, a két világ — a művészet és a valóság — teremtő kölcsönösségére mutat. Takáts Gyula versei a való világ, a természet szépségét és költőiségét hirdetik. A tavaszi reggel párájában fürdő, büszkén felmagasló, virágos mandulafák az ő számára egy költői rend alkotó elemei. Tiszta formáik, szép arányaik, az elrendezésükben tetet öltő ritmikus kompozíció, az anyagukban és színeikben jelen levő természeti varázslat — mindez valóságos költemény. Takáts azt a tanácsot szivlelte meg, amit a fiatal Illyés adott valamikor. „Ragyognak a tárgyak. Nyald meg a ceruzád” — hangzott ez a tanács, a valóság ragyogásának, arányainak és színeinek leírására biztatva a költészetet. Arra, hogy a nyelvi közegben is megjeleníthessenek a dolgok és a természet létező csodái, szépségei.

Takátsnak valójában nem kellett biztatás. Ő maga is azt vallja egyik *ars poetica*-értékű megnyilatkozásában, hogy „a költészetben a világ-mindenség emberi méretű aránya ragyog”. A költőnek ezeket az arányokat kell közvetítenie; versbe kell foglalnia a világ természetes varázslatát. Takátsot az elemi látvány igazítja meg. A közlés önfeledt természetességével idézi fel a dunántúli táj vagy a tágasabb világ látványait. Költészetének legfőbb eleme a festőiség. Maga is festőnek készült, mesterei között tartja számon Egry Józsefet és Rippl-Rónait. De a francia impresszionisták levegős piktúrájára, Fra Angelico tüzes mediterrán színeire, Breughel emberi

mozgalmasságára vagy Chagall fátyolködben úszó álomvilágára is gondolhatunk versei olvasásakor. Festői világ van jelen ezekben a költeményekben, akár a dunántúli tájat, akár a csillagos eget, akár a képzelet álomvilágát tárják elénk.

Nem véletlenül, hiszen Takáts Gyula szűkebb világa ez a Pannónia, amely költők és festők nemzedékeit nevelte a valóság apró csodáinak szemlélésére és kifejezésére. Takáts a somogyi dombok arányait, a Balaton érett színeit idézte verseibe: egy klasszikus táj képét és atmoszféráját. Mindazt, amit ez a klasszikus táj történelemben és életrendben jelent. Barokk kisvárosok régies hangulatát, présházak bukolikus levegőjét, egy szemlélődésből és munkából szervezett életrend békéjét és derűjét. Ez okozza, hogy költészetének nincs olyan belső története, mint az emelkedő és süllyedő időt követő, történelmet fagató lírikus életműveknek. Inkább mélyül és gazdagodik, mintsem változik.

A látvány szerepéről beszéltünk, mégsem mondanók, hogy Takáts a költészet impresszionista mesterei közé tartozik. A táj: a somogyi dombvidék vagy a görög szigetenger arányait és fényeit valóban kevesen fejezték ki oly láttatóan, mint ő. A természetet kevesen hódították meg a költészet számára hozzá hasonló átéléssel és figyelemmel. Mégsem impresszionista, nemcsak a természet képi anyagát akarja sorra fogni. Ellenkezőleg: sajátos költői alkatának tükrét találta meg a pannon vidék nemes arányaiban. Emberi harmóniája és derűje, bölcsessége és életöröme találtak keretet, társat és kifejezést a dunántúli természet ősi nyugalmaiban ugyanúgy, mint az antik Róma vagy Hellász történelmi kövei között.

Ennek az életörönnnek és derűnek a kulcsa megint csak a való világ. Takáts Gyula költői sorsa és eszmélete a természet dolgaihoz és változásaihoz igazodik. Tőlük kap erőt és biztatást. Tőlük tanulja a művészetet is: a formákat, az alakítást, az arányokat. Költészetének története annak a megismerésnek a történetével azonos, amely fokozatosan feltárta előtte a természet titkait. A közvetlen természetét: a növényekét, virágokét, állatokét és a nehezebben megközelíthető természetet is: a parányok vagy a kozmosz titkait. Mert Takáts Gyulát mindaz szenvedélyesen érdekli, ami a világban található vagy amit az ember alkotott.

*

Csorba Győző költészete kezdetől fogva egy filozófiai dráma középpontjába helyezkedett. Az emberi létezés természetén töprengett, a pusztulással szállt vitába, az élet esetlegessége és korlátozottsága ellenére kialakítandó méltó emberi sors esélyein gondolkodott. Költészete éppen ezért lett drámai: az ember metafizikai konfliktusait szóltatta meg; a pusztulás és a megmaradás, a vergődés és az alkotás fogalmait avatta drámai szereplőkké. Vívódásra, nem egyszer tragikus összeütközésekre vállalkozott. Naponta élt át olyan élményeket, melyekkel más ember csupán a pusztulás közvetlen közelében találkozhat. De minthogy vállalta a tragédiát, s nem rejtőzött el az emberi létezés kérlelhetetlen tényei elől, el tudott jutni a katarzishoz is. Meg tudott fogódzni az életben, legyen az bármennyire is korlátozott; ki tudta alakítani az emberiség és az alkotó munka eszményeit. S a filozófiai dráma összeütközéseit, a megszerzett katarzist öntörvényű és szuggesztív lírában fejezte ki. Küzdelmeiből, melyeket a személyiség benső övezeteiben vívott, közhasznú eredményeket tudott építeni.

Egy filozófiai drámának a katarzisa azonban csak eszméileg lehet abszolút érvényű, az átélő számára mindig viszonylagos. Az ember helyét, rendeltetését és sorsát érintő bölcséleti megfontolások legalábbis az újragondolás és újrafogalmazás állandó kényszerével járnak.

Csorba kivívott biztonságát, eszményeinek harmonikus rendjét sem szabad végleges állapotnak tekintenünk. Az egyszer már legyőzni vélt kísértőkkel, a kétségbeeséssel, a szorongással ismételten meg kell küzdenie; s a megszerzett vívmányokat újra és újra fel kell építenie, meg kell erősítenie. A belső békét időről időre vissza kell vívnia. A rendet, mit önmagában, életében, dolgai között egyszer már létrehozott, időnként újjá kell szerveznie. Ebben az értelemben az ismétlődő belső válságok, a nyugtalanság és a vergődés újra jelentkező jelei egyáltalában nem a kivívott eredmények romlását tanúsítják. Ellenkezőleg: a lélek organikus változásának-fejlődésének bizonyítékai. Arról valának, hogy Csorba újra vállalja a küzdelmet és a tragédiát. S ezért újra megszerzi, kiküzd a katarzist is. A lélek ismétlődő körökben halad, és a körök spirálisa — a költő útja — egyre magasabbra érkezik. Valamiképpen a drámai koncentráció és a filozófiai igazságkeresés magasabb szintjén mozog.

A költői gazdagodás elsősorban a szemlélet síkján, a vers és az alkotó viszonyának vonatkozásában jelentkezik. Versei a fogalmazásnak ahhoz a személytelenségéhez jutnak el, amely a modern költészetben oly fontos eredményeket hozott, akár T. S. Eliot, akár René Char verseiben. Csorba e személytelenség révén egy újfajta, mondhatnánk, filozófiai tartalmú és absztrakt jelentőségű tárgyiassággal kísérletezik. Verse nem vallomások, hanem megnevező: a költő nem a személyiség rejtett rétegeibe hatol, hanem olyan törvényeket vagy összefüggéseket fedez fel, melyek a világ, a létezés titkaihoz visznek közelebb, amelyek természetesen érvényesek a személyiségre is. Ezek a versek nem mimetikus jellegűek, nem tükrözni akarják a költői ént vagy a valóságot, hanem felismeréseket akarnak közvetíteni. Mint Csorba mondja Henri Rousseau nevében, de bizonyára saját törekvéseire is érvényesen: „Nem képeket csinállok nem is művészetet: | az egyenrangú létezőket egyenrangúakkal gazdagítom | felsőbb parancsra a teremtésnek segíték” (*Rousseau a vámos*).

Elsősorban azok a versek ilyenek, amelyek a drámai módon át-

élt filozófiai polémia végső eredményeit közlik velünk. Vagyis nem az átélésről s ennek belső eseményeiről tudósítanak, hanem a gondolati eszközökkel, mintegy személytelenül kialakított új eszmei kategóriákat (pl. az egyetemes rend vagy a személytelen létezés fogalmait) határozzák meg definíciószerűen, természetesen Csorba rendkívül evokatív költészetének eszközeivel. A *Ritmus*, *rend*, *zenére*, az *Ellenpontokra* s más hasonló versekre gondolunk. E szemléleti változás persze csupán Csorba újabb költészetének egyik eleme. A vallomások lírát, a belső mozgás kifejezését éppúgy megtaláljuk most is, mint korábbi verseiben. Az eredmények megtartása, őrzése és további gazdagítása mindenesetre a költő ma már vitathatatlan rangjára, a mai magyar líra élvonalában betöltött szerepére mutat.

*

Fodor Andrászt azok között szokták emlegetni, akik a költői személyiség természetes, mondhatnók, velészületett elkötelezettségével forrnak össze a hagyománnyal. Valóban, versei gyakran vallanak a szülőföld, az emberi és költői örökség megtartó erejéről; arányos szerkezeti, világos képstruktúrai, látásának józan realizmusa azt a hagyományt idézik, amely legfőbb díszet gyanánt Arany Jánost, Babitsot és Illyést mutathatja fel. Verseinek azonban van még egy sajátossága, amely a hagyományra, egy szélesebb körű örökségre utal, s ez a vers és a költői életrajz lényegi összefüggése, szüntelen kapcsolata. Mások metafizikai sejtelmeket, lelkiállapotaikat, mint valaha mondták: „világérzésüket” öntik a vers formáiba, ő még közérzetét, „filozófiáját” is a konkrét élmények közegében, az élet eseményein fölszikráztatva szokta megjeleníteni. Verseiből rejtett önéletrajz bontakozik ki: életfordulatainak, főként emberi kapcsolatainak története.

Mert Fodor életének, műveiből ítélve, ez az egyik legfőbb tartalma. Versei gyakran egy-egy kapcsolatot, barátság konkrét eseményeihez kötődnek; olyanok, mintha az időben lezajlott beszélgetéseket, vitá-

kat, közös felismeréseket kottáznák le. Kapcsolatok születéséről, válásáról, bomlásról tudósítanak; mesérek és társak portréit rajzolgatják. A kritikusnak, az olvasónak gyakran támad kedve, hogy mintegy elképzelje, a sorok mögül kihámozza az írások életrajzi hátterét. Mindez magántügy — mondhatná az éretlen olvasó —, minek kell versebe venni az itt-ott elhangzott beszélgetések foszlányait, befejezni a félbemaradt párbeszédet, elbúcsúztatni a hűlen barátokat. Pedig nem így van: Fodor emberi kapcsolatokat kottázó versei mintegy túlmutatnak önmagukon; jelentésük tágabb körben érvényesül, mint a töprengéseiket vagy szenvedélyeiket kigyújtó élmény: a barátságok története.

Költői világában a személyes kapcsolatoknak különös súlyuk-szerpük van. „En mindig őket hordozom: az összebúvó közösséget” — vallotta egy korábbi versében. A *barátság csodájában*. A barátság tehát a közösségi igény konkrét formáit nyerte nála; a barátságban, a családban, a szerelemben kereste és találta meg az emberi szolidaritás példáit, esélyeit. A róluk írt versekben fejezte ki a közösség erejét, éltető áramát. A személyes kapcsolatok vallomásaiban tisztázta eszményeit, költői hivatását; s bennük tudott elvontságoktól mentesen, eleven érdeklődéssel fordulni a tágabb közösség sorsához. De az emberi kapcsolatokban, a barátság eszmékedésre serkentő közegében találta meg azt a menedéket is, hová zaklató élményei és felismerései elől — erőt gyűjtteni, ítélni — húzódhatott.

A barátság tehát „sziget”: az egymást keresők és egymásra találók menedéke; közös gond építménye, közös oltalom. A modern költészetben nem az első: ilyen volt Stefan George köre, a francia Abbaye vagy Kerényi Károly humanista környezete. Csakhogy, míg e „szigetek” éltető ereje az elzárkózás volt, a választott ideák képviselője, Fodoré a közösségépítés szennvedélye: kapcsolataiban nem elkülönülni, hanem feloldódni akar. Egészen más elvek szerint él és építkezik, mint George görögös-nietzscheánus környezete vagy a hatékonyság és

küldetés fokozott igényével beoltott Abbaye írói. Leginkább még Babits vagy éppen Németh László „szigetének” rokona az övé: nem elvont példát akar adni, hanem gyakorlati igazságokat, tartalmukban éppen séggel közösségi eszményeket. A ba-

rátság olyan menedék, olyan „sziget” neki, amely nemcsak óv, vértéz és erősít, hanem a tágabb közösség hasznára is válik: eszményeket sugároz, s emnyiben a társadalomban tapasztalt ellentétek feloldásának hatékony eszköze lehet.

POMOGÁTS BÉLA

TRAGIKUS KÖLTŐI DOKUMENTUM

RADNÓTI MIKLÓS: *Bori notesz — Borska beležnica.*

Fordította: Danilo Kiš.

Narodna biblioteka, Književna omladina i SIZ kulture, Bor, 1979.

A legnagyobb magyar antifasiszta költő, Radnóti Miklós születésének 70. évfordulója alkalmából 1979. május 5-én leleplezték a költő szobrát Borban és kétynelvű kötetben adták ki utolsó verseit, amelyeket mint a Žagubica fölötti Heidenau német haláltábor lakója, valamint a tábor visszavonulása során írt élete utolsó hónapjaiban mártírhalála előtt. A legmegrendítőbb háborús lírának ez a gyűjteménye, amelynek eredeti kéziratát a tömegsírban, a halott költő ruhájában találták meg, tíz verset tartalmaz, amelyek kezdetben hosszabbak, azután — ahogyan a költő életereje mindjobbán elenyészett — a vége felé mind rövidebbek. Ezek közé a versek közé tartozik a híres négy *Razglednica* (ezt a címet maga Radnóti adta szerb nyelven), amelyek a *Levél a hitveshez*, a *Hetedik*

és a *Nyolcadik ecloga*, a *Gyökér*, az *À la recherche* és az *Erőltetett menet* címűekkel tragikus költői dokumentumok a fasiszta háborúban elszenvedett emberfeletti testi és lelki kínokról. Ezeket a verseket tartalmazza a bori kiadvány magyar eredetiben és Danilo Kiš kitűnő fordításában.

Danilo Kiš átültetésének magas színvonala költői és fordítói tehetségének, valamint kiváló magyar nyelvi ismereteinek tulajdonítható, aminek eredménye a tartalom hajszalpontos átköltése és a fordított verseknek az eredetihez alkalmazkodó, művészi megformálása. Szolgáljon például az első *Razglednica* erre a figyelemre méltó tartalmi és stílusbeli hűségére, valamint Danilo Kiš korrektül átültetett, csillogóan tiszta rímeire:

„Bulgáriából vastag, vad ágyúszó gurul,
a hegygerincek dobban, majd tétováz s lehull;
torlódik ember, állat, székér és gondolat,
az út nyerítve hőköl, sörényes ég szalad.
Te állandó vagy bennem e mozgó zürzavarban,
tudatom mélyén fénylesz örökre mozdulatlan,
s némán, akár az angyal, ha pusztulást csodál,
vagy korhaadt fának odván temetkező bogár.”

1944 AUGUSZTUS 30. A HEGYEK KÖZT

„Iz Bugarske divlja topovska kanonada,
hrupi o planine, koleba se, pada;
tiskaju se ljudi, stoka, kola, misli,
put se ržuc vraća, oblaci se stišli.
Ti večno si u meni sred tog komešanja,
nepokolebljiva sjaš sred mog saznanja,
i nema, ko anđeo kad sluša ropac,
il ko u trulom stablu strvokopac.”

30. AVGUST 1944., U PLANINAMA

Ennek az átültetésnek külön érdekessége, hogy amellet, hogy a szöveg majdnem szó szerinti fordítása az eredetinek, tökéletes a művészi formája is.

A *Nyolcadik ecloga* a Költő és a Próféta dialógusa. Amit a Költő

mond, mai magyar nyelven van, amit a Próféta mond, helyenként archaikus nyelven. Ugyanezt tapasztaljuk Danilo Kiš fordításánál is, ami világosan látszik többek között a „gnev”, „gnjev” szó alkalmazásánál.

NYOLCADIK ECLOGA

(részlet)

KÖLTŐ

„üdvözlégy, agg férfiú, látom már, hogy a régi nagy haragú proféták egyike vagy, de melyik, mondd?”

PRÓFÉTA

Hogy melyik-é? Náhum vagyok, Elkós városa szült és zengtem a szót asszír Ninivé buja városa ellen, zengtem az isteni szót, a harag teli zsákja valék én!”

PESNIK

„pozdravljen budi, starino časna, već vidim da si jedan od onih drevnih, gnevnih proroka, al' koji, reci?”

PROROK

Pitaš me koji? Ja sam Naum, Elkošanin, dizao svoju sam riječ protiv bludnog asirskog grada Ninive, dizao sam božansko slovo, mijeh sam bio ispunjen gnjevom!”

Ugyanebben a versben található egy finom érdekesség is, mondhatni fordítóművészeti csemege, éspedig

abban a verssorban, amely az eredetiben így hangzik:

„S mennyi az Úrnak, mondd, ezer év? csak pille idő az!”

Danilo Kiš ezt a verssort így fordította le:

„I šta je Gospodu tisuć leta, reci? Koliko treptaj samo!”

S ez helyes fordítás. Az érdekesség, valójában csapda, a „pille” szóban rejlik, amelyet itt Radnóti költői szabadsággal úgy használt, ahogyan ez a szó egyébként sohasem használatos. A közismert „pille” szó szerb fordítása ugyanis „leptir” (pille, pillangó), ami ebben az esetben veszélyes buktatót jelentene olyan fordítók számára, akik nem ismerik eléggé a magyar költői nyelv kifejezési lehetőségeit. Mert a verssor második részének szó szerinti fordítása szerb nyelven így hangzik: „samo leptir-vreme je to”. Danilo Kiš azonban helyesen megérezte, hogy itt a költői kifejezésmód sajátos formájáról van szó, és a „pille” szót nem szótári jelentése szerint „leptir”-re fordította, hanem a „pill” szótóvet vette figyelembe, amely sok esetben megfelel a szerb „tre(p)”

szótónek, mint például: pillanat = trenutak, pillanatnyi = trenutni, pillantani = trepnuti, pilla = trepavica, pillantás = treptaj stb. Radnóti a „pille” szót itt jelzőként használta, valami nagyon rövidtartamúnak az érzékeltetésére, ami csak egy pillantás (treptaj) idejéig tart, és ezért Danilo Kiš fordítása: „Koliko treptaj samo!” pontos és a költői nyelv mély megérésének példájául szolgálhat.

Egyetlen megjegyzésünk ezzel a szép bori kiadvánnyal kapcsolatban, hogy a kötet eredeti címe, valamint a fordító Danilo Kiš és a részletes bevezetőt írt Aleksandar Tišma neve a címloldalon kellene hogy legyen, és nem a többi munkatárs, valamint a sajtó és a példányszám adatainak listáján.

KENYERES KOVÁCS MARTA

Szellemi életünk dokumentumai

ÉLETJEL MINIATÚRÓK

1. LEVAY ENDRE: <i>ÚJ LELEKINDULÁS</i>
(Tanulmány)	elfogyott
2. SAFRÁNY IMRE:
(vallomás Vinkler Imre művészetéről)	elfogyott
3. DESI ABEL: <i>KORTARSAIM</i>
(Versciklus)	elfogyott
4. KOLOZSI TIBOR: <i>ÖRÜZ FENYEBEN</i>
(Szabadkai folyóiratok és könyvek)	4 dinár
5. BALAZS G. ÁRPAD: <i>BOLYONGÓ PALETTA</i>
(Önéletrajz)	3 dinár
6. DÉR ZOLTÁN: <i>AZ ARNY ZARANDOKA</i>
(Csáth Géza emléke)	4 dinár
7. LEVAY ENDRE: <i>FELALOM UTAN</i>
(Monodrámá)	elfogyott
8. BURKUS VALÉRIA: <i>IBOLYA</i>
(Ferenczi Ibi rivaldafényben)	elfogyott
9. GAJDOS TIBOR: <i>A CSILLAGOS HOMLOKÚ</i>
(Hangya András életútja)	4 dinár
10. GARAY BÉLA: <i>A KULISSZAK VILAGABAN</i>
(Önéletrajz)	elfogyott
11. BARANYI KÁROLY: <i>IKAROSZ SZARNYAN</i>
(Önéletrajz)	elfogyott
12. DÉR ZOLTÁN: <i>AZ ELSŐ MOHELY</i>
(Kosztolányi Dezső önképzőköri évei)	5 dinár
13. PETKOVICS KÁLMÁN: <i>A TIZONNYOLC NYARFA</i>
(Dokumentumriport)	6 dinár
14. SOMOGYI PÁL: <i>MAGLYA</i>
(Egy életrajz vajdasági fejezetei)	6 dinár
15. BARANYINÉ MARKOV ZLATA: <i>VERGŐDES</i>
(Farkas Béla napjai)	5 dinár
16. SCHWALB MIKLÓS: <i>A SZEN</i>
(A mártír költő versei)	6 dinár
17. FEKETE LAJOS: <i>A BUIDOSÓ VISSZANEZ</i>
(Önéletrajzi jegyzetek)	4 dinár
18. CSUKA ZOLTÁN: „MERT VÉN SZABADKA, ALDALAK...”
(Emlékezés két életkorszakra)	7 dinár
19. FEHÉR FERENC: <i>SZABADKAI DIAKEVEIM</i>
(A költő kibontakozásának első szakasza)	elfogyott
20. LANG ÁRPAD: <i>IDŐ ES MŰVESZET</i>
(Aktivista írások)	6 dinár
21. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: <i>NEGYVENNEGY LEVÉL</i>
(Költő családon belül)	9 dinár
22. DÉR ZOLTÁN: <i>A TUDÓS TANÁR</i>
(Toncs Gusztáv élete és munkássága)	15 dinár
23. KOLOZSI TIBOR: <i>ERZSEBETLAKTÓL A MAGLAJIG</i>
(Kizur István forradalmi életútja)	22 dinár
24. PETKOVICS KÁLMÁN: <i>APRILISTÓL NOVEMBERIG</i>
(Dokumentumriport)	15 dinár
25. URBÁN JÁNOS: <i>HALALTEPETT ÉLET</i>
(Bakos Kálmán, a forradalmár)	elfogyott

26. LEVAY ENDRE: <i>EGY NEMZEDEK ELINDUL</i>
(A szabadkai fiatalok harcoss évei — 1931—1940)	10 dinár
27. IVANYI ISTVAN: <i>VISSZAEMLEKEZÉSEIM ELETEM FOLYASARA</i>
(Önéletrajz)	5 dinár
28. GAJDOS TIBOR: <i>A SZIKLAEMBER</i>
(Matko Vuković életútja)	10 dinár
29. KAZMER ERNŐ: <i>LEVELEK SZIRMAI KAROLYHOZ</i>	8 dinár
30. PATÓ IMRE: <i>AZ OSZTALYHARCOS</i>
(Simokovich Rókus élete és naplója)	12 dinár
31. KENYERES KOVACS MARTA: <i>REGI NÓTA, HIRES NÓTA...</i>
(Arnold György, Gaál Ferenc és Lányi Ernő munkássága)	15 dinár

ÉLETJEL KÖNYVEK

1. CSEPE IMRE: <i>HATARDOMB</i>
(Vallomások)	elfogyott
2. KOLOZSI TIBOR: <i>SZABADKAI SAJTÓ (1848—1919)</i>	100 dinár
3. PALINKAS JOZSEF: <i>SZABADKA NEPOKTATASA (1678—1918)</i>	elfogyott
4. LATAK ISTVAN: <i>VASKOSZORU</i>
(Lírai emlékezések)	15 dinár
5. CSÁTH GEZA: <i>IRÁSOK AZ ELET JO ES ROSSZ DOLGAIROL</i>
(Kritikák, cikkek, karcolatok)	elfogyott
6. SZEKERES LASZLO: <i>SZABADKAI HELYNEVEK</i>
(Helytörténeti kézikönyv)	elfogyott
7. GAJDOS TIBOR: <i>EMLEKVAR</i>
(Regény)	15 dinár
8. VIRAG AGNES: <i>SKARLAT VIRAG</i>
(Versek)	8 dinár
9. PETKOVICS KALMAN: <i>A KERDOJELES EMBER</i>
(Dokumentumriport)	elfogyott
10. LACZKO ANTAL: <i>VASASRAPSZODIA</i>
(Versek)	elfogyott
11. LORINC PETER: <i>BACSKAI POLGARI POLITIKAI ELMELET</i>
(1880—1920)	40 dinár
12. Dr. GYORE KORNEL: <i>SZABADKA TELEPULESKEPE</i>
(Városmorfológiai tanulmány)	elfogyott
13. <i>NAPPALOK HORGONYA</i>
(Válogatás a Rukovet munkatársainak írásaiból)	40 dinár
14. GARAY BELA: <i>FESTETT VILAG</i>
(Színészek és szerepek)	80 dinár
15. <i>JAVORFACSKA</i>
(Félszáz saajáni népmese)	60 dinár
16. CSÁTH GEZA—HAVAS EMIL—MUNK ARTUR: <i>A REPULO VUCSIDOL</i>	40 dinár
(Regény)	

E kiadványok a fönti áron a szabadka, Veljko Vlahović Munkásegyletemen (24000 Subotica, Trg cara Jovana Nenada 15) rendelhetők meg személyesen vagy utánvétellel, bolti áron viszont a Forum szabadkai könyvkereskedésében (Boris Kidrič u. 8.) kaphatók.